

1923

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: HORVÁTH JÁNOS: *A Himnusz* • KO-
MÁROMI JÁNOS: *Regény*. • ZILAHY
LAJOS ÉS BARTÓKY JÓZSEF: *Novellák*. • HERCZEG FERENC:
Emigránsok. • TORMAY CECILE: *A Fioretti-ről*. • PETROVICS
ELEK: *Riedl*. • PAULER ÁKOS: *Tanulmány*. • BOROSS SÁNDOR,
CSÖNDES PÁL, GRAFF KÁLMÁN, KÜRTHY GYÖRGY, B. PODMANICZKY PÁLNÉ ÉS
RÉZ GYULA, *vers*. **Elvek és művek:** *Export-import*. • *Könyvismertetések*.
Szemle: KÖNYV TIVADAR: *Petőfi-kiállítás*. • GALAMB SÁNDOR: *Színház*.
SZEKEFŰ GYULA: *Két ónvalomás (Wassermann és Biró Lajos)*. • NÉMETH
GYULA: *Törökök és magyarok*. • KOSZÓ JÁNOS: *A berlini Népszínház*.
ECKHARDT SÁNDOR: *Proust*. • KASTNER JENŐ: *A francia tankönyvper*.
Apró cikkek: TOLNAI VILMOSTÓL, MORAVCSIK GYULÁTÓL ÉS PAIS DEZSÓTÓL.
—RV: *A most felfedezett, legrégebb magyar vers.*

1923. ÉV FEBRUÁR HÓ II. SZÁM

ÁRA: 150 K

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

T A R T A L O M

	Oldal
Horváth János: A Himnusz	97
Boross Sándor: Vers	103
Komáromi János: Zúg a fenyves (tolytatás)	104
Graff Kálmán, Kürthy György: Versek	120
Zilahy Lajos: Egy ember a tanyákról	121
Boross Sándor: Vers	126
Herczeg Ferenc: Emigránsok	127
Bartóky József: Bálint elindulása	130
Réz Gyula: Vers	136
Tormay Cécile: Assisi Szent Ferenc Kis virágai	137
Csöndes Pál: Vers	139
Petrovics Elek: Emlékezés Riedl Frigyesről	140
Br. Podmaniczky Pálné: Vers	142
Pauler Ákos: Az élet mélysége és gazdagsága	145
Graff Kálmán: Vers	148
Réz Gyula: Vers	149

ELVEK ÉS MŰVEK:

thj.: Export-import	150
Balogh Jenő: »Tisza István boldog éveik«	152
Tolnai Vilmos: Herczeg Ferenc: A fogyó hold	154
Pauler Ákos: Kant erkölcsstana magyarul	156
Koszó János: Taine	156
Tolnai Vilmos: Csokonai új kiadás	158
Galamb Sándor: Surányi Miklós: A gyujtató	159
Lukcsics Pál: A szerzetesség története	160
M—N.: Voinovich Géza: Madách Imre és az Ember tragédiája	160
Hartmann János: Ferenczi Zoltán: Petőfi	161
thj.: Keleti Artúr: Pax vobiscum	162
Zsigmond Ferenc: Vargha Gyula	162

SZEMLE:

Rédey Tivadar: Petőfi-kiállítás a Nemzeti Múzeumban	167
Galamb Sándor: Színházi szemle	169
Szekfű Gyula: Két önvallomás (Wassermann és Biró Lajos)	172
Németh Gyula: Törökök és magyarok	176
Koszó János: A berlini Népszínház	178
Eckhardt Sándor: Marcel Proust	179
Kastner Jenő: Támadás az irodalomtörténeti tankönyvek ellen Franciaországban	183

APRÓ CIKKEK:

Tolnai Vilmos: A Hárompipa-utca	185
Moravcsik Gyula: Szent László leánya Bizáncban	185
Pais Dezső: Francia hatás Magyarországon hétszáz évvel ezelőtt	187
—rv—: Magyar vers az Árpád-kor végéről	189

A **NAPKELET**, szépirodalmi és kritikai folyóirat, megjelenik július és augusztus kivételével minden hónap elsején, átlag 5—6 ívnyi terjedelemben. Szépirodalmi része regényt, novellát, verseket és a lehetőséghez képest egy-egy esszay is közöl. Kritikai része szemmel tartja a jelenkori magyar irodalmat, elvi kérdéseket vitat meg, megbeszéli az irodalmi élet nevezetesebb eseményeit, állandó figyelemmel kíséri az elszakított magyarság irodalmi megnyilatkozásait s tájékoztat a külföld aktuális irodalmáról is. Általában arra törekszik, hogy terjessze s erősítse a magyar irodalmi műveltséget. Épp ezért fenntartja az érintkezést a szellemi élet oly területeivel is, melyek — mint különösen a szépművészetek és a zenevilág — az irodalmi műveltség természetes kiegészítői. A **NAPKELET** a gróf Zichy Rafaelné elnöksége alatt álló Magyar Irodalmi Társaság folyóirata. Szerkeszti Tormay Cécile. A kritikai rovatot Horváth János vezeti. A szerkesztőség és a kiadóhivatal címe: Budapest, I., Döbrentei-utca 12., I. em. Előfizetések s a folyóirat szétküldésére vonatkozó kívánságok erre a címre küldendők. A kiadóhivatal hivatalos órája minden hétköznap délután 4-től 6-ig. A **NAPKELET** előfizetési ára negyedévre 300, félévre 600 K. Köztisztviselők 25% kedvezményben részesülnek. A Magyarországgal szomszédos államokban, valamint a Németországban lakók számára évi előfizetési díj 1 dollár, más külföldiek számára 2 dollár, illetőleg ennek magyar

A H I M N U S Z

(1823 január 22)

Most száz éve írta meg Kölcsey, korántsem sejtve, hogy költeménye valaha nemzeti énekké válhat.

Nyomatásban először az *Aurora*-nak 1829-re szóló, de már 1828 végén megjelent kötetében vált ismeretessé. Nagyobb feltűnést akkor nem keltett. Az *Aurora* szóbanforgó kötetét még ez év novemberében ismertette Toldy Ferenc a Tudományos Gyűjteményben, melyet ekkor Vörösmarty szerkesztett. Csak röviden méltatja itten „azt a hathatós, égis felzengő himnust“, mely Kölcsey szerzeményei közül harmadmagával szerepelt az *Aurorában*, s csak egy elragadtatott felkiáltással — „melly hangok ezek (az istenhez)“ — vezeti be a költemény négy versszakára szorítókozó idézetét. Érdekes, hogy nem az első versszakot idézi belőle mutatónak; nem azt, melyet az egész Himnusból voltaképeni nemzeti énekül foglalt le később a gyakorlat, hanem a továbbiakat, az elbeszélő jellegűeket, melyek a nemzetre bünei következtében rászakadt balsorsot vázolják némi érzelmesen sötét festőiséggel.

Az *Aurorában* még csak *Hymnus* volt a költemény címe. A költő összegyűjtött munkáinak kiadásaiban (1832-től kezdve) már ezzel a teljesebb, s a költemény szándékát közelebről meghatározó címmel látjuk viszont: „Hymnus a magyar nép zivataros századaiból“, egyszersmind keltének — 1823 január 22 — jelzésével.

A nemes férfiú 1838 augusztus 24-én hűnyta le szemét örök álomra. Rajongó és gyötrődő, eszményi felbuzdulások és fáradt, fásult tagadások végletei között hanyódó szíve megpihent. De megírta előbb *Zrinyi második énekét*, a tompa kétségbeesésnek ezt a megrendítően sötét költeményét, e szörnyű vádat a bűnös magyarság ellen, s jövőjéről e szörnyű jóslatot. Mintha elfáradott volna remélni, bízni; mintha érdemetlennék tartotta volna nemzetét már arra, amiért Himnuszában fohászzkodott volt: az Isten áldására; mintha az a keserű belátás vett volna erőt rajta, hogy ez a nép még nem bűnhődött meg eléggé büneiért, s vezeklésre többé nem adatik neki idő és alkalom. Mintha Himnusza imádságára adatná meg itt a sorssal a meg nem halgattatás lesújtó válaszát.

A két nevezetes költemény között a hazafi tépelődéseinek másfél évtizede telt el, álmatlan éjtszakáival, gyötrő kétségeivel. Átélt e lelkiállapotot a kor másik nagy, legnagyobb költője is; s ha a *Szózatot* (melyet, miután gondolata már 1835-ben foglalkoztatta, a következő évben írt meg Vörösmarty) a mondottak tudatában most végigolvassuk, úgy hat reánk, mint egy szent aggodalom intő szava a végső órában, mint komoly megérzése a helyzet sorsszerűségének, melyről nem tudni: „egy jobb kor“, vagy „a nagyszerű halál“ eshetőségével nyit-e reánk az elkövetkező napokban. De Vörösmartynál *egy* költeményben, *egy* ihlet fogantatásában vetődik fel a kétféle lehetőség gondolata, s magával hozza a nemzeti léthez ragaszkodás egész szent erélyét, mely még az elpusztulás lehe-

tőségét is a „nagyserű“ halál, az önvédelemben elvérzés látomásával képzelet el, az elvérző nemzetet pedig még bukásában is méltónak az embermilliók részvétele, — míg Kölcsey komor hattyúénekében nemcsak a sors, nemcsak a haza „örccsillagzatja“, hanem maga a költő is megtagadni látszik részvétét egy önnön hazája ellen törő, marakodó nemzet sorsának betelésétől.

A kor, az időpont ösztöne a *Szózatban* bizonyult megnyilatkozott-nak. „Ész, erő, szent akarat“, az egész nemzeti energia, a pezsdülés állapotában volt már akkor, s Vörösmarty férfias intelme visszhangot vert föl a lelkek mélyében. S a még aggódó, de már bízni akaró nemzeti érzés a Szózatot jelölte ki előbb tulajdon énekéül; de a férfias intelem és akarat ez éneke mellé csakhamar odavonta társul, kiegészítőül — annak, ami nélkül a legszentebb akarat is gyöngének tudja magát: az imádságnak, az Isten áldásáért fohászkozó vallásos alázatnak töredelmes, szép énekét: a Himnuszt. E két ének *együtt* egy egész; együtt buzogtatják a haza- és nemzetszeretet iker erőforrásait: nemes önbizalmát, mely magára-, s aggódó öntudatát, mely Isten segítségére számít.

A kettő közül a Szózatot zenésítették meg előbb. A „nemzeti hősköltemény“ régi kívánsága után (melyet Zalán futása kívánt megvalósítani) olynemű nemzeti énekekre is vágyakozott a nagy félszázad magyar-sága, aminő az angoloknak, franciáknak már korábbról volt.

Ismeretlen magányban meg is fogant már magyar zeneköltő lelkében e szándék, de kevesen tudtak róla. A nagyenyedi születésű Mester Károly (mint az Athenaeum 1843 ápr. 30-i számában olvassuk) már régebben foglalkozott magyar költemények zenésítésével, de művei, sajnos, nagyrészt kéziratban heverték. Készen volt nála egyebek közt a Himnusz s a Szózat zenéje is. Az utóbbit a nagyenyedi iskola zene- és énekkarával több ízben elő is adatta, nagy tetszés és lelkesedés mellett. E dallam, Gyulai Pál tanúsága szerint, Erdélyben meglehetősen el lehetett terjedve 1840 és 48 között.

De Bartay Endre, a nemzeti színház igazgatója tette meg az első, országos sikerű kezdeményt 1843 január 26-iki kelettel, *Nemzeti színházi jutalmak* címen közzétett pályázati hirdetésével. A színházat kezdettől fogva a nemzeti nyelv és érzés terjesztőjének tekintették minálunk, s a „Nemzeti“ igyekezett is méltón betölteni ezt a hivatását. Nem csoda tehát, ha igazgatója, a mondott alkalommal nemcsak egy „a népeletből merített“ látványos színműre tűzött ki jutalmat (minek legértékesebb eredménye a csak második díjra méltatott *Szökött katona* lett), hanem — de szóljon itt ő maga, hirdetésnye szavaival:

„Továbbá — úgymond — a nemzeti színház köréhez tartozónak vélem még költőink jelesebb lyrai költeményeinek becsét is minél inkább emelni, terjedését s az életbe jutását a nemzetben elősegíteni, s azt leginkább elérhetőnek vélem, ha az ily költemények ének- és zenére tétetnek; s ezt évenként tenni szándékozván, e jelen évben 20 arany pályadíjat ajánlok a legjobb népmelodióért Vörösmarty Mihály koszorús költőnk halhatatlan „Szózat“-ára ének- és zenekarra téve“.

A zeneművek beküldésének határidejét virágvasárnapra tűzte ki. A szentlélek kitöltetésének ünnepére azonban mindössze 3 pályaművet küldtek be, melyek közül Egressy Béné nyerte el az első díjat. Nemcsak

a pályázók csekély száma: csalódást keltett a megjutalmazott melódia is. Május 10-én u. i. a Nemzeti színház azesti előadása keretében, énekkar mutatta be a pályaműveket; s két hét múlva, május 25-én, a Pesti Hirlap szinte bosszúsan ad hírt a bemutatásról. Azt hittük — írja e lapnak „Fővárosi ujdonságok“ c. rovata — „hogy a dicséretes szerkesztés eddig szunnyadó erőket ébresztend, s nemcsak Vörösmartyknak szívükből fakadó Szózata nyerend zenét, mely azt fájdalmaink enyhítőjévé, örömeink gyarapítójává, a nemzet béke s hadi dalává, s imádságává teendi, de a nemzeti zene is hatalmas lépéssel köszöntend életünkbe. Azonban mennyire csalódtunk e várakozásban; mert nem is szólva a jutalomtól elesett művekről... , csak ítéljük meg hidegen a jutalmazottat, s hidegen ítélve meg kell vallanunk, hogy a szerző a „Szózat“ szellemének egy sugarát sem fogta fel, vagy annak nagyszerű jelleméhez illő zenét írni képes nem volt; a zenemű kisszerű, tökéletesen jellemtelen, s eredetiség nélküli; egy helyénél ugyan zajos tapsokra fakadt a nagyszámú közönség, de ezt csak egy ismert népdal ezen két versének: „Ha megvágod a kezedet, Ki sütnékem lágy kenyeret?“ beleszótt melodiája okozá, mely mint illjék a szózatához, minden olvasónk képzelheti; ... szerény ítéletünk az, hogy a jutalmat inkább ki sem kellett volna adni, mint illy műnek. Azonban Erkel Ferenc karmesterünk is készíté a „Szózat“ zenét, mely, mint tudjuk és bizonyosan tudjuk, nem csak a jutalmazottnál jobb, de magában is jó, s a Szózat lángeszű költője tetszését is megnyeré, de a szerző által jutalomra be nem adaték; kérjük ezért a nemzeti színház igazgatóját, énekeltesse el, a színpadon ezt minél előbb, legalább kárpoztulásul, s felszerkesztésül azon reménynek, hogy lesz nemsokára egy a hazát keresztülriadó nemzeti dalunk“.

A bírálatot meghazudtolták a következmények: a Szózatot ma is Egressy Béni akkor jutalmazott dallamára énekeljük. Jövendője nem lett — a Pesti Hirlap baljóslata szerint — „hamar elszáradás“. Bármily kifogásokat emeltek ellene, a már előbb is népszerű költemény átnemésítette, magához forrasztotta a reáruházott dallamot.

„Lesz nemsokára egy a hazát keresztülriadó nemzeti dalunk“ — remélte az idézett jelentés írója, — s lett csakugyan, már a következő évben, de nem egy, hanem immár egy második, Kölcsey Himnusza, melyet éppen az zenésített meg, kinek az első pályázatról elmaradtát a Pesti Hirlap annyira fájlalta: Erkel Ferenc.

Bartay Endre u. i. beváltotta szavát s 1844 február 29-ről kelteztve újból pályázatot hirdetett (többek közt a Regélő Pesti Divatlap márc. 3-i füzetében) egy eredeti színműre, meg egy eredeti magyar operára, s — ugyanazon indokolással, mint a megelőző évben — külön 20 arany pályadíjat tűzött ki „a legjobb népmelódiáért Kölcsey Ferenc koszorús költőnk Hymnusára ének és zenekarra téve“. A pályázat ezúttal nagyobb részvétellel járt. A május 1-re kitűzött határidőig 13 pályamű küldetett be, s Erkel Ferencé nyerte el a jutalmat, hat dolgozat szerzői pedig (köztük Egressy Béni) dicséretet kaptak.

A versenyben résztvevő zeneművek 1844 július 2-án adattak elő a Nemzeti színpadján ének- és zenekarral, majd pedig júl. 8-án a már megjutalmazott, Erkel-féle melódia újból és külön. A közönség csekély száma nem nagy érdeklődésről tanuskodott ugyan, de a bemutatón jelenlevők lelkes tapsai fényesen igazolták „a választmány ítéletének helyességét“. Erkel melódiája általában azonnal lenyűgöző hatást tett. De ezúttal is elhangzott a kételkedés szava, mely nem hitt a megjutalmazott „nép-

melódia“ népszerűsödésében. A bemutatást követő héten u. i. a Pesti Divatlap ekként nyilatkozik az Erkel-féle megjutalmazott dallamról: „Nemzeti jelleme, magasztos művészi kifejezése s hathatós harmóniája által egyaránt kitűnő, de magán viselvén a hymnus szelleméhez alkalmazott templomi zene bélyegét, a nép ajkán visszhangra nem fog találni“.

Úgy látszik, az egykorúak e pályázatoktól valami oly szerzeményt vártak, mely az akkor nagy divatnak örvendő népdalok módjára mindennapi dalává válhat a magyarságnak. Ebben természetesen családniok kellett. A megzenésítésre kijelölt költemények sokkal magasabbrendű, sokkal irodalmibb természetű alkotások, semhogy bárminő melódia levonhatná őket az élet hétköznapiságába. Bár az akkori lelkes magyar világban, mely minden összejövétel alkalmával szeretett hangot adni nemzeti érzelmeinek, még az is megesett, hogy — mint 1844 februárjában a pozsonyi „ellenzéki táncünnepen“ — hajnal felé, cigánybanda mellett, a Szózat hangjainál lelkesedett az „egyetemes közönség“. Nem népszerű dalokká, hanem nemzeti énekeké kellett válniuk e költeményeknek, a nagy, közösségi érzelmek ünnepi, valóban „templomi“ áhítatú szószólóivá. Helyesebben ítélte meg a kérdést a Honderű referense, mikor a Himnusz bemutatása után negyednapra így írt: „Most csak az van hátra, hogy Erkelünk gyönyörű hymnusát többször adassék alkalom hallani, megismerni, megtanulni; annak jelessége kezeskedik, hogy az nemsokára a legnagyobb népszerűséget vívandja ki magának, s valódi magyar *nép-hymnusszá* válandik“. S úgyis lett. Már augusztus 10-ikén, a „Széchenyi“ nevű dunai gőzös „keresztelési s vízrebocsátási szertartása“ alkalmával „megzendült Kölcsey magasztos hymnusza Erkeltől . . . nemzeti színházunk kardalnokai által szívrehatólag énekelve“. (*Jelenkor*: 1844 aug. 15.).

A remélni többé nem tudó, megfáradt nagy ember, Kölcsey Ferenc, hatodik éve pihent már a csekei temetőben, mikor Himnusza az ének szárnyain szerte a hazában közajakra szállt. Nem adatott meg neki halania, mint zendül fel éneke százazrek ajakán, ugyanazon töredelemmel, meghatott multszemlélettel és Istenbe vetett bizodalommal, minővel egy ihletett napon megírta volt. Ő *Zrinyi második énekét*: egy remélni kifáradt, tulajdon bűnös fajával meghasonlott szívet, keserű fásultságot vitt magával korai sírjába; s mi, akik az övéhez hasonló, az övéit meghaladó családásokkal és kételyekkel vívódva virradtunk költeménye századik évfordulójára, megdöbbenve kérdezzük magunktól: vajjon nem „Zrinyi második éneke“ lett-e immár a mi nemzeti énekünk? Vajjon, ha állandó belső civódásainkat látva, olykor már-már keserűen ismételnők a nagy meghasonlottnak a sorshoz intézett szavát: „Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek; — S míg hamvokon majd átok ül, — Ah tartsd meg őt, a hűv anyát, teremnek — Tán jobb fiak, s védvén állják körül“ . . . — nem kell-e rettegünk a kérlelhetetlen választól: „Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja — Szülőtti bűnein leszáll; — Szelíd sugárit többé nem nyugtatja — Az ősz apák sírhalminál. — És más faj áll a négy folyam partjára, — Más szózat és más keblű nép“ . . .? Nem minket illetnek-e a komor költemény szemrehányó szavai: „Szív, lélek el van vesztegetve rátok; Szent harcra nyitva várt az út, S ti védfalat körülé (— a haza körül! —) nem vonátok“. Vajjon méltók vagyunk-e még reá, hogy a Himnuszt énekeljük? S annak

színe előtt, kihez az ének intézve van, merjük-e hívó töredelemmel vallani, hogy mi már minden, régibb és újabb, önmagunk elleni nagy bűneinkért megbűnhödtünk?

A Himnusz segedelem-kérő imádságát csak olyan nép veheti méltán ajkára, mely maga is segíteni akar magán, s melynek lelkében eleven erkölcsi akarát él: a „rendületlenül“ eltökéltsége, a Szózat nagy, nemes, férfias hűsége, önbizalma, nemzeti életakarata; az a csüggedetlenség, melyet költője tanusított a 49-iki katasztrófa után. A Himnusznak u. i. mint története, úgy érzelmi foglalata is elválaszthatatlan a Szózat támasztékától. „E költemény — írja Gyulai Pál a Szózatról — az ifjú Magyarországnak nemzeti himnusza lőn, ma is az, a létele- és jogaiért küzdő Magyarországnak. A nemzet 1848-ig a jövő jobb kor jóslatát hitte benne s mennél követelőbb, hevesebb lőn vágyaiban, annál kevésbé háborította a nagyszerű halál sejtelme. Midőn a forradalom árja elzúgott, Vörösmarty alig találkozhatott valakivel, ki azt ne mondotta volna neki: a jóslat teljesült, a nagyszerű halál bekövetkezett. A költő mindig elkomorult ilyenkor, ingerülten mondá: a jóslat még nem teljesült, ez még nem halál, nem ily halált értett. Gyermekének ama versszakok híján kellett megtanulniok a Szózatot. Megtört szívvel, de mély hittel nemzete jövőjében szállott sírjába. Nem csalatkozott. A magyart ama nagy csapás nem ölte meg, s midőn üdülni kezdett, a Szózat zendült meg ajkán s az kíséri folytatást minden ünnepélyes pillanatát.“

Ha a mai magyarság képes lesz ugyanarra a „rendületlen hűség“-re, melyről a Szózat költője a katasztrófa után sem mondott le, ha mai sorszerű pillanataiban ugyanazon törhetetlen, magára számító élet-akarattal él benne: akkor méltó lesz arra, hogy Kölcsey Himnuszt is ajkára vegye.

„A magyar nép zivataros századaiból“. Mit jelent e pótlék a Himnusz címében?

Azt, hogy a költő a magyar multba képzele vissza magát, a magyarságnak egy szenvedésekkel teljes, szerencsétlen korába, s mintegy e távoli korszak nemzeti érzéseinek szószólójává teszi meg magát, annak a lelkét zengi ki. Archaizáló játék? Irodalmi stil-mesterkedés? Nem! Történelmi nagy szolidaritás; együttérzés az ősekkel; a nemzeti azonosság ihlető tudata: „nemzeti“ költészet.

A magyar romanticizmus *nemzeti* irodalmat óhajtott megteremteni, oly értelemben nemzetit, aminőt a régi magyar irodalomban nem vélt eleendőképpen megvalósítottanak. Bölceleti alapvetését maga Kölcsey írta meg *Nemzeti hagyományok* című, 1826-ban megjelent tanulmányában. „Nemzeti hagyomány és nemzeti poesis szoros függésben állanak egymással“, emez amarra van utalva s nélküle nem képzelhető: ez a tanulmány alaptétele. Ahol ősi hagyomány nincs, vagy alig van, ott nemzeti poesis nem jöhet létre, ott a költői tehetség elsorvad, vagy idegen példák világnál kénytelen fáklját gyujtani. Nálunk a régiségben csak csekély nyomát találhatni az ősi hagyományok költészetbeli továbbélésének. Mi idegen tűznél: a rómaiak szolgálai követésével gerjesztettük meg poesisünket, ahelyett, hogy a még bölcsőben fekvő nemzetit („népít“) igyekeztünk volna a fejlettebb mintákon okulva műköltészeté emelni. Zrinyin kívül, kit „a hazafiúság bajnoki lelke és romantika“ ihletett, alig is talál Kölcsey a régiségben olyat, ki alkalmas lett volna „az idegen szikrából nemzeti lángot gerjesz-

teni": Zrinyi hőskölteményében (a Szigeti veszedelemben) magyar világ nyílik meg: „a történet százada“. — Ily gondolatmenet jelöli ki a költő Zrinyi Miklóst a magyar romanticizmus egyik főihletőjévé a hazai régiségből, s e kijelöléssel már két pontja van meghatározva programjának. Egyik: a nemzeti történet emlékeinek költői feldolgozása; másik: a régibb nemzeti költészet ihletül fogadása. S ez utóbbinak a körébe tartozik a népköltészet is, melyben a hagyományos, az ősi, a „valódi nemzeti poesis“ szikrái lappanganak, s mely alapul, kiinduló pontul szolgálhat a nemzeti műköltészet kiképzéséhez. Végül kijelöli Kölcsey a magyar romantikus költészet érzelmi típusát is a közös nemzeti karakterben: „a magyar karakteri szentimentalizmusban“, mely a nemzeti muzsikának is „majd a pajkoságig eleven, majd a csüggedésig lassú hangjaiban“ feltalálható, — rámutatván, mily történelmi kénytelenségek, mi fény és homály, mi komolyság és kedvszeszély ölelkeznek „fájdalmas vegyülettel“ nemzeti érzésünkben.

Tárgy, költészeti forma, ihlet-diszpozíció, miket ekként a „nemzeti“ irodalom számára kijelöl, mind, az egy *történelmi szolidaritás* gondolatának kisugárzásai. S könnyű volna példákkal láttatni, mennyire a kor lelkéből merített sugalmat elmélkedéséhez. Csak az Aurora azon kötete is, melyben Himnusza megjelent, igazolja ezt. „Cím-reze“ — mint a kötet elejét díszítő rézmetszetet akkor mondták —: „Zrinyi a költő“; első darabja Vörösmarty költeménye: „Zrinyi“; bentebb olvashatjuk „Szilágyi és Hajmási“-t ugyancsak Vörösmartytól, ki e tárgyat egy XVI. századi magyar költeményből vette; majd még hátrább Kisfaludy Károly 24 népdala bélyegzi a kort, s ezek elseje — „Rákosi szántó a török alatt“ — szintúgy a török hódoltság világába helyezkedik vissza lyrai hangszerül, mint Kölcsey Himnusza.

A „Nemzeti hagyományok“ theoretikusánál senki bensőbben át nem érezte a nemzeti azonosság történelmi nagy realitását, s amit eredeti színezet kedvéért a magyar költészet számára elméletben ajánlott, maga azt a nemzeti hagyományon melegen csügdő lelkéből már előbb, önként fakasztotta ki, mikor Himnuszat „a magyar nép zivataros századaiból“ kizengőnek képzelvén el, lélekbeni kortársává ihletődött vissza e távoli magyar századoknak. A hazafiúi büntudat, mely a nemzeti balsemben Isten igazságos büntetését látja, egyik legjellemzőbb s legmélyebb sajátja XVI.—XVII. századbeli irodalmunknak. Alaptétele, ihlet-irányítója az Zrinyi nagy költeményének is, és aligha tévedünk, mikor azt hisszük, hogy bár ezúttal meg nem nevezetten, Kölcseynek Himnuszat is a Zrinyiász költőjével való lelki ölelkezés sugalmazta.

A nemzeti multtal, annak tárgyi, érzelmi és költészeti hagyományai-val való szolidaritásán kívül a Himnusz újabb kegyeletes vonatkozások zománcáival is gazdagodott megzenésítése óta. 1844 őszelel harmadik hetében méltán hirdethette a mű megjelentét ezzel az ajánlással a Pesti Divatlap: „Gyönyörű kiadásban jelent meg *Kölcsey* Hymnusának koszorúzott zenéje *Erkel* Ferentől. A mű *Deák* Ferencnek van ajánlva, és a három jeles férfi neve egyesült erővel ajánlja az egészet minden honszerető és műkedvelő földinknek“. De nemcsak jeleseink emléke társult a kegyeleteh, mellyel e költeményt övezzük; az áhitat és tiszta meghatottság, melyet névtelen, egyszerű magyar lelkekben ébreszt s ajkakon tolmácsol, mintha egyre gyarapítná azt a szent melegséget, mely benne terjedez és körülötte lebeg.

Cseke, hol Himnuszat írta, s melynek temetőjében pihen Kölcsey Ferenc, ma már a megcsónkított ország határszélén fekszik.

Mikor Petőfi 1846-ban ott járt, meg-meglátogatta az akkor még jel-telen sírt, „melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad“. „Csendes e táj — írja mély meghatottsággal; — „a városok, a nagy világ zaja nem hangzik idáig. A nagy költő sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek donganak, s távol az andalgó Tisza halkan mormolja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja“.

De e koporsó álma meg van zavarva. A végzet beteljesedése, melyet ama baljóslatú ének előre látott, ott állt meg, nem messze költője sírjától; s nemrég a Himnuszt még megszükülthet határaink között, *itthon* sem volt szabad énekelnünk. Szálljunk magunkba! Ha a nemzeti szolidaritás azon szent teljességét, mely himnuszunk sugalmazója volt, egy szívvel-lélekkel át nem érezzük, akkor *Zrinyi második éneke* mondta meg sorsunkat, megérdemelt sorsunkat. Tőlünk függ, hogy ne úgy legyen. Ne szónoklatokra, hanem komoly eltökélésekre ihlessen bennünket az évforduló százados alkalma.

Horváth János.

MÁSODSZOR MOHÁCS.

(Tormay Cécile beszélte.)

*Negyven toprongyos rác, lóháton, bocskorba,
Tartott Mohács felé lépést bandukolva.
Negyven toprongyos rác, fényes nappal, negyven,
Jött ezeréves, nagy Magyarország ellen.*

*Üres volt, néma volt Mohács nagy síksága;
Aludt lenn a nemzet hajdani virága;
Sehol senki, semmi, csak negyven rác, negyven;
Nem akadt egy magyar, ki Mohácsra menjen.*

*Támadt a negyven rác mohácsi síkságon,
Nem volt ily ütközet soha a világon.
Egy fegyver se dördült, nem folyt csöppnyi vér is,
Mohácsnál-mohácsabb volt az a nap mégis.*

*Elveszett, el, minden, — mohácsi síkságon
Mind, ki csak magyar volt, szálíg a világon,
Ott feküsznek csúfúl, eltiporva, — holtak.
Meghaltak Mohácsnál, pedig ott se voltak.*

Budapest, 1923 január 11.

Boross Sándor.

Z Ú G A F E N Y V E S

(Folytatás)

Könyököltem és öt néztem. Nem tudhattam, hogy a bátyja szolt-e már neki a ma esti találkozásunk óta, de annyit megállapítottam, hogy Mayer Teri visszanézett. Először azzal a naiv ravaszkodással, hogy óvatosan egyet-kettőt simított a halántékán s keze mögül rámpillantott. De később már a haját se hívta segítségül: egész nyugodtan nézett vissza. A fejét szokása volt kissé félretartani s a szemehéját néha lesütötte, mialatt megremegett a szempillája s kissé félénken mosolygott félre. De ez már tettetés volt nála. A szeme volt a legszebb: ezt ő nagyon jól tudta.

A szüleit lefoglalta a társaság s a leány most már nyugodtan, szinte csodálkozva pillantott vissza reám. Alighanem bánthatta, hogy szakadatlanul nézem. Egyszer-kétszer mintha bosszúsan kapta volna el a fejét és úgy tett, mintha a körötte erőlködő tisztekre figyelt volna. Pedig eszéágában se volt. Hadnagy-bajtársam, aki mellettem ült, egyszer meg is lökött:

— Ne csinálj botrányt! A szomszéd asztaloktól is téged figyelnek!
Megnyugtattam:

— Ne törődj vele. Különbön kijelenthetem, hogy egy hét múlva az összes vadászokat és tüzéreket széttűrom mellőle.

Az egyik hadnagy, aki az asztalunknál volt, felnevetett erre:

— Mayer Teri mellől? Nono!

Nem hallgattam rá. A kávéházban különben ott volt a harcászájú főorvos is s előzékenyen bölintott felénk néhányszor, hogy igenis, észrevet bennünket. Ez előzékeny bölintásnak az lett a következménye, hogy felkötöttkező hadnagybajtársam másnap megkapta az ukázt: ha még egyszer ki mer maradni esténkint, a délutáni kimenőt is megvonják tőle. Én könnyen beszéltem, mert ugyanazon a napon engedtek ki a kórházból s nyomban jelentkeztem is a pótkeretnél.

Másnap este magam is a kávéház előtt álltam, a vadásztisztek között. A leány újból megjelent. Amikor egyszerre összependültek a sarkantyúk, bókolva köszönt a tisztek felé. Én persze nem köszöntem, mivel nem ismertem. Észrevet s jól megnézett. Végig is nézett. Aztán mintha misem történt volna, közömbösen ment tovább. Tudtam, hogy bosszánkodni kezd reám, aminek őszintén megörültem.

Ezen a napon elmaradt a kávéházból. Másnap megint nem láttam, még a korzón sem. Ezalatt a két nap alatt a bátyja után kutattam összevissza, de a tüzérlaktanyában azt a felvilágosítást kaptam a naposkáplártól, hogy az önkéntes urak gyakorlatra mentek ki a hegyek közé. Lehet, hogy egy hétig is odalesznek.

Hiszen a kis Mayer Terivel összejöhettek volna a bátyja közreműködése nélkül is, mert a pótkeretnél alig akadt tiszt, aki ne ismerte volna személyesen. De én éppen ezt nem akartam. Csak azért se szorulok rá a mások szívességére!

Egy szombat estén a leány újból megjelent a kávéházban. Feltűnően halovány volt, mintha előzően beteg lett volna. Lopva oda-odafigyeltem rá: idegesnek látszott. Szórakozottan ült az asztalnál, egyszer-egyszer ingerülten kapta el a fejét, aztán óvatosan, mintha csak az asztalok felett nézne el, a mi sarkunkig ért a szemével s pillanatra megakadt felettem. Úgy tettem, mintha nem látnám. Tíz óra is elmúlt már, amikor észrevettem, hogy kitartóan figyel. Visszanéztem rá és akaratlanul mosolyogni kezdtem. Most már nem kapta el az arcát, hanem szinte rajtamfelejtkezett. Csodálkozó, megnyílt szemmel. Azt hiszem, határtalanul szemtelennek tartott. Az őszirózsa ezúttal a hajába volt tűzve.

Ekkor már beszélt vele a bátyja s elmondta neki, hogy meg akarom ismerni. De én ezt még nem sejtettem ekkor.

Kevéssel ezután felálltak az asztaltól. A leány, a szülei, meg a tüzérezászlós, akiről annyit mondtak nekem ezen az estén, hogy másfélév óta csak olyankor nem maradt el a leány sarkából, ha nem volt idehaza. Társaságuk többi része még visszamaradt a kávéházban.

Tudni kell, hogy a vadásztisztek asztala az ajtófelőli sarokban állt s az asztal csaknem az ajtóig húzódott. Én történetesen az asztal végén ültem ezen az estén. A leány elől jött a zászlóssal. Már mellettem haladt el, amikor odanyúlt a hajához s abban a pillanatban a lábam elé esett le az őszirózsa.

A tüzérezászlós utánahajolt, de mégis én kaptam el a virágot. Udvariasan a leány felé nyújtottam.

Rámnézett egy félpillanatra. Aztán elfordult s kiment az ajtón, a virágja nélkül. De úgy félhangon, mintha ennyit hallottam volna:

— Köszönöm . . .

Tisztársaim összenéztek:

— No, te is megkaptad!

Visszaültem s az őszirózsát magam elé tettem az asztalra. Vörös lehettem a zavartól, mert a kávéházban sokan látták a jelenetet.

Ettőlfogva jóideig nem láttam Mayer Terit. Másnap négyheti szabadságot adtak. Hazaúztartam.

II.

Amire visszajöttem, egy lap várt a pótkeretnél. A mai estére magammal hoztam néhányat azok közül a régi képeslapok és levelek közül. Hogy miért, majd megtudod később. A pótkeretnél tehát a következő lap várt: „Zászlós úr, kérlek, én ma a frontra indulok, Terit azonban ígéretemhez híven kétszer is avizáltam. Ne törődj vele sokat, hanem az én felelősségemre fogd meg ott, ahol látod. Szervusz kérlek, zászlós úr! Tiszteelő híved: Mayer Géza e. é. önk.-tizedes.“

Már valami két hete lehettem a pótkeretnél s a leányt alig-alig láttam. Nem tagadom, mialatt otthon jártam, többször megfordult a fejemben. Nem azért, mintha szerelmes lettem volna ebbe a hiú leányba, — mert hiú és elkényeztetett volt mindenekfölött! — hanem, mivel tagadhatatlanul megtetszett. Nem kevés önérettel gondoltam rá, hogy először szétugrasztom összes udvarlót s utána meggyöttröm Mayer Terit, de alaposan. Abban az időben én még önértetes legény voltam. Ma már nem vagyok az.

Ezalatt az első két hét alatt mindössze kétszer láttam az esti kórzon. Én néhány barátommal mentem, ő egy sereg tiszt kíséretében jött. Mikor a barátaim köszöntek neki, én is tisztelegtem. A leány visszabókolt, de mind a kétszer nekem bólintott. Ez természetesen biztatás akart lenni,

de egyelőre nem találkozhattam vele. Különben is nagy volt az elfoglaltságom. Délelőttönként a századdal kellett gyakorlatoznom, délután besefitigung következett a kaszárnyában s csak estefelé szabadultam néhány órára. Egyszer-kétszer hegyi-manőver következett, olyankor egész éjtszakákra elmaradtunk s fülög-sárosan és vizesen kerültünk vissza a városkába. Mert ekkor már közeledett a tavasz. Gyenge szél fújdogált Késmárk felől s a hó olvadni próbált. Megáradt patakok zúgtak le a hegyekről.

Hogy egyelőre nem törtem magamat a leány után, szándékosság is volt benne. A bátyja ekkor már kétszer is említett előtte és én mégsem mutattam valami tulságos igyekezetet. Meg akartam bosszantani. No, ki is adta érte alaposan az útamat!

Ez pedig így történt:

A harmadik vasárnapon, közvetlenül ebéd előtt, a református és a luteránus káplánnal beszélgettem a háziasszonyom lakásán. Mert a háziasszonyomnál volt kosztón a két helybeli segédlelkész is. Az ő szerepük mindössze e vasárnap délelőtti beszélgetésre szorítkozik, azontúl kiesnek a regényből. Ebben az én bús históriámban egyébként is emberek jönnek-mennek majd, felbukkannak és eltűnnek. Elejétől-végig csak ketten küzdünk benne: a kis Mayer Teri és én. És ez természetes. Máskülönben nem volna értelme, hogy fárasszalak vele. Még annyit jegyzek meg, hogy az egész történet legváltóságosabb fordulatai a véletlenül fognak múlni. És én hiszem azóta, hogy a végzet ellen hiába kalimpálunk. Nem vagyok református, de el kell ismernem, hogy Kálvin leghálásabb gondolata a presztináció volt. Amit születésünk napján abba a nagy könyvbe beleírt az Isten, az ellen nincs fellebbezés.

Ettől fogva tehát feltűnő jelentősége lesz a véletlennek, különösen teljes összeomlásom napjaiban, amikor annyira szerencsétlen lett éniattam Mayer Teri. Ilyen véletlen volt például, hogy visszajövelelem után éppen az akkori háziasszonyomnál vettem ki lakást, aki egy kálvinista papnak volt az özvegye.

A bevonulásom utáni harmadik vasárnapon, közvetlenül ebéd előtt, a két segédlelkésszel diskuráltam tehát. A városkabeli életről volt szó. Elmondtam, hogy mindössze két-három családot ismerek még. Aztán leányokról kezdünk beszélgetni s én készséggel helybenhagytam a két tiszteletesnek abbéli álláspontját, hogy a városi leányok valóban csinosak és hogy erkölceik semmi kívánnivalót nem hagynak maguk után, amint a református káplán fejezte ki magát. És mialatt a helybeli leányok dolgát firtatgattuk, persze illő keretek között, a luteránus tiszteletes egyszerre reámrántotta a szemöldökét:

— Nos, és ha fel lehetne vetni illetén formában a kérdést, melyik leány van mégis leginkább a kedvére zászlós úrnak?

En gondolkozás nélkül mondtam rá:

— Mayer Teri!

— Ó, valóban! — lelkesült fel ugyanegy pillanatban mind a kettő. — Mayer Teri tagadhatatlanul csinos és tagadhatatlanul háziasszony nevelésű leány! A legjobb családok egyike Mayer Teri!

A feltűnő lelkesedésre elmondtam őszintén, hogy látásból ismerem már, de hetek óta nem tudok közelebbjutni hozzá. A két tiszteletes megnyugtatót:

— Nos, e kis kalamitáson részünkről hamarosan segítve lesz. Mind a ketten bejáratosak vagyunk a Mayer-familiához.

Hát segítve is lett, de sokkal előbb.

Mialatt ugyanis mi hárman a szalónban diskurálgattunk, a hátunkba lopózott a háziasszonyunk kislánya, Ilus. Olyan tizenhárom-tizennégy éves, alig-csitri volt. Ha észrevettük volna, se tűnt volna fel, mert máskor is ott csetlett-botlott közöttünk. Én éppen Mayer Teri iránt lelkesedtem, amire pedig megláttuk a kis papleányt, már egyébről beszélgettünk. Pedig ez a kis papleány lett az oka, hogy úgy megjártam Mayer Terivel. És pedig másnap este.

Másnap ugyanis, mint rendesen, öten ültünk az ebédnél. Közömbös tárgy körül folyhatott a szó. Már az ebéd vége felé jártunk, amikor rámnéz az Ilus:

— Tegnap délután beszéltem Terivel.

Most már én néztem rá:

— Mayer Terivel? Hát maga is ösmeri?

— Azért, mert ő idősebb, — s csaknem sértődve nézett vissza, — bizalmas lábon állok vele!

— No, és miről beszéltek?

— Megmondjam?

— Meg hát!

Itt már az anyja, meg a két káplán is felfigyelt. Az Ilus-leány diadalal vágta ki:

— Megmondtam neki, hogy maga bolondul utána!

Tettetett bosszúsággal kiáltottam fel:

— Ezt jól megcsinálta! S ki mondta ezt magának?

— Ki mondta? — és úgy tett, mintha megütődnék. — Hát maga panaszkodott tegnap a tiszteletes uraknak! Hiszen bent voltam a szobában . . .

S mielőtt bárki megakadályozhatta volna, lefújta az egészet:

— Teri úgy élvezte, hogy még! Hozzátette, hogy már hallott róla, meg hogy ismeri magát látásból, a nevét is tudja, de nem érti, miért olyan gyáva, hogy aki őt meg akarja ismerni, megismerheti, mert ő még senkinek le nem harapta a fejét, hogy a házukon kapu van, a kaput csak éjjel csukják be, nappal tehát minden rendes ember bemehet rajta, aki pedig fél a házuktól, másutt is találkozhatik vele, feltéve . . . ő így mondta, feltéve, hogy úri-szándékai vannak. Ezt pedig azért mondta nekem Teri, hogy továbbadjam magának is, ő így mondta, annak a szegény zászlósnak. Szó volt még egyébről is, de csak négyszemközt s ezt én is csak négyszemközt árurom el. Teri azt mondta négyszemközt: — tudod Ilus, neked, de csakis neked megsúgom, hogy nekem tetszenék az a csacsi zászlós. Nem tulságosan, de mégis. Így mondta szóról-szóra Teri. Mert én ismerem őt s tudom, azért árulta el ezt a titkot, mert ő is ösmer engem s tudta, hogy én ezt el fogom mondani magának . . .

— De Ilus! — kiáltott rá az anyja.

A két tiszteletes összenézett, én pedig felugrottam, odaszaladtam a kisleány széke mögé, felkaptam székestül s a magasba emeltem:

— Ilyen nagyra nőjjen!

Leeresztettem óvatosan: most már az anyja is mindössze a fejét csóválgatta, de nem szólt semmit.

— Köszönöm magának, Ilus! — hálálkodtam lelkesen. — A viszontszolgálat se fog elmaradni.

Aznap este kimentem a korszóra, persze olyan eleganciában, hogy a tisztiszolgám félórái bajlódott csupán csak a cipőmmel. De hát fiatalok

voltunk és soha huszonegyévesek nem leszünk már. Mi történt azóta a régi zászlósokkal? S hová vezett a kis Mayer Teri?

Ezen az estén feltettem magamban, hogy hozzálépek az utcán és bemutatkozom neki. Mayer Teri is várta már ezt. S így is történt, de csak valamivel később, amikor egyedül sietett hazafelé.

Hárman jöttek vele, ahogy feltűnt az ívlámpák fényében. Egy komolykás arcú, vele egytermetű leány, meg két tüzértiszt. Már akkor az volt a benyomásom, hogy Mayer Teri minden héten szétkergeti addigi udvarlóját s minden következő hétre új tiszteket gyűjt maga köré.

Ezen az estén szándékosan egyedül maradtam a korzón. Ezt neki is észre kellett vennie. Vagy egy óra mulva nekivágtam, hazafelé. De csak a sétatérről kiinduló utca sarkáig mentem s ott megálltam, egy divatárúkereskedés előtt. Itt kellett elhaladnia Mayer Terinek is, ha majd hazaindul. Arra, hogy kíséret nélkül menjen majd, alig volt remény. Mégis reménykedtem.

Hogy azonban megérthess mindent, tudnod kell a következőket: Ők a városka legszélén laktak, egy széles utca utolsó házában, melynek kertje már a pázsítra, meg a hegyekre nézett. Az én lakásom egy közbülső utcába esett. Mayer Teri azonban, amennyire addig megfigyeltem, nem az én utcámon járt hazafelé, hanem egy keskeny keresztcsikátoron volt szokása keresztülvágni, amikor hazakísérték a korzóról. De én mégis bizakodtam, hogy ma este egyedül fog hazafelé indulni.

Hát csalódtam is, nem is.

Mert amint ott strázsálok a sarkon, úgy nyole óra tájban csak feltűnik a korzó felől Mayer Teri. Persze velejött az a komoly kis barátnője s a két hetyke tüzértiszt is, hónalja alá emelt karddal.

Bosszús lettem. Cigarettdára gyújtottam tehát, a gyalogjáró szélére álltam és úgy tettem, mintha a szemközti ház egyik ablakát vizsgálgatnám. Amikor hozzámérték, azt mondja Mayer Teri:

— Tegyük meg egy fordulót!

A tiszték örömmel egyeztek bele s megindultak visszafelé. Ezt persze úgy mondta a leány, hogy nekem is meg kellett hallanom. Meghallottam.

S ottmaradtam tovább is a sarkon. Most már tudtam, hogy a leány időközben le akarja rázni magáról legalább a két tisztet. Különben nem fordult volna vissza feleútból s nem az én hátam mögül.

Hát vártam reá. És jól számítottam. Mert valami tíz perc mulva másodszor is megláttam a korzó felől. Most már csak a barátnője volt vele. Ezúttal az utca tulsó felén jöttek. De ahogy velem egyvonalba érhetek, megálltak, kissé eltrécseltek még s akkor köszöntek egymásnak. Az ismeretlen leány továbbment az utca hosszában, Mayer Teri egyenesen nekem tartott.

Tavaszelői este volt s fent könnyű felhők mendégéltek valamerre. A leány jött, egyenesen felém. Úgy volt öltözve, mint a legtöbbször: széles őszirózsa az övéhez tűzve s fekete kis prémsapka a szőke haján. Már hozzámért. Pillanatra felnézett rám: csodálkozó kék szemmel. Lehet persze, hogy a szeme csak az erős fényben csillant meg kéknek. Különben olyan közömbös volt ez a felpillantása, mintha akkor látott volna először.

Már elhaladt mellettem, de nem a rövidebb csikátoron indult, hanem az én utcám felé. A háziasszonyom leányától tudnia kellett, hol lakom. S nem is sietett túlságosan. Inkább maga elé gondolkozva lépdegélt.

Megfordultam s nyomába szegődtem. Az ötödik ház körül már alig

voltam két lépésnyire mögötte. Tudta, hogy én vagyok a sarkában, de nem igyekezett jobban. Hátra se pillantott, meg se rezzent.

Már utólértem. Köszöntem neki:

— Kisasszony, bocsánatot kérek . . .

Rámemelte a szemét s alig észrevehetőn biccentett. Egyáltalában nem volt meglepve. Nem állt meg, csak halkabbra fogta a lépést. Rámnézett, főleg lehajtott fejjel. Komoly maradt:

— Mit akar, kérem?

— Kisasszony, — kezdtem másodszor is, — bocsánatot kérek, de . . .

Nem tudom pontosan, miket mondhattam neki. Valami ilyenformát:
— . . . de kénytelen vagyok ehhez a szokatlan eszközhöz nyúlni, hogy megismerjem. A bátyja megigérte, hogy bemutat, azt hiszem, ezt megmondta magának is, ő azonban . . .

Még lassabban ment az oldalamon. S még komolyabbnak látszott:

— Engedjen meg, ezt az ismeretséget nem fogadom el . . .

— Miért?

Itt megállt s szembenézett velem. Nem dacosan, inkább jóindulattal:

— Mert az utcán nem szoktam ismeretséget kötni. Ha meg akar ismerni, akármelyik barátjával eljöhet hozzánk.

— De hiszen maga mást üzent nekem tegnap!

— Én?! — és nagyot nézett. — Én semmitse üzentem senkinek!

Piros lett tőle s összeharapta a száját. Nem tudtam, haragszik-e, vagy nevet magában? Ingerült lettem:

— Vagyis ez annyit jelent, hogy nem szabad megismernem . . .

— Ó, dehogya! — és kedvesen tiltakozott a fejével. — Ezt nem mondtam. Csak másképpen kell csinálni . . . Így nem akarom . . .

Megindult. Még követtem néhány lépést. Azalatt jószívvel oktatgattott:

— Mit szólnának hozzá, ha megtudnák, hogy este állított meg az utcán! Látja, ez nem szép magától, mert máris észrevettek . . .

Már búcsúzni akartam, de akkor az eszembe jutott valami:

— Egy őszinte szót, kisasszony!

— Tessék!

— Mondja meg igazán: bántja-e, hogy találkoztunk?

Azt felelte rá, kedvesen:

— Ha olyan nagyon kíváncsi, megmondom. Nem bánt, legalább megmagyarázhattam magának, hogy így nem illik. Ne vegye rossz néven, de a bátyám kicsit felületes fiú. Még össze is szólalkoztam vele emiatt.

— Köszönöm. Egyszóval nem ismerjük egymást . . .

— Nem ismerjük egymást. Kérem, maradjon el tőlem!

Szinte könyörgött. Tisztelegtem, visszafordultam. Ő csaknem futva indult tovább. Láttam, hogy maga elé hajlik s a kezében megvillan a zsebkezdője. Könnyezhetett. De azt nem tudtam, haragjában-e vagy csak azért, mert halálosan nevetett rajtam?

Akkor már eltűnt a keresztutcában. Tépelődvé indultam meg visszafele s nem kellett hozzá túlságos képzelőerő, hogy megállapítsam: mégis csak nevetett rajtam. És meg voltam győződve, hogy a szüleit öt perc múlva már szórakoztatni fogja ma esti kalandjával. Utóljára szorongani kezdtem: csak híre ne menne valahogy!

Dühösen indultam vacsorázni. A tisztí étkezőben éppen amellé a barátom mellé ültem le, akivel együtt láttam meg először Mayer Terit. A barátom azóta, hogy odahaza jártam, egy bizonyos Balogh-leány körül kez-

dett forgolódni. Vacsoraközben elmondtam neki, mennyire megjártam félórával előbb. Szokása szerint megintett:

— Ne törődj vele! Én megismertem s ott is hagytam. Csinos leány, de elrontották. Hiú! Szavamra mondom, hogy az! Hanem holnap majd bemutatlak valakinek . . .

S ennek a bemutatásnak lett a következménye, hogy mégis csak megismertem Mayer Terit.

A hadnagybarátom, mint említettem, egy bizonyos Balogh kisasszonynak kezdett udvarolgatni. Ennek a leánynak nem akad szerepe az én történetemben, de annál több dolgunk lesz később egy barátnőjével, akinek gyöngédségére a legnagyobb hálával fogok visszagondolni mindenkor. Nevezük el ezt a leányt Márthának. A nevek nem fontosak. Csöndes, olykor elbúsult leány volt ez a Mártha, de e nekibúsulásaiiban volt valami igénytelenül megkapó. A vőlegénye hónapok óta harcolt egyfolytában a harc-téren, csak nagyelvétve kapott tőle egy-egy táborilapot s ez volt az oka szótlan elbúsulásainak. Ez a Mártha, mint említettem, barátnője volt az én hadnagybajtársam szíveoltárképeének, ama bizonyos Balogh-kisasszonynak. A kis Mártha ennél fogva csaknem minden este együtt jelent meg vele a korzón, ami már-már idegesíteni kezdte az én barátomat. Nekem tehát azt a szerepet szánta, hogy foglalkoztassam a kis Márthát.

Persze ráálltam, már csak szolidaritásból is.

Másnap estére azután, hogy az a kellemetlen találkozás esett köztem és Mayer Teri között, megismerkedtem a kis Márthával. Némi meglepetésemre ugyanaz a leány állt előttem, aki előző este Mayer Terivel sétálgatott.

Kevésszavú, okos teremtés volt a kis Mártha s jólesett látni csöndeske szomorkodását. El-elkísérgettem szívesen. És mialatt hadnagybarátom, néhány lépésre előttünk, most már fesztelenül társaloghatott az ő szíveválasztottjával, rég nem érzett vonzódást kezdtem érezni a kis Mártha iránt. De csak pajtási, vagy inkább testvéri érzés volt ez s annak is maradt mindvégig. Mennyi őszinteséggel s milyen komolyan beszélgetett velem már az első estén! Mennyivel különb leány ez, mint Mayer Teri!

Mert Mayer Teri megint ott volt a sétátéren. Most már az anyja is velejött s alighanem az én tegnapi próbám miatt történt ez az óvatossági rendszabály. Mayer Teri meglátta a kis Márthát, köszönt feléje, de ahogy meglátott engemet is, elnézett felettem. Megtörtént ez a következő estén is. A harmadik estén viszont, mikor a kávéházban is megjelent a szüleivel. tudomásul se vett. Pedig úgy ültem le a tisztasztalhoz, hogy szemközt legyek vele. De meg kell vallanom, hogy mialatt megcsodáltam a pusztaszepségét, elfordult a fejével, vagy olyan szemmel nézett végig, hogy el kellett volna állani a szívem verésének. Mosolyogtam rajta. Tudtam, hogy őszintén megvet.

Az erre következett napon, úgy félnégy körül délután, a kaszárnya felé tartottam, hogy megnézzem a legénység délutáni foglalkoztatását. S amint megyek, éppen abban az utcában, amelyikben négy nappal előbb Terivel akartam megismerkedni, egyszerre csaknem összeütődöm a kis Márthával. Zongoraórára sietett. Üdvözöltük egymást s közömbös dologról kezdtünk beszélgetni.

Akkor már tavaszodott. Sávos felhők úszkáltak az égen, lágy szél lengedezett a hegyek felől, a vizek megindultak s napok óta zúgott a Losonc-patak. Az emberek könnyű felöltöbe öltöztek s mindenki jobbkedvűnek látszott. Mintha a tavasz első lehelletére valami távoli remény-

kedés kezdett volna csalogatni maga után. Talán abban bizakodtunk, hogy most már vége lesz a háborúnak.

Hát megyek a kis Márhával. Megyünk már vagy száz lépést, kis barátnőm csillogó szemmel ujságolja, hogy ma délelőtt levelet kapott a vőlegényétől s hogy a jövő hónapban alighanem szabadságra fog hazajönni. Megvidított az öröme. De ugyanakkor, amint fölnézek, látom, hogy mintha Mayer Teri jönne velünk szembe.

Csakugyan ő jött.

Kalap nélkül, őszirózsával a hajában s nagykendő volt a vállára vetve. Jött. Úgy közeledőben elnéztem az aranszőke haját, amint megcsillant a napban s elgyönyörködtem a csodálkozó kék szemében. Mert a szeme csakugyan kék volt. Olyan kék, mint fölöttünk a menny-ég. Már alig lehettünk tíz lépésre egymástól. Nem hittem, hogy megálljon és beszédbe ereszkedjék a kis Márhával. Hiszen én is ott voltam.

Mayer Teri persze hogy megállt:

— Szervusz, Mártha!

— Szervusz Teri!

Én oldaltléptem, nem minden zavar nélkül. Kis barátnőm mintha meglepedkezett volna rólam, de nem feledkezett meg Mayer Teri. A kölcsönös üdvözlés után rámnézett a szeme sarkából, kicsit hunyorítva a napfényben, mintha nem tudta volna, mit kezdjen most velem? De akkor egyszerre s feltűnő szívesen a kezét adta:

— Jónapot!

Megmondtam a nevemet. Fejet csóvált, mialatt a virág táncolni kezdett a hajában:

— Ugyan, ugyan! Nem is olyan jámbor ember, amilyennek gondoltam! Hát a minap este nyolckor, itt a harmadik háznál, ki rohant meg! Hallatlan! Magános leányokat inzultálni!

Mentegetőzni próbáltam:

— De kérem . . .

— Nono, — és nem engedett szóhoz, — nem vettem azért zokon. Pedig otthon nagy zenebona tört ki, amikor elmondtam, milyen eredeti lovagjelöltem akadt. Hallotta volna csak, miket vágott fejemhez az édesanyám! Te vagy az oka, mert minden jöttment-alakkal kikezdel az utcán. A jöttment alak persze maga volt. Utoljára még nekem kellett pártját fognom: ne beszélj sokat, mama, mert az a zászlós egészen kifogástalan fű, csak ügyefogyott szegény. Arról pedig nem tehet. Hát látod, Mártha, a te lovagod az a zászlós, akiről beszéltem neked.

Kis barátnőm mosolygott. Elképedtem:

— S maga ezt továbbadta?

— Ajaj! — mulatott Mayer Teri. — Körülbelül a félgarnizon tudja. Csak ne akarjon felháborodni megint. Most jut eszembe, hogy igazság szerint a drogériába is el kellett volna mennem. Addig elkísérem magukat. Hármásban mentünk tovább: a kis Mártha a középen. Azalatt Mayer Teri szórakoztatott bennünket. Jókedvű, csapongó volt. A főutcán elvált tőlünk a kis barátnőm, Mayer Teri hozzámfordult:

— A drogériáig most már maga lesz a lovagom. Természetesen visszafelé is.

Dehogy is tudnám én elbeszélni, mit csináltam s mit éreztem azalatt a félóra alatt! Azt hiszem, csak Mayer Terit bámultam. Örültem neki és megcsodáltam a szépségét. Mert most már szép volt nekem, kimondhatatlanul szép. Talán a szabálytalan arca, talán a csodálkozó szeme, talán a

kissé pajtáskodó viselkedése, talán a könnyű alakja volt az, ami annyira megkapott? Nem tudom.

Már hazafelé tartottunk, ugyanabban az utcában. Mintha esztendőök óta ismertük volna egymást. Kicsit ravaszkodva, aziránt fakgatott éppen, mikor láttam őt először?

— Őt nappal karácsony előtt, Terike kisasszony.

Rámnézett, rendreutasított:

— Már szólni akartam, hogy nem vagyok se Terike, se kisasszony. Szólítson csak Terinek.

— Hát öt nappal karácsony előtt, Teri. S két hét múlva a kávéházban már elejtette előttem a virágját, de persze, amikor felnyujtottam, háttal fordult s otthagyt.

Mayer Teri nem felelt mindjárt. Kicsit összehúzta a szemét, mintha töprengett volna valamin. Később ezt mondta:

— Téved. A virág akkor magától esett ki a hajamból. Hogy nem fogadtam el, igaz. De ezt szándékosan tettem. Maga azon az estén úgy bánt velem a kávéházban, hogy égett az arcom. Neveletlen volt! Nagyon neveletlen volt!

— De kérem! — s úgy néztem rá, hogy nyomban otthagynom.

Észrevehette magát, megrezzent:

— No, talán nem jól mondtam. Ne haragudjék érte, de meg kell mondanom magának, hogy az első fellépése megzavart. Lásza, amióta megrohant az utcán, sajnálom az anyámat, mert most már ő is kénytelen velem jönni. Csak ez a kis séta az enyém: emberek nélkül nem tudok megenni! Élni és örülni szeretnék!

Majdnem szomorúan folytatta:

— Amit maga csinált, nem volt szép és nem volt helyes. Magános úrilánynak nem szokás este bemutatkozni az utcán. Mit képzelt magáról?

Gondoltam, most megfogom:

— Dehiszen maga üzent nekem a háziasszonyom kislányával! S négy nappal ezelőtt hiába mondta, hogy nem igaz! Hát legalább most vallja be, Teri!

Már a házuk előtt álltunk. A kezét nyújtotta. Mosolygott:

— Hát igenis, üzentem.

— Köszönöm, csak ennyit akartam. Csókolom a kezét.

Talán a hangomtól ijedhetett meg, mert visszafogott. Anyáskodva kezdett magyarázni:

— Nem kell azért haragudni. Este majd, ha a városba indulok az anyámmal, jöjjön szembe a sarkon. De úgy, mintha véletlenül jönne. Akkor majd bemutatom. Viszontlátásra!

Meghajtottam magamat s hazafelé fordultam. A kaszárnnyához semmi kedvem se volt már. Nem tudom, mit érezhettem? Talán valamelyes keserűséget s fokozódó fájdalmat a szívemben. Mintha némi kiábrándulás ért volna. Nem tudtam elfelejteni a Mayer Teri odavetett megjegyzését:

„Élni és örülni szeretnék!”

III.

Élni és örülni szeretett volna, szegény.

Ezek az önkéntelenül odavetett szavai hányszor meg nem hatottak azóta! Először azt hittem, hogy Mayer Teri a nagyváros, a csillogás után

vágyakozik betegesen s emiatt, noha nem volt nap, hogy legalább egy-két szíves szót ne váltottam volna vele, először kerülgetni próbáltam. De ozsonnatájt mégis azon kaptam rajta magamat, hogy vagy benyitok hozzá meglepetésszerűen, vagy a sarkon várok szívdobogva, mikor tűnik fel kedves alakja az utcájok felől? Mert nem tudtam lefeküdni anélkül, hogy legalább távolról ne lássam egy-két pillanatra. És mégis huzódoztam tőle. A lelki nyugalmamat féltettem Mayer Teritől. Sokkal később, esztendőnk múlva értettem meg, hogy a kis Mayer Terinek egy kis szeretet kellett volna, semmi más. De amire megértettem, késő volt. Városról-városra üldöztem és kerestem attólfogva a nyomát: nem hagyott-e a számomra valahol legalább félsornyi üzenetet, nem ejtette-e el legalább a zsebkendőjét, hogy tudtomra adja, itt járt és gondolt reám. Nem találtam rá többé. Olyan szerencsétlennek éreztem magamat azon a nyáron, hogy öngyilkos tudtam volna lenni.

Négy hét mult el azóta, hogy megismertem. Akkor már bejáratos voltam hozzájuk. Az első naptól kezdve úgy fogadtak, mintha a szülei házban lettem volna. Az édesapja, ki egy ipari vállalatnak volt a vezetője, csak esténként került elő, különben komoly és szíves házigazda maradt mindig, mindnyájunkkal szemben. Mert nem csupán én voltam bejáratos a házhoz. Sokan jártak oda, de az anyja mégis mintha kivételes figyelemben részesített volna. Nem mindjárt az első napokon, hanem valamivel később, amikor már egész családomról megszerezte a legszükségesebb adatokat. Én ezt csak később és csak véletlenül tudtam meg.

Jól éreztem magam a Mayer Teri társaságában s ha egy nap nem láttam, nyughatatlan lettem. S ez a nyugtalanság elfogott olyankor is, ha kettőnkön kívül más-idegen is volt a szobában. Mayer Terivel bizalmas pajtások lettünk akkorára. Csak pajtások. Nem is akartam többet.

Most már ritkábban jelent meg a korzón. De ha elkísértem, a hozzásegődött tisztet ugyanazzal a megvesztegető mosollyal fogadta, mint magamat is. Ez a szokása eleinte zokonesett, később felbőszített. Egyszer-kétszer kezdtem elmaradni az oldaláról s három-négy délután is elmúlt, hogy nem kerestem fel a házukat. Ilyenkor gondja volt rá, hogy mégse szakadhassak el tőle véglegesen.

Tudnod kell, hogy jókor délután, ha kinéztem a laktanyába, az előtt a ház előtt kellett elhaladnom, melynek földszintjén a kis Mártha lakott az édesanyjával. Ha megtörtént, hogy néhány napig nem mutatkoztam Mayer Teri előtt, ilyenkor jókor délutánokon már ő bölintott ki rám a kis Márháék ablakából:

— Jelentem alássan zászlós úr!

Amire felnéztem, már kacagtak rajtam: a kis Mártha komolykás tartózkodással, Mayer Terinek meg még a szeme is nevetett. Egymás mellett könyököltek az ablakban, de mielőtt szólhattam volna valamit, Mayer Teri már vizsgáztatott is. Nem utánozható fölényeskedéssel:

— Tegnap és tegnapelőtt, ha nem lennék alkalmatlan a zászlós úrnak, hol, minő társaságban s micsoda hódítások közt méltóztatott agyoncsapni az időt a zászlós úrnak?

— Otthon tartózkodtam. A fejem fáj.

Úgy tett, mintha megijedt volna. S részvétellel nyujtotta le a kezét:

— Most jut eszembe, hogy tegnapelőtt az enyém is éppúgy fáj. Annyira, hogy hajnalig táncoltunk.

Már gúnyolódott, de a kezét a kezemben hagyta:

— És most hová indult el a zászlós úr, ha szabad felvetnem ezt a tolakodó kérdést?

— A laktanyában van egy kis dolgom.

— Akkor megvárom s majd hazakísér. No, eressze el már a kezemet!

Köszöntem nekik s fütyörészve siettem át a Fő-téren. És negyedóra mulva, amire visszakerültem, ők ketten még mindig ugyanúgy könyököltek az ablakban. De Mayer Terinek akkorára rendszerint selyemkendő volt a vállára vetve, tehát útrakészen várt. Már messziről belémkötött:

— Amilyen udvarias a zászlós úr, azt hittem, itt fogok petrezselymet árulni. Pedig azóta, hogy elteccett távozni, legalább nyolcan udvaroltak nekünk. Igaz-e, Mártha? Mondhatom, figyelmesség dolgában valamennyien tútesznek a zászlós úron . . .

— Köszönöm, — és meghajtottam magamat.

Félperc mulva kifordult a kapun. Megindultunk egymás mellett. Ekkor már tavasz volt: a nap villogott az utcák és a kertek fölött. Szótlanul mentünk egy ideig, aztán megszólalt a leány. Már nem kötekedett:

— Mi történt magával, hogy olyan rosszkedvű?

— Megmondjam?

— Meg, meg! Hiszen azért kérdeztem!

— Hát Teri . . . De ne értsen félre! Azért vagyok rosszkedvű, mert nem tetszik nekem, hogy szakadatlanul tíz-tizenöt tiszt és egyéb civil van a sarkában. Megértett, úgy-e?

Csodálkozva nézett rám:

— De hiszen arról én nem tehetek! Az lehetetlen, hogyha valaki beszélni akar velem, hátat fordítsak neki! Mit szólnának hozzá az emberek? Az édesanyám egy percig sem túrné el. Aztán lássa . . .

— Nem akarom! Értse meg, nem akarom!

Ő nyugodtan folytatta, bár észrevettem rajta, hogy nagy gondot okoztam neki:

— Bocsásson meg, de még nem fejeztem be. Maga azt mondta az elmúlt héten, hogy mindenkor őszinte pajtásom lesz. Egy pajtástól nem szép, ha el akarja riasztani tőlem a többi pajtásaimat. Mert mindnyájan éppoly pajtásaim ők nekem. Nincs igaza, Kálmán!

Ekkor már a keresztnevenem szólított. De ebben nem volt semmi különös, mert így szólította mindazokat az ismerőseit, akik régebben eljárógattak a családhoz.

Hazakísértem aztán s rövidesen elbúcsúztam tőle. A kapuig kísért vissza s ott mégegyszer a szívemre kötötte:

— Nem szabad annyira önzőnek lenni! S ne felejtse el az ígérését, hogy mindig jópajtásom marad. Számítok magára, hogy sohase fog elhagyni.

Könnyek gyűltek a szemébe.

Megbántam, hogy fájdalmat okoztam neki. Ezt azonban csak éppen őneki nem árultam el, mert konok kis zászlós voltam abban az időben. Hej, ha mégegyszer olyan fiatal lehetnék, de másként csinálnám!

Hanem attól a délutántól kezdve, mikor a kis Mayer Terinek könnyek csillogtak a szemében, nem maradtam el az oldaláról. Megsajnáltam. És most már, ha nem mehettem át hozzájuk délutánokint, rendszerint átüzente, hogy este a korzón lesz. De feltűnt, hogy egyre kevesebben csatlakoztak hozzá s a házukban már csak elvétve találtam egy-egy látogatót. Két hét mulva azt vettem észre, hogy ketten maradtunk.

Ekkor már virágbaborultak a barackfák. Délutánokint kettesben

ültünk a szalónban, leszámítva azokat az ötperceket, amelyek alatt pontosan ránknyitott az édesanyja. Mert olyankor mindig sürgős keresni-valója volt a szobában. Esténként, ha sétálni mentünk, anyja akkor is velünk volt, a Fő-téren köszöntek a tiszték és egyéb ismerősök, de senki nem közeledett többé Mayer Terihez. Mindenki más egyszerre kiesett az életünkől. És ha egy-két szabad percem akadt, már becsengettem a kapun, amely mögött piros virágok égtek a kertben s a kert végében fekete fenyő-fák hallgatóztak, komor méltósággal. Legtöbbször ő maga futott elém:

— Isten hozta!

Egy esős májuseleji délután megint ketten maradtunk a szobában. A jó Isten tudná, mi mindenről beszélgettünk! Valószínűleg semmiségekről, amelyeket mindenki más lázítóan úntató együgyűségeknek talált volna. Szemkőzt ültünk. Én azonmód a blúzban, ahogy kiléptem a laktanyából, ő könnyű otthoni ruhájában. A haja kissé megbomlott s mialatt kedves állát a kezére támasztotta, kötekedve nézett velem farkasszemet. Váratlanul csak félrekapta a fejét.

Odakint egyvégben esett. Amikor — sokára — megszólalt, alig ismer-tem rá a hangjára:

— Most már maga az én egyetlen pajtásom. Mindenki más elhagyott — és nem nézett föl.

Mintha szíven ütöttek volna:

— S miért hagyták el, Teri?

— Mert maga akarta, Kálmán.

— Én? De hiszen én nem gondoltam komolyan!

Halk szomorkodással hajtotta félre szép fejét, amelynek pusztá emlékére lázadozni kezdek ma is:

— Ne mondja, Kálmán. Tudom én, hogy valami rosszulesett magának. Nem akarta, hogy pajtásaim legyenek. Attól a naptól én se akartam. Most már egyedül vagyok. De ügye, maga soha, soha nem fog elhagyni engemet?

Elnéztem meggyötört kis homlokát s bűnbánatot éreztem. Tehát miattam történt minden! Aztán olyan igazán, mint életemben még soha, azt mondtam neki:

— Sohasem hagyom el, Teri.

Felnézett. A hangja megtört volt:

— Ügye, hogy szeret?

— Szeretem. Az édesanyámnál is jobban szeretem.

Nem szólt rá semmit. Csak nézett-nézett s állát a tenyerébe támasztotta. Mintha a meghatottság elvette volna a szavát, vagy mintha nem hitt volna egészen.

Odakint szomorkásan hullt a májusi eső, a nyitott ablakban virágok virítottak. Egyszer, de nagyon sokára, felállt Mayer Teri, odament nesztelenül a zongorához, leült és ujjai végigszaladtak a billentyűkön. És akkor játszani kezdett, halkán s kedves búbánattal eldudolta hozzá a dallamot is. De olyanformán, hogy a szöveggel meg-megkésett egy negyed-ütemet, ami nagyon szokatlanul hatott rám. Gyerekkoromban hallottam már valahol:

Fújdogál a szellő

Rimaszombat felől . . .

Ahogy ideért, lehajtotta a fejét s még halkabban folytatta:

Szomorú hírt hallok

Az én sorsom felől . . .

A végső sort már alig tudta tagolni. S mikor az utolsó foszlány is elhalt, leborult a zongorára és sírva fakadt.

Felugrottam, lehajoltam föléje s megcsókoltam a haját:

— Terike . . .

Abban a pillanatban hátrkapott a kezével, mintha védekezni akart volna s akaratlanul arculütött. Felállt, ijedten s könnyörögve nézett rám:

— Jaj . . .

Mosolyogtam. Összetette a kezét:

— Nem akartam, Kálmán . . .

— Tudom, kedves. Köszönöm, hogy ilyen jó hozzám. S nyugodjék meg, mert én soha el nem hagyom magát.

A szeme könnyes volt. S a könnyein át már visszamosolygott:

— Hiszek magának.

És én mégis elhagytam őt. Sokkal hamarabb, mint hinni lehetett volna. Ettől a délutántól kezdve elválhatatlanok lettünk. S a napokat, amelyek ezután következtek reánk, sohasem fogom elfelejteni. Mert ha elfelejtem őket, akkor már halott leszek. Többször ottfogtak ebédre, vacsorára. És azalatt nem egyszer össze is kaptunk. Olyankor vagy ő üzent értem másnap, vagy én írtam neki levelet, hogy most az egyszer még bocsásson meg. Istenem, hogyne bocsátott volna meg!

Hanem egy délután komolyabb félreértés esett köztünk. Megtudtam, hogy aznap délelőtt újból előfujta valahonnét a szél azt a bizonyos tüzérzászlóst, aki két esztendő óta csak olyankor nem botorkált Mayer Teri után, ha a harctéren volt. Ám olyankor a tábori lapoknak nem volt elejevége, amelyeket Mayer Terinek küldözgetett. Ezek a táborilapok már azelőtt is idegesítettek. Most azonban, hogy a tüzérzászlós újból felbukkant, azt hittem, nem tudom elviselni.

Aznap délután kardesörtetve nyitottam rá Mayer Terire s úgy összekoccantam vele, hogy kicsit sok is volt. A leány otthagytott, de még visszaszólt az ajtóból:

— Gyáva!

Nem vettem zokon. Mert nem voltam gyáva, csak féltékeny voltam. S ez a féltékenység hajtott hozzá vissza másnap délután. Az édesanyja fogadott.

— Hát a Teri hol van?

— A szobában ül, kétségbeesve. Legyen jó hozzá, fiam, mert szófogadó gyerek, csak még fiatal.

Okos szóval beszélt hozzám az édesanyja s én megfogadtam, hogy követni fogom a tanácsait. Azalatt Terire vártam, de csak nem jött elő. Azt üzenté ki, hogy egy nap alatt nem lehet megbocsátani ilyen súlyos sértést.

Azonnal búcsúztam. Az anyja kísért ki:

— Legyen jó hozzá, fiam! Viszontlátásra holnap!

De én nem mentem vissza se másnap, se harmadnap. Csak azért is megtöröm Mayer Terit!

Dehát nem úgy lett. Mayer Teri valószínűleg engemet akart megtörni s negyednapra már feltűnt a korzón. Vele volt nemcsak a tüzérzászlós, hanem a régi tiszték közül is öt-hat szakadatlan kísérő. Ha találkoztam velük, közömbösen biccentett felém. Féltékennyé akart tenni, de csak annyit ért el, hogy felbőszültem ellene. Valósággal meggyűlöltem.

S ekkor közbejött még valami. Parancsot kaptam, hogy negyvennyolc

órán belül jelentkezniem kell Miskolcon. Az utolsó délután elbúcsúztam az ismerős családoktól. Búcsúlátogatást tettem Mayer Teriéknél is.

Éppen vendégek voltak náluk. A leány, mikor megtudta, hogy váratlanul mennem kell, elfelejtette minden neheztelését. Csak néhány percig maradtam. Ő kísért ki az előszobába:

- Tudja, mit ígért?
- Hogy sohasem fogom elhagyni.
- Úgye, írni fog nagyon sokszor?
- Azt nem!

A szája megremegett, mialatt a kapuig jött velem. De ahogy a kezét adta, már mosolygott:

- Én tudom, hogy írni fog.

IV.

Ettől fogva négy hónapig nem láttam Mayer Terit.

De ekkor ismertem meg igazán. Mert írt utánam. S amikor én is válaszoltam neki, olyan levelezés indult meg közöttünk, amelyhez foghatót nem tudok elképzelni. Ámbár igaz, hogy minden fiatalember azt hiszi: ő írja, ő kapja a legszebb szerelmesleveleket.

Ez pedig így történt:

Három hete lehettem már Miskolcon s mivel a sebesülésem súlyos természetű volt, a felülvizsgálat után megint hosszabb segédszolgálatra osztottak be. Nem panaszkodhattam: jó dolgom volt. Délelőttönkint irodai munkát végeztem, a délutánokkal szabadon rendelkeztem. Miskolcon több ismerőssel akadtam össze s az ő révükön bejutottam néhány úriházhoz. Itt is éppolyan meghitt volt az érintkezés, mint a hegyi városkában, amelyet oly hirtelen kellett elhagynom. Voltak itt is összejövetelek, apró mulatságok, a leányok itt is megkönnyezték a tiszteket, akik elmentek egy virágos délben, zenekarral és lengő zászlók alatt és nem tértek vissza soha többet. Örülni szerettem volna az életnek, de egyre jobban kezdtem érezni, hogy mindig nyughatatlanabb leszek. Hiányzott valami.

Mayer Teri hiányzott annyira.

Eleinte még reméltem, hogy el fogom felejteni, mint annyi más kedves emlékemet. De nem sikerült. Sehogy se sikerült. Nem tudtam, kik lehetnek most körülötte és nem tudtam, visszakerülök-e még valamikor a városkába? És ha visszajutok is, a szülei házban találom-e még a kis Mayer Terit?

Délutánonkint kiültem az Abbázia kávéház terraszára s órákon át elnéztem a felhőket. Ebben az időben szerettem egyedül lenni. A felhőket néztem, amint a szikrázó ég alatt halk lebbenéssel mentek-mentek a nógrádi hegyek irányába. Ne mosolyogj meg, de nem egyszer felsőhajtottam, mikor elnéztem a nyugat felé ballagó égi vándorokat.

Sőhajtoztam, — de mégse írtam neki.

Egy késő délután, amint egymagamban üldögélek a kávéház terraszán, — úgy május vége táján lehetett, — csak válloncsap egy vadásztiszt. Hogy megörültem neki! Mert abból a városkából jött, amelyre szüntelenül rágondolni soha meg nem úntam. Barátom Kassára utazott s mivel a vonatja csak éjfél tájban indult tovább, elhatároztuk, hogy együtt fogjuk eltölteni az estét.

Emlékezetes napom volt ez! S milyen hálás tudtam lenni, amikor

összeakadtam valakivel, aki előtt egyszer már kibeszélhettem magamat a keskeny utcákról, a régi kőházakról, a közös ismerősökről, a jókedvű bajtársakról. Annyit, de annyit beszéltünk mindenről és mindenkiről, csak éppen Mayer Teriről nem. Szándékosan kerültem, nevét a barátom sem hozta elő. Gondoltam, talán nem is ösmeri. Aztán hátha rossz hírt hallanék Mayer Teri felől?

Későre járt az éjtszaka, mikor a barátom képeslapot kért a pincértől. Megkapta, megcímezte. Persze Mayer Terinek címezte meg.

Nagyot néztem:

— Hát ismered?

— Ó, hogyne! — felelte gyanutlanul. — Vagy két hete találkoztam vele a majálison. Azóta már vizittem is náluk. A legbájosabb teremtés a városban és a legokosabb is. Csak mintha szomorú lenne. Különben most jut eszembe, hogy te gyakran eljárógattál hozzájuk . . .

— Igen, — mondtam rá színlelt-közömbösen. De azért rosszul esett, hogy Mayer Teri soha senki előtt nem beszélt rólam. Mert a barátom bizonyosan megmondta volna.

Megírta a lapot s én is aláírtam a nevemet.

Elmult vagy egy hét. Ezalatt a hét alatt — minek tagadnám! — nem egyszer megfájult a szívem a Mayer Teri hűtlensége miatt.

De ezúttal csalódtam. Mayer Teri odavetett egy soromra négyoldalas levéllel válaszolt. Csak egyetlen sorát idézem, mert ez a sor különösen megkapott. Hiszen mondtam már, hogy a régi képeslapok és levelek közül magammal hoztam néhányat a mai estére. Mayer Teri ezt írta a levele vége felé:

„Higgye el, nagyon jó szívem van s ezért leszek egyszer még nagyon szerencsétlen.“

Én persze nyolc oldallal feleltem négyre. Újjongtam belülről, hogy mégis csak ez a hiú leány írt utánam először. Hiszen feltett szándékom volt, hogy megtöröm Mayer Terit. Hát meg is törtem végül, de az életét is összetörtem vele szegénynek.

S megindult a levelezés, de egyelőre nagy tartózkodással. Mikor ezt a szemére hánytam, azt írta vissza szerényen és alázatosan, hogy én vagyok az első ember, akinek ő ír, hát ne akarjak egyszerre mindent. Tőle már ez is sok, de ő megbízik bennem, hiszen megígértem neki, hogy sohase fogom elhagyni az életben. Most is tele van a házuk, jönnek-mennek a látogatók, ő azonban szomorú. A tüézászlós miatt ne haragudjak többet, a zászlós szerelmes ugyan, azóta meg is kérte a kezét, de kosarat kapott. S nagyon kért, legyek óvatos a leveleimben, mert az édesanyja minden sort el szokott olvasni.

Ezekből a levelekből ismertem meg igazán. Különben ottjárt tiszteltől tudtam meg, hogy Mayer Teri a tavasz óta igen megváltozott. Mondták, hogy betegesnek látszik. Ezt ő maga is megírta. A tiszték révén körülbelül minden sorát ellenőrizhettem. Közben jöttek és mentek a levelek. Voltak pillanataim, amikor olyan szerelmes szavakat írtam neki, hogy azt hiszem, aznap hangos lett jókedvétől a házuk. De megfigyeltem, mihelyt felül érezte magát egy félpillanatra, nyomban zsarnokoskodni próbált velem. Ilyenkor, ha szigorúbb akartam volna lenni, a kis Mayer Teri óvatosan visszahúzódott s oly szerény és alázatos lett, hogy ez a maga-megadása igazán meghatott. De nem került el a figyelmemet szakadatlan izgatottsága sem. Bármennyire uralkodott magán, egy-egy önkén-

telen felkiáltása elárulta, hogy nagy nyughatatlanságban lehet. Ezt meg is írtam neki.

Azzal megnyugtatótt, hogy június végén a Mecsek-vidékre viszik a szülei s néhány hétre falun hagyják egy ottani rokonuknál. Következő levele már a Dunántulról keresett fel.

Hogy tudott írni, ha anyai cenzura nélkül írhatott! Csapongással, örömmel, ifjúsággal voltak tele ezek a levelek. Néha-néha össze is kocódtunk, ha valami szemrehányást tettem neki. De most már nem vette komolyan ezeket az apró perpatvarokat. Egyszerű falusiak közt élt, egyetlen barátjánál a fiatal tanítónő volt s rámmetett minden betűje:

„Képzeld, Kálmánka, itt most kánikula van és mi meztláb járunk. Játszó társaim a három-négyesztendő parasztlánykák és ha már kifogytunk a bolondságokból, felmászunk a szénaboglya tetejére, onnét csúszkálunk lefelé. A hajunk olyan borzas, mint egy cigánylányé s hozzá meztláb . . . Juj, ha így látna meg egyszer, el kellene sülyednem a szégyentől! De a jövő héten én már haza fogok menni, leveleim hangja ergő hűvösen előkelő lesz. (Tudja, a mama!) S ha szabad érdeklődnöm, zászlós úr, mikor szerencsétet már egyszer legmagasabb látogatásával?”

Hogy tudtam örülni ezeknek a semmiségeknek! A választ már hazaküldtem neki, de komolyan figyelmeztettem, hogy mivel két nap óta hadnagy vagyok, ezentul ne degradáljon vissza szándékosan zászlósnak, mert az ilyen kisebbitésben kénytelen lennék lekinsnylést látni. Egyebekben a legmélyebb hódolattal értesítem a kisasszonyt, hogy augusztus hó második felében szerencsétetni fogom legmagasabb látogatással, mivel a legutóbbi felülvizsgálaton Trencsén-Tepliere utaltak át, hatheti ingyenszórákozásra.

Hát fel is kerestem Mayer Teriéket, dobogó szívvel. De kissé rosszkor érkeztem.

Alkonyat felé lehetett, mikor beléptem a szalónba. Szokatlanul népes társaságot találtam együtt. Öt-hat tisztet, ugyanannyi még civil fiatalembert, egy sereg leányt a szüleivel. Mayer bácsi feketében, a mama ünnepi díszben. Már oszonna után voltak s valami nagyhajú alak játszott a zongorán. Két-három pár táncolni kezdett a szomszéd szobában.

Aligha számítottak a megjelenésemre. Szemlátomást meg voltak lepve, amikor benyitottam. Oly hosszú idő után hangosan fogadtak: mindössze a tűézászlós maradt kissé hűvös. Természetesen ugyanaz a tűézászlós, akiről három héttel előbb azt írta Mayer Teri, hogy kosarat adott neki. Nem értettem.

Megtudtam, hogy a mama születésnapjára jöttek össze. Odamentem hozzá s néhány tiszteletteljes szóval köszöntöttem. Feleletül — úgy a régi módján — megsimogatta a hajamat. Mint édesanya a kedves egyfiát.

De Terivel mindenáron le akartam számolni, négyszemközt. Mit keres itt a tűézászlós? Mert vagy kapott kosarat s akkor kötelessége, hogy többé be ne lépjen a kapun, vagy szó sincsen kosárról, akkor meg Teri nem mondott igazat.

Teri csak később került elő valamelyik szomszéd szobából. Ahogy megpillantott, nagyot nézett s abban a másodpercben már szaladt is felém. Kissé több maga-megfeledezéssel, mint amennyi társaságban illenék. Tehát mégse csalódhattam benne! Már előttem állt, kislányos bókkal:

— Alászolgája, hadnagy úr! Szabad gratulálnom?

Komáromi János.

SIRASD MEG MOSOLYOM

Sirasd meg mosolyom
Ha hozzád szállna,
Könnyedtől ragyogjon
Két gyenge szárnya.

Könnyedtől ittasan
Szálljon el Délnek,
Haldokló hattyunak,
Emlékezésnek.

Graff Kálmán.

C S Ö N D

Egy tejfehér szerelmes éjjelen
Mi ketten egyedül: ő énvelem,
Csak néztük=néztük, milyen néma volt
A méla hold.

Kezem ott volt az ő kezében,
Ő nem beszélt s én nem beszéltem . . .
Csak hallgattuk: a lég, a víz, a hold
Mily néma volt!

Kürthy György.

K É S Ő Ő S Z.

Hol a virág s hol a hő szerelem . . . ?
Szél dudorász a kopár tereken.
Őszi ködök gomolyognak az éjben . . .
Vége van! Érzem.

Csak temetők koszorúja virít még,
Nincsenek könnyeim, hogyha ma sírnék.
— »Nem szeret!» — ezt susogom, — de miért nem?! . . .
Vége van — érzem,

Kürthy György.

EGY EMBER A TANYÁKRÓL

(Elbeszélés)

Délután volt, három óra. Április közepe. A tanító úr az asztalnál ült és a szövetkezeti jegyzőkönyveket másolta. Harminc koronát kapott oldalankint és ma délután már a negyedik oldalt írta. Írta volna ő ezt minden szabad percében, de nem mindig akadt jegyzőkönyv. Ha akadt, akkor jó volt, dolgozni lehetett, pénzt kapott érte, mellékjövedelemnek számított, a mult hónapban például majdnem annyit keresett, mint a fizetése.

Az ajtó nyitva volt, az udvarról éles rucahápgóság hallatszott be. A szomszéd udvarról meleg borjúbőgés. És a háztető felett galambszárnyak csattogtak és suhogtak, mintha erős nyersselyemből lett volna a szárnyuk. A küszöbre sárga napfény hullt, szinte citromsárga napfény, amilyen színe csak az áprilisi napfénynek van, ha a küszöbre esik. Az ajtó fenyőfa deszkája egy helyen végigrepedt és ezen a késfoknyi keskeny résen, — ahogy az ajtó félig nyitva volt — beszűrődött a napfény és mintha arany lándsát döftek volna a homályos szobába. A napfény remegve furódott a korhadtt padlóba.

A tanító úr dolgozott. Soványorrú ember volt a tanító, abból a szikár, fekete magyar fajtából, amelyből számtalan példány van rendőrök, fürdőszolgák és megyei hajdúk között is. A tekintetük dióbarna és egy kicsit szomorú. A munka, a tisztesség és a szegénység egyformasága aszalja így meg őket.

A tanító úr lehetett talán negyvenöt esztendő és őszült már. Hát csak dolgozott. Néha egy-egy nagyot fészkelődött a széken és fejhangan hosszúkat köhögött, mintha figyelmeztetni akart volna valakit, hogy ő is itt van a szobában, pedig egyedül volt. Aztán megint hosszú percekig mozdulatlanul ült, csak a keze mozdult gépiesen a papiroستól a tintatartóig egyet előre, egyet hátra, mikor bemártotta a tollat.

A hosszúszerű pipa a balkarijára volt vetve, úgy dolgozott. Egyhangú ütemben sercegett a toll a papiroson.

Odakint a tornác előtt valaki a sárvakarón tisztította a csizmáját. Azt is hallani lehetett, hogy lassú léptekkel végigjön a folyosón és a botját halk koppanással megtámasztja odakint az ajtóhoz.

Az ember belépett a szobába és pár lépésre megállott az asztal előtt. Csendesen köszönt, elnyujtva a hosszú magánhangzókat:

— Jóónapot kíváánok.

— Agyonisten, — mondta a tanító úr, anélkül, hogy felnézett volna és tudta volna, hogy ki áll előtte. Addig nem is nézett fel, míg be nem fejezte a mondatot, mert az újjaiban, melyekkel a tollat szorította, és a fejében, már megvolt ennek a mondatnak a lendülete: „... és a ciroktermelésre vonatkozó összes intézkedéseket a közgyűlés a szövetkezet igazgatóságának hatáskörébe utalja.“

Amíg ezt a mondatot leírta, addig az ember ott állt az asztal előtt

és türelmesen várt. A tanító úr pontot tett az „... utalja“ szó után és akkor felemelte a tekintetét:

— Mivel szolgálhatok?

A legény nem felelt mindjárt, csak nézett mosolyogva a tanító úrra. Látszott a képin, hogy tetszik neki az úrias kérdés, hogy „mivel szolgálhatok?“, de egy kis tiltakozás is volt ebben a mosolyban, mintha őt valakivel összetévesztették volna.

Szép szál legény volt, nehézvállú, a kabátja újját majdnem feszesre tömte ki a karja, olyan, akire azt mondják: sűrű fattyú. Erős és súlyos, mintha minden csontja vasból volna, a lépése mégis könnyű, a dereka vékony és hajlós. Látszott rajta, hogy frissen jön a borbélytól: kissé avas fodrászillatot terjesztett és oldalt kétfelé választott haja elől úgy fel volt kanyarintva, amilyen frizurát a fésű egy gyors, művészi mozdulattal, — végezetül és az egész nyiratkozási munka koronájaként — csak falusi borbélyok tudnak csinálni a parasztleányeknek, miután olyan ragadóra bepomádézták a fejüket, hogy akár madarat is lehetne fogni vele.

A legény nem volt már fiatal, de innen a harmincon. Egyszerű fekete ruhát viselt, az ünneplő ruháját, az inge pedig olyan „édesanyám mosta“ ing volt, tulságosan megkékítve. Éles-fehéren vált el sötétbarna nyakától, a csuklóján szorosra volt gombolva két sötétkék üveggombbal. A nyakán is egy ilyen üveggomb gombolta össze az inget. Vállán tarisznya csüngött, új tarisznya, friss piros bőrrel szegve. Két kezében tartotta a kalapját, oly vigyázva, mintha cukortortát tartott volna, hogy össze ne törjön az újjai között. A kalapja is új kalap volt. A fekete kalap mellé sárga-fehér bodzavirág szagos kis ernyője volt tűzve.

A legény ott állt az asztal előtt, széles pofacsontjai fölött majdnem elvesztek a szemei, ahogy mosolygott és a tekintetével majdnem felitta a tanító urat:

— Hát nem ismer engem a tanító úr?

A tanító előrehajolt. Komolyan és fürkészve nézett a legényre. Aztán hátrébb húzta a fejét:

— Dehogyan nem... — mondta, de látszott rajta, hogy nem ismerte meg.

— Én vagyok Ferus István, — mondta a legény még mindig azzal a széles mosollyal és olyan hangon, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna és mintha ezt mindenkinek tudni illenék.

A tanító csak nézett rá, de még most se tudta, hogy honnan ismeri őt Ferus István és miért köszönti így, mintha az édesapját köszöntené.

Ferus István csak mosolygott a tanító úr zavarán és magyarázni kezdte:

— Én ebbe a faluba jártam az oskolát a tanító úr keze alatt!

— Ahán! — mondta a tanító úr, — de még most sem tudott többet. Hogyan emlékezzék ő annyi kis egyforma mezítlábas parasztyerek közül egy ilyen felnőttné, bajuszos, nagy darab legényre.

— Van annak mán vagy húsz esztendeje... — mondta.

A legény bólintott.

— Tizennyóc.

— Hát hová való vagy te?

— A Muhi pusztára.

— Na ülj le Pista!

— Köszönöm szépen, sokat ültem máma.

Pedig gyalog jött a Muhi pusztáról. Csak az a nagy kampós sárga

bot volt az egyedüli közlekedési eszköze, amit, mielőtt bejött, megtámasztott odakint az ajtó mellé.

— Hát mi járatban vagy?

Ferus István lenézett a kalapjára, amit a kezében tartott.

— Tanító úr kérem, azir jöttem vóna, hogy tegnap vót a zavatas.

— Az avatas?

— Igen.

— Miféle avatas?

— A zavatas.

— Hun?

— Miskócon.

— Mit avattak Miskolcon?

— Éngem.

— Téged?

— Igen.

— MÉR avattak téged?

— A vitézség végett.

A tanító úrnak valami nagy-nagy melegség öntötte el a szívét. Most egyszerre megértett mindent: a kis parasztfiú húsz év mulva visszajön hozzá, végtelen és csodálatos óperenciákból jön vissza, a világháború messzeségeiből jön vissza, megnőve, mint a mesebeli hős, széles mellkassal és a mellkasban azzal a gyerekszívvvel, amelynek tiszta és meleg emléke a tanító úr.

— Hát ez nagyon derék dolog, Pista! — mondta, miközben elővette a pipáját és tömködni kezdte. Bólongatott a fejével.

— Nagyon szép dolog!

Egy kicsit hallgattak.

— A... vitézség végett vót, — mondta Pista.

— Érmed is van?

— Van az is.

És elhúzta a kabátja szárnyát a melle bal oldaláról. Oda a mellényre volt tűzve a nagy arany egy pánttal, a nagy ezüst két pánttal, a kis ezüst, meg a bronz, meg a Károlykereszt.

— Hű a kiskésit! — mondta a tanító úr elámulva. — MÉR kaptad ezt a sok érmet?

— A... vitézség végett, — ragaszkodott a szóhoz Pista.

— Meg is voltál sebesülve?

— Meg én vagy nígyszer!

— De nem maradt semmi bajod...

— Nem maradt semmi... Csak éppen ezt a bal lábomat egy félkilával nehezebbnek érzem, mint a másikat.

A tanító úr rágyújtott a pipájára és a levegőbe nézett. E pillanatban eszibe jutott, hogy a jegyzőkönyveknek öt órára készen kell lenni.

— Hát Pista fiam, — mondta nagyot szippantva a pipába — köszönöm tenéked, hogy eljöttél hozzám. Szép dolog, hogy nem felejtkeztl meg rólam. Adjon az Isten néked sok szerencsét. Isten áldjon meg fiam.

És nyujtotta a kezét.

— Tanító úr kérem, — mondta Pista, miközben kezet fogott és nem engedte el a tanító úr kezét, — küdök magának két malacot.

— Eredj mán, ne bolondoz!

— De én küdök tanító úr! Fel nőnek azok itt az udvaron a gazon, még ha enni se adnak nekik!

— Ne beszélj mán! — mondta a tanító úr és kirántotta a kezit a Pista keziből. — Két malac, — tudod mit ér az máma?

— Ne töröggyik véle, ha én mondom, meglesz a két malac!

— Hát van neked földed?

— Nincs nékem, én most csak komenciós cseléd vagyok.

— Hát akkor mit akarsz, ha nincs földed?

Pista keményet bölintott a nyakával:

— Lesz!

— Mi az, hogy lesz?

— Húsz hód földet kapok én a káptalan főggyibűl!

— Húsz hódat? — mondta kerekrenyilt szemekkel a tanító úr és egy pillanat alatt végigszaladt a fején, hogy az a húsz hold máma majdnem ötmillió koronát ér.

— Huúsz hoódat? — kérdezte még egyszer hitetlenül.

— Igen!

— Oszrt mért kapod azt a húsz holdat?

— A vitézség végett, — mondta Pista.

A tanító úr elgondolkozott.

— Vitézi telek... Hát jól van fiam... ha olyan nagyon szét akarod szórni, hát csak küldd azt a két malacot.

De e pillanatban egy csöppet sem hitt a két malacban, ijedten nézett az írásokra, hogy még milyen sok van hátra és szeretete volna, ha a legény már kimegy a szobából.

— A jövő héten itt lesz a két malac, — mondta Pista.

— Jól van fiam, előre is köszönöm!

Még egyszer kezét fogott Pistával és ezt a mondatot kezdte írni: „A közgyűlés megbízza az igazgatóságot...”

— Pista ezalatt az ajtóig ment, de onnét visszafordult. Megint megállt az asztal előtt.

— Tanító úr kérem...

A tanító úr szelíd türelmetlenséggel emelte fel fejét az írásból.

— Mi az fiam?

— Tanító úr kérem ugyi aztat a húsz hód földet a kataszterbe is rám íratják?

— Hát hogyne. A tulajdonjogot majd bekebelezik telekkönyvileg.

Pista bölintott. Egyideig még ott állt elgondolkozva az asztal előtt, aztán azt mondta:

— Istennek ajánlom.

— Isten áldjon meg, — mondta félhalkan a tanító úr, fel sem nézve az írásból.

Pista lassú léptekkel ment az ajtóig. Onnét megint visszafordult és megint csak oda állt az asztal elé.

— Tanító úr kérem...

— Naa... — mondta a tanító úr, anélkül, hogy odafigyelt volna.

Pista várt egy kicsit, hogy majd csak ránéz a tanító úr, de a tanító úr tekintete ott maradt a toll hegyén, ami serényen vonult előre a papiroson. Egy kis ideig várt, aztán azt mondta:

— Mennyi bélyeg kell arra a betáblázásra?

A tanító úr most sem emelte fel a fejét.

— Azt inkább a jegyző úr tudná megmondani.

Pista nem mozdult. Ott állt az asztal előtt és lenézett a földre. Sok

idő telt így el. A tanító úr két hosszú mondatot is befejezett közben. Akkor felemelte a homlokát és hosszan ránézett Pistára.

— Na látom mán, valami mást akarsz te nékem mondani...

— Csak éppen azt akarom még mondani, — mondta Pista — hogy ezt a húsz hód földet itt a falu alatt hasítják ki a káptalan főggyibül.

— Igen, — mondta a tanító úr, megint a papirosra nézve, mert közben új mondatba kezdett.

— Osztán ha ez a húsz hód föld idetartozik a faluho, — magyarázta Pista a hüvelykujjával gesztikulálva — akkor mán ezután én is ide tartozok.

— Egen.

— Osztán úgy gondoltam, ha mán én ide tartozok ehhe a faluho, akkor innét kék nekem asszont is keresni. Ebbül a falubúl.

— Egen, — mondta a tanító alig figyelve oda.

— De én nem vagyok üsmerős itt a faluba, mer én mindig kinn laktam a tanyákon, meg osztán én nem is nagyon tudom kiismerni úket, azir hát arra kérném a tanító urat, lenne szives nékem innét a falubúl valami... lyánt ajánlani.

A tanító úr felnézett Pistára.

— Valami lyánt?

— Igen.

— Meg akarsz házasodni?

— Igen.

A tanító úrnak alig látható kis mosoly bujt meg a bajusza alatt és meghatottan nézett Pistára.

Pista a négy ujját az asztal szélire tette, miközben tovább beszélt, néha felemelte és megint visszatette.

— Amékre a tanító úr aszondaná, hogy no ezt Pista elveheted, abba én megbíznék, oszt azt el is venném.

— Osztán mikor akarsz megházasodni?

— Sürgösen.

A tanító úr elgondolkozva nyomogatta a pipatüzet:

— Mennyi földre számítasz?

— Hát nem vóna hiba, ha főggye vóna, de ha nincs főggye, asse baj. Inkább csak dógos lyán legyik.

A tanító úr sokáig nézett bele a pipafüstbe.

— Volna itt egy lyán, az ugyan már oda volt ígérkezve egy legénynek, de a legény odaveszett a háborúba. A Bonczos Mihály lyánya. Nem ismered Bonczos Erzsit?

— Nem.

— Szép lyány. A szülei is nagyon rendes, tisztességes emberek. Dolgos lyány. Az jó vóna neked, de... annak nincs földje...

— Nem baj, — mondta Pista. Aztán egy kis gondolkozás után hozzátette:

— Erkölce van?

— Arról jót állok! — mondta a tanító úr. — Nagyon szeretem ezt az Erzsit.

Pista lenézett a földre, előrébb tette az egyik lábát és sokáig nézte a csizmája orrát.

— Beszéljen vele a tanító úr...

A tanító úr megint sokáig nézett a füstbe.

— Hát jól van fiam, még ma este beszélek velük. Holnap reggel gyere ide hét órára.

Még egy kicsit hallgattak, akkor Pista nehéz kezét odanyujtotta a tanító úrnak:

— Istennek ajánlom.

— Isten áldjon meg fiam.

Pista kiment az ajtón, most már végérvényesen, a tanító úr pedig újra nekifeküdt az írásnak, hogy öt órára kész legyen.

Mikor elkészült munkájával, fejébe nyomta a kalapját, kezébe vette a botját és a falu nagy utcáján elindult lefelé.

Csak most gondolta át a legényt, pontosan kiszámította, hogy mennyit érhet itt a falu alatt húsz hold káptalani föld és arra gondolt: mennyi erő, mennyi egészség, mennyi egyszerűség, jóság és gazdagság van ebben a parasztban. Földet kap, avatták is és most már rangja is van.

Sebesen forgatta a botját és miközben a Bonczos Mihályék háza felé ment, felsóhajtott:

— Hej istenem, mért nincs nekem az öt fiam helyett most egy eladó lányom!...

Zilahy Lajos.

KUCZUG BALÁZS

»Kuczug Balázs, Kuczug Balázsom,
Siralmas az én pusztulásom.
Hogy' tűrheted, hogy' hagyhatod?
Földed vagyok, hazád vagyok.

Tyukodi, mint legényhez illik,
Kész értem, lásd, ontani vérit.
De ő maga nem győzheti.
Kuczug Balázs, segíts neki.«

»Tyukodinak olcsó a vére,
Nem fér soha meg a bőrébe.
Majd vissza vesz vagy ő, vagy más«
Így válaszol Kuczug Balázs.

Boross Sándor.

EMIGRÁNSOK

Az októberi forradalmárok közül a marxista szárny számadása tiszta, vagy legalább is egyszerű. Ők ha bele tudnak férközni az állam gépházába, habozás nélkül levegőbe röpitik a kazánokat, mivel az egész nemzeti üzemet erkölestelennek és ártalmasnak tartják. Viszont az állam ott, ahol tetten éri őket, a törvény egész szigorával sújtja őket, mivel az emberiség és a művelődés ellenségeit látja bennük. A marxista forradalmárok úgy állanak szemben az államhatalommal, mint a farkas a pásztorral és nem lehet tagadni, hogy ebben a viszonyban van valami brutális őszinteség. Róluk nincs is mit beszélnünk és a nemzeti nyáj tagjai legfőlegbe annyit követelhetnek a pásztoraitól, hogy ébren örködjenek és adott esetben irgalom nélkül sujtsanak.

Jóval homályosabb a nemzeti tanács polgári tagjainak dolga, a Károlyi-pártiaké és a polgári radikálisoké, akik a papirforma szerint nemzeti alapon állottak. Hiába várnók, hogy a vezérek maguk megvilágítsák a homályt. Ők ugyan a száműzetésben elég sokat beszélnek és írnak, de a nyilatkozataik ellentmondanak egymásnak és önmaguknak.

Maga a főnök, Károlyi Mihály gróf, ma is a forradalom pápájaként viselkedik. Ő a forradalmat szükséges és öncélú jónak tartja és a történelemben páratlan kudarcai után is csalhatatlanságot arrogál magának. Ha rajta fordulna, legszívesebben európai kereszties hadjáratot hirdetne az eretnekké lett Magyarország ellen. A bécsi emigránsok közül a polgáriak csökönnyösen ismételtetnek bizonyos demokrata dogmákat, egyébként azonban azt a benyomást keltik, mintha a nemzeti talaj kicsúszott volna a talpuk alól. Úgy látszik, az a meggyőződés kerekedett felül bennük, hogy az ő érdekeik összeférhetetlenek a magyar nemzeti államéival, mert míg egyrésztől szíves buzgalommal szolgálják a kis entente legmerészebb nemzeti aspirációit, addig a magyar érzés legszerűnyebb megmozdulására az irredentizmus és a sovinizmus vádjával reagálnak. Ők azok az emberek, akik nem tudják elfelejteni, hogy egyszer kutyavásár is volt Budán és most már egész Magyarország állami berendezését úgy szeretnék átalakítani, hogy az ő kuvaszaik legyenek az értékmérők.

Ha kergetőbe veszi őket a reakció, akkor menekülés közben száz nevet szórnak az üldöző szemébe, neveket, amelyeknek viselői szerintük ugyanazt cselekedték, mint ők, maguk. Robespierrek, Dantonok, akik a tricoteuse-ök szoknyái mögött keresnének menedéket. Pedig az a tény, hogy sok ember elfogadta az októberi forradalom által teremtett helyzetet, elfogadta akár félelmében, akár nyárspolgáriasy tynységéből, akár pedig azért, hogy megvédje a gondjára bízott értékeket, bizonyára nem emelheti le a nemzeti tanács válláról a felelősség súlyát.

Nem törődve azokkal a forradalmi *vezérekkel*, akik ma egyszerűen letagadják, hogy a nemzeti tanács forradalmi alakulat lett volna: a budapesti sajtóban és a bíróságok tárgyalótermeiben elhangzott nyilatkozata-

tok nyomán mégis körülbelül a következő adatokat rekonstruálhatjuk az októbristák gondolatmenetére vonatkozóan.

A polgári októbristák nemzeti alapon állottak, tehát nem voltak elenségei, hanem hivei az államnak. Az ő forradalmuk célja nem az állam elpusztítása, hanem annak megmentése volt. Magukra merték venni a törvényes rend felborításával járó felelősséget, mivel az ő felfogásuk szerint Magyarországot már nem lehetett volna törvényes eszközökkel megmenteni. Az ő forradalmuk személyek és intézmények ellen fordult, de olyan személyek és olyan intézmények ellen, amelyeknek uralma, szerintük, végső veszedelembé döntötte a nemzetet.

Ha mindez igaz, akkor a nemzeti tanács polgári tagjai a valóságban távolabb állottak volna marxista szövetségeseiktől, mint mind a ketten az uralmon levő konzervatív csoporttól. Mert hiszen szerintük a konzervatívok öntudatlanul, a marxisták nyilvánvalóan tudatosan az állam megbuktatásán dolgoztak, és egyedül csak a polgári forradalmárok voltak azok, akik meg akarták menteni Magyarországot. Ez elég meglepő fordulat.

Legyünk azonban jóhiszeműek, sőt legyünk naivak és fogadjuk el mindezt készpénznek. És tegyük hozzá: valóban lehet a nemzet életében olyan kritikus pillanat, midőn a forradalom szükséges és így jogosult is.

Ezen az alapon állva, lássuk most már, mi volt az októberi forradalom programja? A nemzeti tanács kétféle jelszóval ragadta kezébe a hatalmat; az egyik Magyarország függetlenségének, a másik az ország területi integritásának biztosítása volt. (Az integritás megvédésére az ország demokratizálását vélték célhoz vezető eszköznek, mivel úgy hitték, hogy egy demokrata Magyarország testvéri elbánásra számíthat a győztes nyugati demokráciák részéről.)

Be kell vallanunk, hogy mind a két programmpont igen szép; a függetlenség és a területi integritás akár egyenkint is megérhetne nekünk egy-egy forradalmat. Hiba azonban, hogy a nemzeti függetlenség kivívása októberben már nem lehetett forradalmi cél, mivel akkor már úgy a dinasztia, mint a törvényhozás a perszonális unió alapján állott. Ha mégis ez volt a nemzeti tanács célja, akkor az ő forradalma bárgyú unikum a világtörténelemben, mert *fölösleges forradalom* volt.

A program másik pontját, a területi integritás megvédését, nem sikerült megvalósítaniok. Sőt bebizonyítottunk vehetjük, hogy az általános fejtelenség, melyet a nemzeti tanács zagyva és vakmerő intézkedései az országban fölidéztek, és amely fejtelenség a nemzetet végül is összekötözött kézzel kiszolgáltatta a kommunisták maréknyi csapatának, volt a főoka annak, hogy külső ellenségeink étvágya mértéktelenül megnövekedett és hogy a háborúvesztésből megsemmisítő katasztrófa lett.

A nemzeti tanács mérlege tehát így fest: a forradalom részben felesleges volt, részben kudarccal végződött. A kudarcukat azzal igyekeznek leplezni, hogy utólag lemondanak a forradalom tulajdonképpeni céljáról, a területi integritásról, és az eszközt, a demokráciát, igyekeznek előtérbe állítani. De hiszen a demokrata Magyarországot ők maguk törtek darabokra, midőn jobb ügyhöz méltó buzgalommal és vas következetességgel előkészítették a Kun Béla-féle diktatura eljövételét.

Ezzel szemben ők a jóhiszeműségükre szoktak hivatkozni. A legjobbat akarták, minden lépésüket hazafiság és emberszeretet irányította, de az ő mentőakciójuk már megkésített, nagyobb külső erők, az előre nem

látott szerencsétlen véletlenek kombinációja zátonyra sodorták az ország hajóját.

Azonban a forradalomban, mint par excellence gyakorlatias vállalkozásban, a jószándék semmi, a képesség minden. A forradalmár a törvény fölé állítja a maga akaratát és így eljárását csakis a szerencsés vég igazolhatja. A rosszul sikerült forradalmat egyáltalában nem igazolhatja semmi.

Mi okozta az októberi forradalom szégyenletes kudarcát? Bizonyos, hogy a polgári szárnyból hiányzott a képesség, hogy megítélhessék saját vállalkozásuk szükségszerű következményeit. Erkölcsiekben és szellemiekben a leggyöngébb férfiak voltak, akik a magyar politikában valaha vezető szerepet vittek. El lehet mondani, hogy az októberi forradalom a lelki szegénység lázadása volt a normális intellektus ellen. Ezek a szörnyű dilettánsok csak a felforgatás technikájának első fogásait ismerték, midőn azonban már megvolt a felfordulás, tanácstalanul szemlélték saját műüket, míg aztán ügyesebb és erősebb öklök félre nem taszították őket az útból.

Vagy nem volt-e műkedvelő próbálkozás minden tettük? Minden forradalomnak első dolga, hogy katonai erőt szervezzen magának, — csak az októberisták nem akartak katonát látni. A nemzetköziesekkel úgy bántak, mint lojális szövetségesekkel szokás — a famózus köztársasági ünnepen váltakozó nemzetiszín és piros zászlókkal ékesítették az utcákat! — pedig nyilvánvaló, hogy a nemzetiség és a nemzetköziség szövetsége éppoly abszurd dolog, mint az élet és a halál szövetsége. A szörnyű tehetségtelenségük a diplomáciai próbálkozásaiknál nyilatkozott meg a legkirívóbb módon. Károlyi Mihály Belgrádban, Bedy-Schwimmer Róza Svájcban, Jászi a nemzetiségek közt, Diner-Dénes a külügyminisztériumban, — melyik európai ember állja meg nevetés nélkül és melyik magyar ember pírulás nélkül?

Reánk nézve ma teljesen közömbös lehet, hogy a forradalom védőügyvédjei hogyan érvelnek védenecik érdekében. A forradalmat nem a szavai, nem is a szándékai, hanem egyedül csak az eredményei után kell elbírálni. Aki meg meri szakítani az ezeréves alkotmányosság folytonosságát, hogy helyébe a maga intellektusát és energiáját állítsa, az a leg súlyosabb felelősséget vállalja, amit az emberi társadalom tagja egyáltalában vállalhat. A legnagyobb bűn, amit forradalmár elkövethet: ha tehetségtelennek mutatja magát. És a legnagyobb büntetés, amit bűnösre mérni szabad, a léha törtetőt illeti meg, aki tragikus időkben a nemzet élére tologodik. Nem kell éppen reakcionáriusoknak lennünk, sőt magunkévá tehetjük a forradalmi mentalitást, hogy pálcát törhessünk az októberisták föltt. A francia nagyforradalom logikusan járt el, midőn dicsőséggel árasztotta el győztes tábornokait és nyaktiló alá küldte a csatavesztőket.

Herczeg Ferenc.

BÁLINT ELINDULÁSA

A kis Bálint először arra eszmélt fel, hogy nagy sírás és jövés-menés van a szobában; kellenlenül fel-felpillantott, de onnét a kemence-sutból csak annyit látott, hogy a lámpás világol, a falról meg az ide-odasuhanó árnyékok úgy hajladoznak feléje, mintha mindegyik az ő torkát akarná megkapni; egy fekete árnyék be is suhant a sutba s valami hosszú, hegyes késsel egymás után háromszor-négyszer bele is szúrt a hátába kegyetlenül. A kis Bálint fel-feljajdult, aztán keservesen nyöszörgött, de nem ügyelt reá senki, nem segített rajta senki, s így ez a nagy fekete árnyék ölbe kaphatta s a zsellérház dohos, földszagú szobájából elszaladhatott vele valami rengeteg erdő felé, ahol a fojtogató levegőben a fák mind, mind olyan lobogó, nagy lánggal égtek, hogy az árnyék is tüzet fogott s beleejtette zsákmányát a parázs közé.

A kis Bálint a sutban másodsor arra ébredt fel, hogy fázik; hiába vackolta magát beljebb apja ócska subájába, csak fázott, úgy, mintha a parázsról a hóra tették volna ki. Egyszer csak énekszó zendült fel az udvaron. Bálint felvetette a szemét s így leste, hogy igazán énekelnek-e az ablak alatt? Csakugyan énekeltek valakik. Bálint csendesen feltápáskodott, lemászott a sutról, hogy majd az ablakhoz megy s kitekint. Amint az ablak felé fordult, riadtan látta, hogy a púpos Agáti Veron már ott áll egy széken az ablaknál s úgy les kifelé. Mit keres itt a szobában Agáti Veron?

A kis púpos leány észrevette, hogy Bálint kimászott a kuckóból, feléje fordult s mintha eltalálta volna annak a gondolatát, mentegeetni kezdte magát:

— Azért jöttem be, mert innét a székről mindent látok; odakint a sok nagy embertől semmit sem láttam.

A kis Bálint egy darabig meresztgette a szemét, azután bátortalanul megkérdezte:

— Miért énekelnek az udvaron?

— A Pistát temetik. Meghalt.

— A mi Pistánk? — hebegte Bálint — és miért halt meg?

— Mert ráragadt rólad a betegség.

— Énrólam óréá?

— Hát persze. Te lettél előbb beteg, azután ő elkapta tőled. De ő csak két napig volt beteg. Na, gyere ide, innét jól láthatsz mindent.

Bálint meztláb oda lépkedett az ablakhoz; feltérdelt Veron mellé a székre s kitekintett. Csodálatosan szép volt, amint látott: két letakart lócán, égő gyertyák között ott feküdt a szép kék koporsó, előtte állt a pap, a kántor énekelt, az asszonyok mind sirtak s az emberek mind levett kalappal álltak ott körös-körül. Azután négy, ünneplőbe öltözött süldőlegény felvette a koporsót s nagy méltósággal így indultak Pistával, zengő éneklések között, kifelé az udvarból a temető felé. A toronyban mind a két haranggal harangoztak.

Az énekszó lassan-lassan elhalt, de a két gyerek sokáig ott maradt még az ablak mellett s a harangszót hallgatva, hallgatagon nézett ki a pizkos ablaküvegeken át az udvarra. Az udvarban olyan csendesség volt, mintha kihalt volna belőle mindenki. A felső ház minden ajtaját, ablakát bezárták: a házigazda is kiment a temetőbe a gazdasszonnyal együtt. Az istálló ajtaját rázárták a lovakra s a tehénre. A tyúkok a sötét ólba terelve azt gondolták, éjszaka van s aludtak. A malacokat nyilván jól megetették, hogy a temetés ideje alatt ne sivalkodjanak. Csak a zsúpfedeles alsó ház pitvarának felső ajtaját felejtették nyitva s a szellérház, mely előtt az imént még a kék koporsó körül tiszteletes komolysággal ott állt az egész Szegfü-utca, borzas fedele alatt ezzel a sötétlő nagy szájával most olyan volt, mintha egy rémes sikoltás után megnémult volna attól a rettenetes megtiszteltetéstől, hogy a legnagyobb úr, a Halál járt ott vendégségben.

Még hallott a harangszó, mikor a kis Bálint halkán megszólalt:

— De jó a Pistának . . .

— Miért mondd, hogy jó neki? — kérdezte Veron.

— Azért, mert jó neki. Lám, mindenki sírt. Azután szép kék koporsóba tették, a pap prédikált, a kántor énekelt és az emberek mind levett kalappal álltak körülötte. Pedig míg meg nem halt, senki sem nézett reá; a mostani anyám megverte őt is, igaz, hogy kevesebbszer, mint engem. A gazdasszony meg, ha csak megálltunk elől az udvaron, már reánk kiáltott, hogy takarodjatok hátra, most meg ugyancsak siratta . . .

Veron szóttalanul hallgatott egy ideig, azután nehézkesen leszállt a székről s elfogódva indult kifelé, de mintha valamit még akart volna, megállt. Már egészen az ajtónál volt, mikor csendesen megszólalt:

— Bálint, te nem félsz, hogy meghalsz?

— Nem — felelte komolyan a gyerek — az igazi édesanyám, amíg beteg volt, mindig azért sírt, hogy engem nem tud majd magával vinni a koporsóba, s váltig azzal biztatott, hogy ha ő meghal, az Isten talán megkönyörül rajtam s engem is meghalhat, s azután nem kell idegenek között hanyódní . . . Hát én nem félek. Talán te félsz?!

— Én se félnék — hebegte Veron — de mégis félek.

— Hát mitől félsz?

— Attól, hogyha én meghalok, hogy tesznek bele a koporsóba, mikor én nem tudok egyenesen hanyattfeküdni? Vagy nekem másmilyen koporsót csinálnak?

— Bolond vagy — szólta a kis Bálint. — Aki meghal, az már mind tud egyenesen feküdni a koporsóban. A sok köhögéstől az én édesanyám sem tudott feküdni s azután, mikor meghalt, mégis szépen egyenesen feküdt a koporsóban . . .

Veron valami bizonytalansággal ugyan, de egy kicsit megnyugtatta pillantott Bálindra, azután szó nélkül kiment a szobából s hazament a harmadik szomszédba. A kis Bálint visszamászott a kuckóba, belevackolta magát megint a rongyos subába s egy darabig azon töprengett, hogy miért sírnak az emberek, ha valaki meghal, mikor a halál jó! Azután a vézna kis testet karjára vette az Álom s elringatta csendesen.

A kis Bálint nem sokáig pihenhetett, a mostani anyja hangos kiáltása riasztotta fel álmából.

— Óh, miért is vette el az Isten az eszemet, hogy kenddel összeáltam?! A kend kölykéről ragadt rá a betegség az én gyermekemre. Most már nem kapom utána az árvasegélyt! Ezt a pénzt kend lopta ki a zsebemből!

— Én?! — mordult fel Bálint apja. — Kiloptam? Én?!

— Persze hogy kend, meg a kölyke; hogy az Isten verje meg a fajtájukat!

— Ne bántsd az én fajtámat!, az én öregapám a legelső gazda volt...

— Az a', de korhely naplopó lett az ivadéka! Aki csak szájjal győzi! Azt hiszi, hogy az égig ér az esze, pedig csak a szája nagy!

Bálint apja felesattant:

— Hallgass, vagy kirúglak, mint a kutyát!

— Mit?! — üvöltött toporzékolva az asszony — engem akar kirúgni az én lakásomból?! Kend könyörögte be ide magát. Persze, azt hitte, hogy olyan bolond leszek majd, hogy rábízom ami kis pénzt megtakarítottam. Ugy-e, jó volna azt elseftelni, elsétálni; mert a dologhoz nem fülük a foga.

— Nem érted te ezt! Fogd be a szád! Hallgass!

— Ne parancsolgasson nekem, akkor hallgatok, ha kedvem tartja! Ilyen részeges disznót mindig kapok!

Az asszony csakugyan nem hallgatott el s a dühtől rikácsolva addig pergette a nyelvét, hogy a Bálint apjából, ámbár a temetés tiszteletére most sem pálinkázott be jobban, mint rendesen, utoljára is kibuggyant a fékezetlen indulat s az ágy mellől felkapva a gyalog-széket, úgy vágta azt az asszony fejéhez, hogy az asszony hangtalanul leomlott a szoba földjére.

Nagy csendesség lett a szobában. A kis Bálint egy darabig meglapultan várt, azután feltápáskodott s kitekintett a sutból. Az apja a szűrét s a tarisznyáját szedte elő s valami batyuba kötözgette a holmiját. Az asszony egy idő mulva megmozdult, lassan felállott, de nem szólt semmit, csak a fejét tapogatta s fojtottan vinnyogott, azután kiment a szobából s nyilván felment a felső házba a gazdasszonyhoz, akivel folyton marakodtak ugyan, de aki, ha az emberével volt baja, mindig a pártjára állt.

Mikor Bálint apja elkészült a cókmojkjával, odaszólt a gyerekeknek:

— Itt a csizmád! Húzd fel!

A gyermek hirtelen felrántotta a csizmáját s az apjához húzódott, ez kézenfogta s azután fiastól, batyustól, szó nélkül kiment a házból. Amint az udvaron elmentek a felső ház előtt, Bálint apja félszemmél is jól látta, hogy a két asszony a tűzhely mellől titkoltan utánuk les, de úgy tett, mintha semmit sem látott volna.

Az utcán megkérdezte az apja Bálintot:

— Bírod a lábad?

— Bírom.

— Nem forog veled a világ?

— Egy kicsit.

— De a vasútig csak kibírod?

— Ki.

Mindenki, aki valaha falun élt, tudja, hogy a falusi csizmadiák tudnak olyan gyerekcsizmákat csinálni, melyek a mesebeli mérföldes-csizmákhoz hasonlatosak. Aki felhúzza a mesebeli csizmát, minden lépésével egy-egy mérföldet halad, ezek a bőszárú, nehéz talpú falusi gyerekcsizmák meg olyanok, hogy ha a vézna kis lábszárak egyszer nekilódítják őket, szinte maguktól viszik aztán tovább a hozzájuk képest könnyű gyermekket, apró kopogó léptekkel, akárhány mérföldnyire is. A nekilódított kis csizmák így kivitték a beteg, vézna kis Bálintot a vasúti állomásig. Mikor a temető mellett kopogtak el a kis csizmák, az az egy-két ákácfa, melyet a télen, az élők, tűzelőnek nem loptak el a halottaktól, az alkonyodásban szelíden búcsút integetett a kis fiúnak, aki nem fél a haláltól

s aki most ott a temető alatt, apja mellett baktatva arra gondolt, hogy meghalt édesanyjának meg a Pistának milyen jó dolga van, mert hiszen sehová sem kell már menniök!

Mikor az állomáson Bálint meg az apja befordultak az ajtón, a templom tornya meredt óraszemével álmétkodva nézett utánuk: hát mi lesz már a világból ha az emberek mostanában, úgy ott tudják hagyni a szülőfalujokat, hogy még csak vissza sem tekintenek?!...

* * *

A vasúti kocsiban egy szeplősképű, hirtelenszöke emberrel kerültek szembe, aki alig hogy elhelyezkedtek, mindjárt megszólította Bálint apját:

— Mivel seftel kend? Erről a baturól gondolom, hogy kend is seftel. Hát igaz is, bolond, aki dolgozik, mikor sefteléssel többre megy az ember!

— Hej — sóhajtott Bálint apja — de a szívemből beszél kend! Csak az a baj, hogy nincs mivel kezdeni! Pedig ha én hozzáfoghatnék, hamarosan tele lenne ez a batyu ezresekkel!

— Persze, persze — motyogta a szeplősképű — de hát azért csak neki kell vágni. Azután valahogy kerül, amivel kezdjen az ember.

— Hát hová iparkodik kend?

— Pestre. A szeméttelre megyek fuvaroskocsisnak, mert a szemetes-kocsi minden ház előtt megáll s nem lehessen tudni, melyikből jön ki az ember szerencséje. A sógorom tudniillik tegnapelőtt otthon járt Cegléden s azt mondta, hogy tíz új kocsist vesznek fel. Hát engem a másik sógorommal együtt fel is iratott. De az otthoni sógorom nem jön, mert tegnap beállt otthon a nagymalomba éjjeli őrnök. Óradíjért aludni, szép hivatal, hát már csak Cegléden maradt.

Bálint apja előkotorta a tarisznnyából a pálinkásüveget, meg a cigarettadohányt s addig-addig barátkozott a szeplős emberrel, hogy: másnap a kis Bálint már a szemétfuvarozó nagy istállójában volt otthon. Az apja valami piccsen helyezkedett el, a fiának meg a fal mellett, egy üres állás előtt a jászolban csinált vackot. Az üres állás mellett a Bálint apja kezére adott két ló állott: a Sármány meg a Kozák. A Sármány volt a kis Bálint szomszédja. A szomszéd az idegen szagra eleinte fel-felhorkant s karikára meredt szemmel figyelt be a kuckó homályába.

A betegségből alig kilábolt, megfáradt gyermek hamar elaludt és sokáig álomtalan álomban pihent vézna kis teste. Úgy éjfél tájban, talán valamelyik ló dobogására felneszelt a kis Bálint. A falon a sercegő istállólámpa olykor-olykor meglobogó lángjától hosszú árnyékok suhantak ide-oda. Egy árnyék besuhant a sarokba s lehajolt a jászolba Bálint fölé.

— Látod — így suttogott az árnyék — úgy fekszel itt a deszkajászolban, akár a koporsóban!

A kis Bálint boldogan mosolygott.

— Úgy-e, édes szülém, kend szól hozzám.

Az árnyék nem felelt. Bálint felé nyujtotta a kezét. Az árnyék fel-suhant s a gyerek keze a Sármány odanyújtott fejéhez ért. A Sármány barátságosan rászuszogott a gyerekre s a kis Bálint félálomban sokáig szeretettel símogatta a Sármány hóka homlokát.

Ettől kezdve Bálint és a Sármány jó barátságban éltek. A gyermek, olyan szeretettel, mintha az igazi édesanyja vezette volna ehhez a jó baráthoz, ott a jászol sarkában olykor órákig el-elsímogatta a Sármány fejét s mikor az első napon rájött, hogy az apja hová dugja el azt a zabot, amit a lovak porciójából azért lopott el, hogy a kocsmában pálinkát kapjon érte,

nagy vigyázattal visszalopott egy-egy marékka. A Sármány nagy röhögéssel örült az ilyen titkos ajándéknak, de a Kozák — pedig eleinte őt is kínál-gatta a kis Bálint, — feléje se fujt. A Kozák sehogysem akart Bálinttal megbarátkozni; ha a gyermek meg akarta símogatni, mindig elkapta a fejét s ha utánanyúlt, hátravágta a füleit. Olyan rossz ez a Kozák — gondolta magában a kis Bálint — mint az az anyám, akit most otthagytunk.

Három-négy nap mulva egy este Bálint apja előszedte a gyerek ünneplőruháját, csizmáját s így szólt a fiához:

— Reggel ezt vedd fel! Beviszlek a városba!

Más gyerek nagyon örült volna annak, hogy a várost megláthatja, de a kis Bálint nem örült, mert folyton arra gondolt, hogy hátha a hétköznapon felvett ünneplőruha azt jelenti, hogy nem kerül vissza többé ide a jászolba, melyben pedig olyan jó volt, akár a koporsóban.

Másnap reggel a kis Bálintot felültette az apja a szemeteskocsira maga mellé, azután elindultak a többi kocsival együtt. A legelső kocsmánál megálltak a kocsik mind. A kocsisok bementek az ivóba, a kis Bálint meg fentmaradt a kocsin s a gyeplőt fogta s olykor-olykor félhalkan mondogatta: Sármány! Sármány! Ilyenkor a Sármány hegyezte a füleit, jókedvűen prüszkölt, bólintgatott, a Kozák meg sunyított s rá-rászorította a rudat a Sármányra.

Mikor az emberek bepálinkázva előjöttek, Bálint apja megállt a koci mellett, hogy majd rágyujt. Az a hirtelenszőke, beszédes ceglédi ember, aki éjjeli bakterré lett sógora helyébe fuvaroskocsisnak bekommendálta, hozzálépett:

— Adhatna kend egy kis dohányt!

Bálint apja adott neki s félig komolyan, félig tréfásan ezt mondta:

— Ma még adok, de holnap már aligha, mert aki úr, az nem ad mindenféle szemetesnek!

— No, no! Talán felesap kend úrnak?

— Fel bizony! Seftelni fogok!

— Seftelni? — álmélkodott a hirtelenszőke — tán aranyat lelt kend a szemétben? *

— Az a! Ahogy kend mondta: egy házból kijött az én szerencsém! Egy vicénére lettem, akinek pénze van, az embere meghalt, hát ember kellene neki, meg egy gyerek, aki majd takarítani segít a házban. Ha összeállunk, az asszony majd főz, meg sétál, én meg seftelek, azután én is sétálok! Most viszem a gyereket megmutatni, mert azt mondta az asszony, hogy zsákban nem vesz macskát.

A kis Bálint még jobban elszomorodott, hát mégis el kell hagynia a jászolt!

A kocsik elindultak s bedübörögtek a városba. A kis Bálint alig látott valamit a reggeli fényességben hivalkodó városból. Elbusúltan s a zajtól is elkábultan, félig lehúnyt szemmel ült az apja mellett s nem is ügyelt arra, hogy az apja miket mondogat a szemetes-gyerekeknek, aki harmadiknak ott ült mellette a bakon.

— Majd megmutatom már most, hogy ki vagyok, mi vagyok! A tarisznya tele lesz ezressel! Csak seftelek és sétálok . . .

A Réz-utcában a nagy szemeteskocsi az egyik soron megállt minden ház előtt s az egyik kosár szemét után a másik kosár szemetet nyelte be. Az utca közepe táján, egy nagy piszkos barna ház előtt Bálintot leszállította az apja a kocsiról s a vállánál fogva odavezette egy cafatos asszony elébe.

— No, ez a fiam! — szólt Bálint apja a vicénéhez.

A vicéné, lehet, hogy azért, mert tegnap óta kedvérevalóbb emberre akadt, vagy talán azért, mert látta, hogy Bálint apja egészen részeg s így elment a kedve attól, hogy ilyen emberrel álljon össze, egy-két tekintettel végigmustrálta a gyereket s azután félig elfordulva ezt vetette oda:

— Ezzel ugyan nincs mit kezdeni! Ilyen penészvirágot nem vállalok a nyakamra!

Bálint apját, mert az asszony reményeit így megsemmisítette, elfutotta a méreg s felhördült:

— Mit?! Erre mondja, az én fiamra meri azt mondani, hogy penészvirág?! Maga meri azt mondani, nyavalyás, condra!

Erre már a vicéné is megeresztette a nyelvét, de minél jobban rikoltzott, Bálint apja, kaptos fejjel, annál hevesebben védte a fiát:

— Méghogy az én fiam penészvirág?! Egész Pesten nincs ennél különb gyerek! Meg merem én ezt mutatni az egész városnak! Gyere ide Bálint!

Ezzel a kótyagos ember felkapta a gyereket s egy lódítással felültette a Sármány hátára. A kis Bálint megkapaszkodott a Sármány sörényében, az apja meg megkapta a zablaszárat s fennhéjázással, hangosan harsogva, hogy így, úgy megmutatja ő az egész Pest városának, hogy az ő fia bizony nem penészvirág, — elindult a megtelt szemeteskocsival.

A szomszéd házban lévő fűszeres-boltból kiugrott a kis inas s úgy bámult fel a szemeteskocsi lovasára. A suszter-műhelyből már a segédek is utána néztek, az utcai járókelők is mind feltekintettek reá s a sárga villamoskocsik ablakaiból is minden szem feléje villant. A váltóállítgató gyerek úgy rajtafelejtette a szemét, hogy a 8-asnak rosszul állította be a váltót s a kocsivezető még sem szidta most úgy az apja teremtésit, mint máskor, mert az ő szeme is megakadt azon a ritkaságon, hogy az ormótlan szemeteskocsi egyik lován egy ünneplőbe öltözött kis parasztyerek lovagol.

A kis Bálint pedig szinte átszellemülten ült a Sármány hátán. A kis lovas nem tudta azt, hogy amikor ő, még mint egészen apró gyerek, először kimondta azt a szót, hogy „Én“, ezzel az egyetlen egy szóval, mint minden más halandó, ő is hadat üzent a kívüle való világnak; a kis Bálint azt sem sejtette, hogy e hadüzenet kimondásakor egyszerre megfogant az ő lelkében is annak a mindenek lelkében ott szunyadó ős-emberi, pogány vágyakozásnak a csirája, hogy: legalább egyszer, egyetlen-ezyszer meghódoltan maga alatt, vagy meghajoltan maga előtt lássa a világot! És a balga gyermek boldog örömeiben, bár sohasem hallott fejedelmek és hadvezérek diadalmenetéről, most az ő senyvedő, kis „Én“-jének a világ felett való diadala ragyogott úgy, mintha megérezte volna, hogy sorsa kegyesebb volt, mint azoké a millióké, akik mint elismerten különbek, csak akkor kerülnek felül egy pillanatra, s csak akkor valakik, mikor a legnagyobb titok sötét kapuján már áthaladtak s így minden élőknél immár bölcsebben, egyenesen fekszenek a koporsóban, mely előtt, amerre elhalad, riadtan emel kalapot az élő világ! . . .

A kis Bálint nagyon-nagyon boldog volt ott a lovon és a diadalmas érzéssel együtt feltámadt lelkében az élet vágya és szépségének megérkezése. Óh, milyen ragyogó volt most a város, hogy csillogtak a nagy tükörablakok, milyen kedves volt a zsongás, a csilingelés, a dübörgés és milyen felmagasztaló volt minden nyájas tekintet, mely feléje szállt!

A szemeteskocsi a Réz-utcából kifordult a körútra. A nyugati felől egy gépkocsi rohant rettentő rikoltozással feléje. A rosszlelkű Kozák, mintha megriadt volna, úgy rászorította a rudat a Sármányra, hogy ez szegény

majd eldőlt. A kis Bálint megrémült; azt hitte, hogy már most mindjárt halálra zúzza őket a száguldó szörnyeteg s a boldogsággal az imént még csordultig telt szívébe egyszerre belenyilallott a dermesztő halálfélelem.

A gépkocsi idejében megállt s a kis Bálint, amint a szemeteskocsival előtte elhaladt, odapillantott a fényesen ragyogó gépkocsi felé. Az autóból két kis úrigyerek karikára nyitott szemmel, mosolyogva nézett fel hozzá. Ezeknek a szeme is úgy sugárzott, mint a kis fűszeresinas, vagy a váltóállító gyermek szeme, ezek is olyan mosolygós, símogató tekintetet vetettek reá, mint az utcai járókelők, de bár a kis Bálint szívébe megint feldobbant a boldogság, ez már nem az a teljes és tökéletes boldogság volt, mint az imént érzett, mert a boldogságnak s az örömnnek hamar hervadó piros rózsái között szívében már ott sötétlett a halálfélelemnek sohasem hervadó fekete virága!

... A körút túlsó oldalán a sisakos rendőr leparancsolta a gyereket a lóról. A kis Bálint azután gyalog ment az apja után, a szemeteskocsi mellett. Ment, ment, mendegélt s azok a csodálatos falusi kis csizmák a városi kövezeten elvitték a kis Bálintot abba az ember-rengetegbe, ahol hozzá hasonlatosan — boldogságukat túlélve s egyre keseredő lélekkel mégis rettegve a haláltól — milliók vergődnek s amely rejtelmes rengetegnek egyre sötétebbre vakuló homályából azok a csodálatos falusi kis csizmák — hiába lesi jöttüket a torony meredt óraszemével — sohasem tudják többé visszavinni kis gazdájukat haza, a faluba! . . .

Bartóky József.

L Á Z

*A lábam húzza még a lép hínárja,
De már riadva ring a renyhe lé!
A partra loccsan lomha, mocskos árja
S mohón zudúl a nyárfa-sor felé.*

*Túl rajta sejtve tarka park kínálja
Pazar palástját: béke köntösét.
Gyökéren, éren fut a láz csirája . . .
Sóhajtva sűg a lomb egy bús mesét.*

*Nagy ásó villan és lecsap a rögbe. —
A föld remeg, fölzúg a lomha éj. —
Árnyék iranlik át vadul hörögve. —*

*Szememre száll egy szörnyű látomás,
Ezüst szilánkot szór a holdkaréj —
A sors csak ás, sötét, mély árkot ás . . .*

Réz Gyula.

ASSISI SZENT FERENC KIS VIRÁGAI

Valamikor fenn az assisi hegyen, a szögletes, szürke tornyok tövében olvastam először *I Fioretti*t, assisi Szent Ferenc virágait. És mialatt az arasznyi könyv olvasó kiadása Krisztus dicsőséges kis szegényének csodáit és istenes példáit mesélte az umbriai ég alatt, a kőfalak peremén áthajoltak az olajfák és száz és száz ezüstajakkal belenevettek a napsütötte szélbe. A fehér por vígan, könnyedén vándorolt Santo Francesco hajdani útjain és lenn a mélyben, alázatos kápolnája felett, az Angyalok Boldogasszonyának a harangja énekelt.

A hegynek kanyarodó utcából hangok hallatszottak. Egyszerre Tolsztoj neve hullott bele a harangjátékos assisi csendbe. Úgy hullott bele, mint egy kő.

Két idegen jött fölfelé a meredek utcán. Fiatal, sápadt szláv arcba ütközött a tekintetem. „A mi apostolunk... ő az új kor apostola...” Szent Ferenc városában Tolsztojról beszéltek. És ahogy megidéztek, szinte hívták, hirtelen, mintha már jött is volna az úton, zilált ősz hajával, nyersen faragott, zordon arcával, reklámruhájában, piszkos zubbonyában. Jött, közhírré tett erényeivel, ujságokban kürtölt példaadásával, közszemlére helyezett lemondásával.

Es gondolatomban ekkor szinte szembekerült egymással az olajfák alatt a porban, a tagbaszakadt, reklámzubbonyos zord orosz és őszinte rongyaiban, vidáman, Krisztus dicsőséges kis szegénye.

Az assisi posztókereskedőnek, Messer Pietro Bernardone-nak fia, huszonhárom éves volt, mikor megtért Krisztushoz és lemondott a jólétről, az otthonról, víg, kóborló lovagok könnyelmű, hetyke életéről. Kővön aludt és koldult.

Tolsztoj pedig aggastyán volt, mikor lemondott. Ő akkor toltta el magától a gazdagságot és az életet, mikor ernyed, öreg ujjai már annyira remegtek, hogy nem bírták markolni. És talán, hogy ez a remegés ne lássék, azért támasztotta meg a kezét az ekeszarván. Ő kiégett testére húzta fel a durva inget és apostolkodás közben ebédelni és aludni jasznaja-poljánai kastélyába járt... Ősemberi pózok, misztikus őskeresztényi tévelygések, barbáru mohón ivott felvilágosodottságok, kivételes tehetségek, elmosódott világnézetek. Mögötte könyvtárnyi írás, nagy regények, súlyos könyvek, fárasztó gyónások, szatirikus vígjátékok, tragikus tanítások, új evangéliumok.

Assisi Szent Ferenc saruja körül a Fioretti és ajkán rövid éneke, a *Cantico del Sole*, melyből Dante tanult és Petrarca és Lionardo da Vinci.

Minden tanítás mérlege a megvalósulás.

Assisi Szent Ferenc tanításából az élet új világossága, az emberiség kultúrája lett, a Fiorettiből az emberiség új tavasza, a *Cantico del Sole*-ből az olasz Renaissance.

Emlékezem rá, ott a meredek assisi útnál arra gondoltam akkor, vaj-

jon mi lesz Tolsztoj tanításából? . . . Évek multak — a bolsevizmus lett belőle. És az a sápadt orosz diák azóta talán belehalt apostola tanaiba, Tolsztojt pedig elátkozta földönfutó és börtönülő nemzete.

Azok, akik elaggottan lesznek apostolok, mikor már nincs miről lemondaniok — hamis apostolok és megöregítik a világot. Az emberiségnek csak fiatal apostolok adnak új fiatalságot.

Assisi Szent Ferenc megtanította a középkor árva emberét a világosságra, fényeskedő emberét a szegénységre, örömtelen emberét az öröme és az emberiséget a fiatalságra. Visszavezette a naphoz, a vizekhez, a fákhhoz, a madarakhoz, vissza Krisztushoz. És Krisztust, akit már csak komor székesegyházak félelmes, borongó pompájában, fogadalmi kincsek között kerestek az emberek, ő megtalálta a zöld Umbria rétjein, folyók partján, köves gyalogsövényeken és a san damiano-i csendben: „Nonne vides quod domus mea destruitur . . .“ Az Úr háza omladozott, Szent Ferenc meghalotta az omlást és jelt adott a földi kincsekért és hatalomért küzdő Anyaszentegyháznak. Megtanította másodszer az embert arra, amire Krisztus tanította.

Igy történt, hogy napjaiban az Evangélium, mint régen, gyönyörűen újra mondta: „Abban az időben a vetéseken haladt át Jézus. . .“ Az assisi barát követte a Mester nyomát. És még ma is a legtisztább és legszebb emberi mosollyal, Krisztus vetéséből mosolyog le az évszázadokra.

Ez a csodálatos mosoly benne van a Fioretti-ben. „Frate Lione irjál“, — mondotta a legenda szerint Szent Ferenc kiválasztott tanítványának. És Frate Lione írt, írtak a későbbi ferences barátok és századról századra másolták az assisi Szent Kis Virágait, melyekben soha nem hervadón virít a középkor szépsége.

Talán ezért mondják sokan, hogy nem lehet lefordítani I Fioretti-t, mert leveri a szirmait, aki hozzányúl. — A Génusz kiadóvállalat kísérletet tett és a nemrégelhunyt tudós, Kaposy József Fioretti-fordítását: „Assisi Szent Ferenc virágos kertje“ címmel másodszer adta ennek a magyar kornak a kezébe, melynek csak úgy, mint a XIII. századnak, szüksége van az assisi barát szavára.

A Génusz kiadóvállalat mintha kegyelettel emlékezett volna meg arról, hogy a legrégebb magyar könyv — az Ehrenfeld-kódex — is Ferenc-legenda, ünnepi díszben adta ki az assisi szent Kis virágait. A képek, a betűk, még a papiros is a szöveget igyekszik szolgálni.

Kaposy József értékes munkát végzett, de tudós maradt és nem lett költő, mikor fordított. Jegyzeteiben és előszavában nagy és tiszteletreméltó tanulmány nyoma kíséri a könyvet. Kár, hogy az előszó útiélményei olykor kissé profánul hatnak, szinte úgy hatnak, mintha valaki az Evangélium elé palesztinai utazásának az élményeit szögezné bevezetésül.

A fordítás azonban él és a fordítónak a Fioretti egyik legszebb kapitulumát: „Miként oktatta ki Szent Ferenc Frate Lionét a tökéletes vígságról. . .“ sikerült beletükroznie nyelvünkbe, bár az eredeti nyelv üdén, megindítóan csörgedező hosszú mondatait eltagolta és gyakran túl szabadon választotta a szavakat. Közben olykor a XIII. század szellemének, olykor Szent Ferenc egyéniségének ellentmondókat talált.

„Szent Ferenc megútálta az életet. . .“, mondja a fordítás, míg a Fioretti szelíden mondja, hogy „megvetette az életet. . .“, „az önkívületig fokozódó édeskedés által Szent Ferenc nemcsak, hogy Istenhez ragadtatott, hanem. . .“ — mondja a fordítás, míg az eredeti szöveg egyszerűen mondja:

„Szent Ferenc az elmélyedés önkívületében nemesak, hogy Istenhez emelkedett, hanem...”

Abban a fejezetben, melyben Szent Ferenc a bevagnoi mezőn a madaraknak prédikál, ugyanígy változott el a fordító tolla alatt a világ egyik legelragadóbb szépsége:

Sirocchie mie, ucelli... — mondja a Fiorettiben Szent Ferenc: „Kis testvéreim, madarak... nem vettek és nem arattok és Isten mégis táplál és adja néktek italul a folyókat és forrásokat és adja néktek menedékül a hegyeket és völgyeket és a magas fákat, hogy fészket rakjatok...”

Ilyes szavakkal szolt a Fioretti-ben kis testvéreihez Szent Ferenc, míg a magyar fordításban az árnyalatok elváltoztatják a jelentőségeket és Isten roppant ajándékai kisebbek lesznek. Ott, az Úr italul nem a folyókat és forrásokat, menedékül nem a hegyeket és völgyeket adja a madaraknak, hanem a fordítás szerint: „...a folyók és források vizét adja italotokul. Tőle kapjátok a hegyek és völgyek menedékeit.” Ott folyók és hegyek helyett csak vizet és menedéket ad...

A madarakhoz intézett prédikációban assisi Szent Ferenc esodálatos mosolya ragyog fel. Azt a mosolyt nem lehet lefordítani.

Csak egyetlen, halhatatlan művész győzte a csodát, túl szavakon, túl nyelveken, minden idők számára, egy művész, aki magyar volt.

Liszt Ferenc zenéjében, a Szent Ferenc Legendában felmosolyog Krisztus dicsőséges kis Szegénye, megcsendül a hangja és a zengő szellők dudolásán át felelnek neki a madarak.

Tormay Cécile.

É J J E L

*Kedvesem alszik és ajka nevet.
(Ringat a hullám könnyű szelet.)*

*Gyenge szívemben a Végtelent érzem.
(Szállnak a felhők a végtelen égen.)*

*Szeretni: Végzet és isteni Jó!
(Álmosan loccsan az éjjeli tó.)*

*Édes az élet és — holt ami volt!
(Villan a vízen a fölkelő hold!)*

Csöndes Pál.

EMLÉKEZÉS RIEDL FRIGYESRŐL.*

Tisztelt Társaság! Tisztelt Közönség!

A Kisfaludy-Társaság szabálya, mely a megválasztott tagtól azt kívánja, hogy elődjéről megemlékezzék, olyant követel tőlem, amire szívem sugallata is ösztönöz. Hiszen ha van kiengesztelő momentum abban, hogy Riedl Frigyes helyét én foglalom el, úgy ez csak az lehet, hogy mélyen tiszteltem őt.

Riedl pályáját és műveit kell, hogy hivatott toll önállóan méltányolja. Tiszta életének példája nagy kincs, írói munkásságának számra nem nagy, de jelentőségre kitűnő eredményei szellemi birtokunk legjavához számítanak. Könnyelműség lenne, ha nem gondoskodnánk róla, hogy Riedl életének örökségét illetékes ember számba vegye és hozzá méltóan megbecsülje.

Mi nem akarunk mást, mint egy sugarat vetni a távozó után, hogy még egyszer megpillanthassuk tűnő alakját, mely oly kedves volt nekünk.

Ő maga kitűnően értette a módját annak, hogy szemünk elé idézze azok alakját, akikről megemlékezett. Nem hiában foglalkozott olyan tüzetesen a jellemzés művészetével. Amint elméletben megállapította, hogy a repraesentativ jellemvonás néha többet ér, mint húszt más, mert olyan sajátságot állít elénk, melyből sok más sajátság folyik, úgy saját jellemrajzaiban is azt az alapvető tulajdonságot kereste mindenekelőtt, amelyben a többiek gyökereznek. Így állapította meg Gyulairól, hogy szellemi forrásai a jellem közetéből fakadnak, hogy mély igazságszeretete táplálta egyéb fényes tulajdonságait; így találta meg Kazinczy Ferenc jellemének fősajátságát túlságosan kifejtett érzelmességében, Toldy Ferencét a kegyeletben, Gregussét az összhang érzékében stb.

Ha Riedl Frigyes szellemének döntő jellemvonását akarjuk az ő módszere szerint megkeresni, talán akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy ő a tanítás nagy művésze volt. Nem a tanári hivatás gyakorlását értjük, — bár tanári kötelességét példásan teljesítette, — hanem azt a sajátságát szellemének, hogy írásaiban páratlan következetességgel, sőt szenvedéllyel törekedett *magát megértetni*. Mindig a legteljesebb világosságot akarta deríteni tárgyára. Ezt a törekvését szolgálta műveinek rendkívül *áttekinthető szerkezete*. Rendszeresen a cél pontos kitűzésével, dolgozata főgondolatának megjelölésével kezdi, s aztán anyagát oly világosan tagolja és csoportosítja, hogy ebben nem lehet felülmulni. Még ott is, ahol nem gondolatok tartalmának kifejtéséről, hanem egy ember jellemzéséről van szó, az az első gondja, hogy pontosan megállapítsa azokat a köröket, melyekbe hősének sajátságait mintegy beosztja. Gyönyörű emlékezései-

*) Előadta a szerző a Kisfaludy-Társaság 1922 december 29-iki ülésén tartott székfoglalója alkalmával.

ben, minő elsősorban a Péterfy Jenőről szóló, ahol a legfinomabb analysis lírai mélegséggel párosul, szintén érvényesül szellemének ez a mindennek-felett jellemző *rendező* sajátsága.

Bizonyos, hogy ezen az eljáráson Taine hatása érzik, akinek rendszerező iránya és egész elmélete senkit sem termékenyített meg nálunk annyira, mint Riedlt, de az is bizonyos, hogy a simplifikáló törekvés szolgálataiba ő olyan logikát állított, amely legszemélyesebb tulajdona volt, s melynek erején és következetességén fordult meg gondolatmenetének rendkívüli tisztasága. Következtetései a tények kitünő csoportosítása után szinte magoktól állottak elő, s az igazság elemi erejével hatottak. Ahogyan pl. Thaly kuruc-balladáinak vizsgálatánál a tények csoportjait egymásután sorakoztatja, mind szűkebbre szorítva azt a kört, melyben végül a kitünően archaizáló költő-tudóst megfogja — az valóságos diadala a logika fegyverének.

A szerkezet világosságával lépést tartott gondolatai *kifejezésének világossága*. Stílusa, mely Arany-monografiája idejében még nem volt mentes némi keresettségtől, idővel mind egyszerűbbé és nemesebbé lett, s a nyugodt magyarázás művészetét a legfelsőbb fokon mutatta.

Ezek a sajátságok azonban szellemének csak főirányát jelzik, de nem mutatják sem finomságát, sem gazdagságát. Semmi sem esett tőle meszebb, mint egy rideg osztályozónak szárazsága. A rendező képességgel Riedlnél a művészi átérzés nagy képessége járt együtt; logikájához képzelet járult, amely munkáiba szint és elevenséget vitt, egyúttal azonban a hasonlatok bőségével támogatta megvilágító és magyarázó célzatait. Analogiáit rendszeresen a természettudományok, főként a geologia köréből merítette. Ebben is mestere természettudományi gondolkodásának hatása alatt állott. Azonban mindig világosan érezte e módszer alkalmazásának határait, s noha Aranyról szóló könyvét azzal vezette be, hogy Arany szellemének természetrajzát fogja megírni, a lelki élet titokzatos mélyébe áhítattal nézett és a lelkiismeret hatalmát Arany műveiben különös vizsgálat tárgyává tette.

Tudományos vizsgálatainak eredményeit szakférfiak fogják méltányolni. Nekünk úgy tetszik, főjelentősége abban van, hogy szellemi életünket nagy elődeinél nagyobb mértékben tudta az európai áramlatokba bekapcsolni. Sajátsága továbbá, hogy határozott módszert alkalmazott, elterve pl. utólérhetetlen egyetemi elődjétől, akit inkább költői ösztön és páratlan egyéni elméél vezetett mesteri megállapításaiban.

Egész munkásságában rendkívüli műveltsége támogatta. Érdeklődése nemcsak az irodalom és művészet jelenségeinek szólt, hanem felölelte az állami és társadalmi élet nagy problémáit, amelyekről nagy lelkiismeretességgel adott magának számot. Fennmaradt feljegyzéseinek nagy sora tesz bizonyosságot arról, hogy milyen komolyan vette emberi és polgári hivatását.

Általában lelkiismeretének végtelen komolysága az, mely végső alapja erkölcsi lényének. Egyúttal azonban forrása pessimista hajlamainak. A lelkiismeret fejlettsége — írja Aranyról szóló könyvében — maga után vonja az érzékenységet és gyöngédséget. Nagyon érzékenynek és gyöngédnek lenni azonban — olvassuk ugyane könyv más helyén — annyi, mint szerencsétlenné lenni . . .

Emberi vonásait különben maga rajzolja meg legtalálóbban, midőn Lederer Béláról szóló emlékezésében Lederert és Péterfy Jenőt jellemzi. „Mind a kettőjünkben nagy fogékonyság volt — írja — a természet és művé-

szet iránt, mind a kettő érzékeny, gyöngéd, költői hajlamú természet volt; mind a kettő szeretett utazva benyomásokat gyűjteni, mindegyikben volt valami dacos büszkeség, ha arról volt szó, hogy érvényesülni kell az élet tolakodó piacán“. A képbe, mely e szép sorokból néz reánk, Riedl — mint olykor a renaissance festői tették — az ábrázoltak mellé önmagát is oda-festette.

Véssük jól emlékünkebe ezt a képet. Az élet zavaros hajszájában semmi sem lehet megnyugtatóbb, mint feltekinteni olyan férfiúra, akiben a szellem világossága és az erkölcs tisztasága egyforma erővel fénylett.

Petrovics Elek.

A DEE LAPÁLYA.

»Eredj, Maris, a marhát hajtsd haza,
A marhát hívd haza,
Szólítsd, tereld haza
A Dee-lapályon át!«
A tengerről jövő vad szélben egymaga
Hagyá el otthonát.

Nyugatrul a dagály bekúszt a lapályt,
Belepte a lapályt,
A nagy széles lapályt,
A merre lát a szem,
Ereszkedő köd is beburkolá a tájt
S nem jött meg ő sosem.

»Hal az? Úszó haj az?
Egy fűrt aranyhaj az?
Mégfult lány fűrtje az
A hálón fényesen?«
Lazac se csillogott, aranyfényű lazac
A Deeben így sosem.

Egész a tengerig sodorta őt az ár,
Hömpölygő, lomha ár,
Kegyetlen, éhes ár.
Ott lelte sírhonát.
Még hallja a hajós: marháit hívja már
A Dee-lapályon át.

Charles Kingsley után angolból fordította:

Br. Podmaniczky Pálné.

AZ ÉLET MÉLYSÉGE ÉS GAZDAGSÁGA.

Minden ember, ki az értelmi fejlettség bizonyos fokát elérte, a világgal és az étellel szemben valamely állandó magatartást tanúsít. E magatartás aszerint, hogy az öntudatosság mely fokán van, háromféle lehet, melyeket *életfölfogásnak*, *életértékelésnek* és *életphilosophiának* nevezhetünk. Az életfölfogás mibenlétére legélesebben akkor világítunk rá, ha az „életfölfogás“ szót etymologiai értelemben vesszük. E szempontból az életfölfogást a valóság azon *mennyisége* határozza meg, melyet tudatunkba felvesszünk azon célból, hogy a világgal és az étellel szemben való magatartásunkat kialakítsuk. Tehát az életfölfogás lehet szélesebb vagy keskenyebb alapon nyugvó s eszerint sokoldalúbb, illetőleg hézagosabb és egyoldalúbb. Az életfölfogás, mint ilyen még reflexiótól ment: nem gondolkodás alakítja ki, nem is valamely egységes és következetes értékelés függvénye, hanem *ösztönszerű* kiválogatás eredménye. Mert hiszen az, hogy a valóságból mit és mennyiben veszünk fel tudatunkba, egy nem-öntudatos kiválogatástól függ. Mindenki csak azt méltatja figyelmére, ami érdekli, ami valamiképen megragadja. Ez pedig végső gyökerében egész lelkialkatától s nem valamely öntudatos fontolgatástól függ. Inkább az *élethangulat* egy nemét jelölhetjük meg azon tényezőnek, mely a valóság bizonyos tartalmai iránt fogékonynyá tesz, míg másoktól távol tart bennünket. Így a vidám embert más érdekli, mint a szomorút s még igen sokféle élethangulat van, mely a valóság egyes részeivel szemben való rokonszenvünket vagy ellenszenvünket meghatározza.

Míg az életfölfogás ösztönszerű magatartás gyümölcse, az *értékelés*, melyet életünk folyamán magunkban kialakítunk, már bizonyos felismerés, összemérés, latolgatás, szóval *értelmi* munka eredménye. Attól, hogy mit tartok a legértékesebbnek — pl. többre becülöm-e a boldogságot, mint a kötelességteljesítést, az önérdeket vagy a közérdeket tartom-e előbbrevalónak — függ végső elemzésben *erkölcsiségem*. Bár az életértékelés nem azonos az életfölfogással, mert hiszen ez utóbbival szemben bizonyos *kritikai többletet* tartalmaz — mindazonáltal az értékelés már életfölfogást tesz fel, arra épít, mert hiszen innen kapja azon tartalom kikerekítését, *amelyet* bírálva azután értékelését, illetőleg erkölcsiségét kialakítja.

A világgal és az étellel szemben való legöntudatosabb magatartásunk az *életphilosophia*. Ez abban áll, hogy *fogalmilag* rendszerezett meggyőződéssel bírunk azon viszonyra nézve, mely minden vonatkozásban köztünk és a világ között fennáll. Az *életphilosophia* nyilvánvalóan felteszi úgy az erkölcsi ítélkezést, mint az életfölfogást, de mindkettővel szemben azon többletet mutatja, hogy fogalmilag egymásravezetkedtetja mindkettő eredményeit. Az életphilosophia öntudatosságának, illetőleg kidolgozottságának lehetnek fokai. Legfejlettebb akkor lesz, ha egy teljesen kidolgozott philosophiai rendszer egyik fejezeteként lép fel. De minden esetben, ahol az említett fogalmi rendszerezés megindult, már életphilosophiáról szólha-

tunk, vagyis ott már nem csupán életfölfogás, illetőleg erkölcsi meggyőződés van jelen. Az életphilosophia sajátos gyümölcse az *élet-cél* öntudatossága: akinek életphilosophiája van, minden ténykedését bizonyos határozott végső célnak rendeli alá, melynek megvalósítását tartja egyedül helyesnek és észszerűnek. Feladatunk e rövid tanulmányban az, hogy az *életfölfogás* főbb típusait és feltételeit megvilágítsuk, hogy ily módon feltárjuk ama legmélyebb gyökereket, melyekből úgy a morál, mint az életbölcsélet egyaránt táplálkozik.

Mondottuk, hogy az életfölfogás szoros összefüggésben van a valóság azon mennyiségével, melyet tudatunk felölel. A valóság azonban kétféle úton merül fel tapasztalásunkban. Egyrészt a külső valóság, a külvilág az, mely kimeríthetetlen gazdagságú tartalommal árasztja el tudatunkat, másrészt lelkiélményeink egy másik, nem kevésbbé gazdag benső világot tárnak fel előttünk. A külvilágból felvett benyomások sokfélesége az élet *gazdagságát* méri, míg a lelkivilág fejlettsége az élet *mélységét* határozza meg. Annál gazdagabb életünk, mennél teljesebb átélésén épül fel a külvilágnak, s annál mélyebb életet élünk, mennél tartalmasabb lelkivilágunk. Az életfölfogás e különböző megnyilvánulásait úgy ismerhetjük meg legjobban, ha néhány képviselőjét vesszük szemügyre. A leggazdagabb életfölfogást eddig *Aristoteles*, *Leibniz* és *Goethe* érték el. Legyen szabad ezek gondolatvilágát szempontunkból jellemezni, ami önként átvezet majd benünket a legmélyebb életet élők lelkének megértésére.

Aristoteles életfölfogásában a valóságnak úgy szólván minden eleme szóhoz jut: gondolkodása ment minden egyoldalúságtól. Philosophiájában egyaránt érvényesül úgy az anyagi, mint a szellemi világ, az érzéki és az érzékfölötti mozzanat. A mindenség Istenből és a világból áll s a természet maga is érzékfölötti idealis tartalmak — a formák — fokozatos megvalósulását mutatja. Az élet lényege is az, hogy a lélek mindinkább megvalósul a testben s abban uralomra jut. A világfolyás sem egyéb, mint hogy mindennek örök lényege — formája — mindjobban kibontakozik és érvényesül. Ennyiben a világfejlődés tökéletesedést jelent: az ember is mindinkább *igazi* emberré válik. Ennek szándékos előmozdítása az *erkölcsiég*, az a tevékenység pedig, mellyel a létezők örök változatlan lényegét, tehát a mivoltukból fakadó jellegzetes vonásokat felismerjük, s alkotásokban megrögzítjük, a *művészet*. *Aristoteles* a valóság minden történéseit voitaiképen két tényező: az érzéki és az érzékfölötti mozzanatok összehatásából magyarázza. Életfölfogásának teljességét misem mutatja találóbban, minthogy mindenben meglátja nemcsak az érzékelhető, de az érzékfölötti tényezőt is.

Erkölestana is ily módon a valóság teljes felfogásán alapul. Mindenemű emberi ténykedésben egyaránt meglátja az értéket. Ugy a testi, mint a szellemi életnek megvan előtte a maga bece, mert jól felfogva nem egymás ellen dolgoznak, hanem egy nagy harmonikus egésznek eszközei. Támasztása úgy a cselekvő, mint a kontemplatív életeszmény kultuszát hirdeti. Az ember akkor él helyesen, ha *tevékenységet* fejt ki a kellő irányban, de viszont az igazság kutatása és szemlélete szintén aktivitást jelent s ennyiben az igazság kutatása a legmagasztosabb és a legboldogítóbb élettartalom. Ugy a cselekvő, mint a szemlélődő embernek igaza van: a teljes, igazi, örök élet mindkettőnek szerves egységében áll. Ez „isteni élet” egyúttal az élvezet és a fegyelem, a gyönyör és az önmehtagadás, a szabadság és a szabályozottság harmónikus összeforrottságát mutatja. Mert az a tevékenység, mely legbensőbb valónkak megfelel, egyúttal gyönyörűség,

s az ész örök törvényeivel nincs ellentétben, sőt épp abból folyik. Aristoteles művésztana is ily átfogó jellegű: a realizmust ajánlja, amennyiben minden művészetben a valóság utánzását látja, de az utánzandó mozzanat nem a tárgy pillanatnyi megjelenése, hanem az, ami benne, mint jellegzetes mozzanat örök és változatlan. Így vezet a művészet is az érzéki világból az érzékfölöttibe, nem azért, hogy a természettel ellentétbe jut vagy azt figyelmen kívül hagyja, hanem oly módon, hogy abba elmerül s így adja vissza annak formáját, azaz érzékfölötti, eszmei, örök tartalmát. Az állam hivatása is az, hogy a polgároknak mind anyagi, mind szellemi javait védje és fejlessze. Az egyoldalúságnak semmi téren sincs nyoma Aristotelesnél: a valóság mindennemű mozzanatát meglátja: philosophiája a legteljesebb életfölfogás terméke.

Az aristotelesi átfogó életfölfogás az újkorban *Leibniz*ban támad fel. Bár korántsem nyújtja a kidolgozottságnak ama fokát, melyet a nagy görög bölcsező mutatott. *Leibniz* Aristoteles tanítványának vallja magát: célja épp annak a kimutatása, hogy az újkori tudomány az ő egyoldalú mechanistikus felfogásával a valóságnak csak *egyik oldalát* ragadja meg, melyet ki kell egészítenünk épp Aristoteles teleologikus szempontjaival s csak így nyerjük a valóság *teljes* képét. Rámutat arra, hogy helyesen felfogva az újkori tudomány eredményei nincsenek ellentétben Aristoteles tanításaival, sőt annak organikus fejleményei. Így villan meg az ő hatalmas elméjében is az átfogó aristotelesi *synthesis* szükségessége. Életfölfogásában is *egész ember*: amellett, hogy az igazság kontemplációjában látja az élet ragyogó csúcspontját, szüntelenül *cselekszik*: közéleti és politikai tevékenysége nem kisebb, mint amelyet a tudománynak szentel; mert jól tudja, hogy a valóságot a maga teljességében csak így értheti meg. Ebben is Aristoteles tanítását követi, ki szerint „csak az ismer, aki cselekszik”. *Philosophiájának* encyclopaedikus jellege, minden egyoldalúságtól ment universalista épp annak köszöni létét, hogy szélesalapú életfölfogásból nő ki.

Ez a vonás jellemzi *Goethe* gondolkodását is. Bár öntudatlanul, de ő is Aristoteles tanítványa, amennyiben a természet alapjelenségét az *életben* látja, mely belülről kifelé törekszik, hogy felszínre hozza a természet legmélyén rejlő „ősjelenségeket” (*Urphaenomen*). *Goethe* éppúgy, mint Aristoteles és *Leibniz*, túl van a mechanismus és vitalismus, a rationalismus és empirismus, a naturalismus és supranaturalismus egyoldalúságain. Jól tudja, hogy ez irányok mindegyikének igaza van, mert kellő magaslatról tekintve nem ellentétesek, hanem kiegészítik egymást. *Goethe* azonban elsősorban nem tudós, hanem költő, nem bölcsező, hanem böles s így nem elvont tételekben, hanem erős és veséig ható intuíciókkal közelíti meg a legmélyebb igazságokat.

Éppúgy mint Aristoteles és *Leibniz* — a legteljesebb életfölfogást — a bölcseiséget — abban látja, hogy mindennemű tevékenységet egyaránt becsülünk: „*Thun und Denken, Denken und Thun ist die Summe aller Weisheit*”. *Goethe* is azt vallja, hogy a teljes, az igazi élet a szabadság és az önlégyőzés egyensúlyában áll. Hiszen minden nagy dolog ellentétek harmonikus feloldásából áll. A valóság legmélyebb lényegéből fakad, hogy végül minden összeütközés békére, kiegyenlítésre vezet. Ő is meglátja, mint minden nagy szellem, hogy a valóság kizárólag érzékelhető tartalmakból nem érthető meg, hanem csak azon az alapon, hogy „*Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis*”. A világban örök eszmei mozzanatok nyilvánulnak meg s az emberi élet legmélyebb értelme is az, hogy fölfelé törekszünk, az ér-

zékfölötti világba, honnan a bizó és hívó ember végül el is nyeri az élet koronáját. Egy Zelterhez írt levelében így magyarázza Faust végső megmenekülését: „In Faust selber eine immer höhere und reinere Thätigkeit bis ans Ende und von oben die ihm zu Hilfe kommende ewige Liebe“.

Aki az életet a maga teljességében, kimeríthetetlen sokféleségében fogja fel s ezt *egyazon* uralkodó szempont alá képes hozni, az élethangulatában nem lehet más, mint *optimista*. Mert az életfölfogás egységessége és átfogó volta csak a *harmonia* hangulatát hozhatja létre, melynek öntudatosított formáját épp optimizmusnak nevezzük. Aristoteles, Leibniz és Goethe egyaránt mélységesen optimisták: hisznek az életben, annak folytonos tökéletesedésében, a Jónak végső diadalában. A szenvedést, bánatot és gonoszságot csak múlt epizódnak nézik, mely azáltal, hogy megpróbáltatásoknak tesz ki, megtisztít bennünket s így végül szintén a Jót szolgálja. Ők is elmondhatták volna Szent-Ágostonnal, hogy „a felhők elmúlnak, de az ég megmarad“ s az emberiség megnemesedve a földi élet gyötrelmeinek tüzeiben, megéri az igazi, az örök életre.

A gazdag élet tehát optimizmusban hangzik ki. Ez pedig *hitet* jelent. Az optimizmus lényege ugyanis az, hogy hiszünk a jövőben; ha álláspontunk philosophiailag van megalapozva, e meggyőződésünk arra épít, hogy valamint a múlt a fejlődés, a tökéletesedés képét mutatta, a jövőben is hasonló irányban fog alakulni. Ámde, hogy ezt *bizonyosan* tudjuk, az *egész világot* kellene ismernünk, mert hiszen csak ez alapon tudhatnók, hogy a jövőben is tovább fog a fejlődés folytatódni. Ily fokú ismeretre azonban sohasem tehetünk szert: nem tudjuk ennek következtében például kizárni azt a lehetőséget, hogy az emberiség további fejlődését a közeljövőben megakasztja Földünknek valamely égitesttel való oly összeütközése, mely az emberiséget is megsemmisíti. Csak a *hit*, a Jó diadalában való rendíthetetlen, de tudással teljesen nem alátámasztható meggyőződés vezérelhet e téren bennünket s adhat erőt és kitartást a munkában.

A hit forrása pedig teljesen subjectív, vagyis nem a tárgyas világ természetének felismerésén, hanem azon sóvárgásból ered és táplálkozik, melyet a tökéletes, a teljes, az igazi élet után érzünk. Akiben nincs meg ez a vágyakozás, erős hitre képtelen, aki ellenben a jövőt *akarja alakítani*, annak a lelkét át és átjárja az erős hit. A nagy és erős emberekben mindig rendíthetetlen hit lakozik. A hit feltámadásával és erősödésével pedig a belső lelkiélmény kezd mindjobban kibontakozni: az élet *gazdagsága* az élet *mélyülését* eredményezi. Mindinkább a hit ad keretet az életfölfogásnak: a világ a maga sokféleségében mintegy átszellemül, bevonatik a hívó lelkébe s értelmet és jelentőséget a hittől nyer. A hit alapja a sóvárgás, tehát a szeretet: e szeretet mintegy kiesordul a hívó lelkéből s elárasztja vele a mindenséget. A hit a jövőbe vetett bizalmat is jelenti: a reménységet is felvirágoztatja. Az élet mélységéből megszületik a *vallás*, mint a hit, remény és szeretet mindeneket átható melegsége. Minden hit lényege és végső forrása a teljes, tökéletes, örök élet utáni vágy: fellép tehát az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy az ily élet nem agyrem, de valóság, amely felé közeledünk, amely mértékben tökéletesedünk a hitben, reményben és szeretetben. Így támad fel az Istenben való hit, mely erősebb és nagyobb bizonyosság a hívó számára, mint a tudás, mert hiszen a világot a maga gazdagságában, mint megismerésünk tárgyát is a hit, a jövőben való bizalom érteti meg velünk. De Isten, mint megvalósult tökéletes élet, a hívó szemében nem áll hidegen a világgal szemben: az Ő nyomait, az Ő jóságát, az Ő

örök eszméit látja a valóság legkisebb mozzanatában is visszatükröződni. A földi élet gyötrelmeit, melyek legégetőbb pontja épp a magunk tökéletlenségének tudata, Isten nem hagyhatja orvosolhatatlanul: ha feléje közeledünk, megtaláljuk sebeinkre a gyógyírt, az örök világosság mindjobban eloszlatja a földi élet sötétségét. Ime, a hit benső dialektikájánál fogva Isten mindinkább, mint a felszabadító, a bűntől és a szenvedéstől megváltó jóság merül fel. E tevékenységet azonban nem gyakorolhatná, ha nem ereszkednék le hozzánk, ha kimondhatatlan jóságában nem válna földi barátunkká is, aki megjelenvén közöttünk ember képében emberi mivoltunkhoz szólott, vigasztalt és irányított bennünket. Felmerül a megváltó Ember-Isten képe, mint a mélyülő élet eszménye és koronája. Ezt a nagy folyamatot élte át az emberiség a keresztény hitben, mely az élet mélyülésének épügy szükségszerű *productuma*, ahogy az élet gazdagodása az átfogó nagy philosophiai rendszereket hozta felszínre.

Az emberi szellem minden téren hajlik az egyoldalúságra, de sokáig nem maradhat meg abban. Valamint az élet gazdagsága egyideig gátolja az élet mélyülését, mert külsőségessé tesz, épügy az élet mélyülése egyidőre elidegenít a külvilágtól s megakadályozza az élet gazdagságát. Ámde ez csak ideiglenes állapot lehet: az egyensúly csakhamar helyreáll, az élet gazdagsága és mélyülése karöltve viszik az életet a teljes kibontakozás felé. Láttuk, hogy az élet gazdagodása a benne rejlő hitbéli elem folytán szükségképen átvezet az élet mélyülésére. Ugyanez következik be megfordított irányban is: a kereszténység, mely eleinte megveti s nem szereti a világot és a természetet, fejlődésének legfőbb fokán azt az emberi szív egész forróságával öleli magához s az élet mélységét csodás intuicióval párosítja az élet gazdagságával. Ezt a fejlődési fokot érte el az élet mélyülése *Assisi Szent Ferenc* lelkében, ki ugyanúgy hőroza az élet mélységének, mintahogy *Aristoteles*, *Leibniz* és *Goethe* az élet gazdagságának királyai.

Assisi Szent Ferenc a mélységes meghatottság embere. Könnyeken át látja a mindenséget: Isten kimondhatatlan jósága, mely úgy a bűnös emberrel szemben, mint a természet csodálatos világában megnyilvánul, szívével állandóan a hála és szeretet himnuszával tölti el. Minden teremtményt testvérének érez: a madaraknak prédikál, még a ragadozó farkast is testvéreként üdvözli, az úton fekvő köveket is sajnálja, melyekben szintén érző és szenvedő lelket sejt. Minden létezőben az örök, érzékfölötti világ symbolumát látja: vonakodott a tüzet eloltani, nehogy profanizálja az örök világosság jelképét. Forró szeretettel keblére öleli a mindenséget, a legenda szerint csókja a bélpoklosokat is megtisztítja s megjelenésére a legnagyobb ellenések is kibékülnek. Rajongóan szereti a természetet, de még inkább Istent. Midőn szembaja támad, melyet gyakori sírásával súlyosbít s rendtársai arra kérik, hogy ne könnyezzen annyit, mert félő, hogy megvakul, így szól: „miképp áldozzam fel a földi világosságért a mennyei világosságot? S valóban: a fájdalom és a gyötrelmen keresztül látja meg az örök fényességet s bennünket is arra tanít, hogy az élet legnagyobb mélységeibe a szenvedés vezet.

A mi nagy szentünkél az élet mélysége oly fokúvá vált, hogy az élet gazdagságába vezet át: a túlárado jóság és szeretet kicsordul a lélekből s elárasztja a külső világot is. Goethenél az ellenkező folyamatot észlelhetjük: a természet képével telített lélek megsejti, hogy az anyagi világ is csak symbolum, hogy a természetben is lélek nyilvánul meg. Ezért épügy, ahogy *Assisi Szent Ferenc* kezdődő természettudós, kit a természet legparányibb megnyilvánulása is érdekel, mert a legkisebbet is szereti — *Goethe*

lelkében mély vallásosság fesledezik, mely ugyan amorf voltából sohasem vették ki, de azért nem kevésbé mély és igaz. Aki a „Bekentnisse einer schönen Seele“ csodálatosan finom elemzéseire képes, aki a vallási életet ily utólérhetetlen megértéssel látja azt az élet gazdagsága többé nem zárja el az élet mélységétől.

A kiváltságos, a nagy szellemekben, kik az emberi élet ragyogó csúcspontjait képviselik, így megy át egymásba az élet gazdagsága és mélysége. Ami összeforrásukból létrejő, az a teljes, az igazi élet. Az egész ember bontakozik ki ebben, ki lelkébe zárja, mert meglátja úgy a természeti, mint a természetfölötti világot. De oly módon teszi ezt, hogy az anyagi valóságban is lelki tartalmakat lát megnyilvánulni: a szellemből érti meg a természetet és nem a természetből a szellemet. Az egyaránt mély és gazdag élet az idealizmus világszemléletében hangzik ki s viszi a lelket további magasságokba.

Pauler Akos.

AZ ÉJ.

Álmodj, álmodj,
Elpihent az este,
Lágyan, loppal
Átölel az éj.

Szépen, lassan
Melléd ül az ágyra
Régi, meghitt,
Egyetlen barát.

Csendes csókkal
Ajkad eljegyezte,
Szól is hozzád:
Kedvesem, ne félj!

S tölti, tölti
Szíved poharába
Éjről-éjre
A halál borát.

Graff Kálmán.

A SZÍVEM MEGFAGYOTT.

Magas magános hegyorom –
Ez volt az én külön sorom.
A hó, a jég honában éltem,
De senki mással nem cseréltem.

Kitártam lelkem . . .
Viharral, vésszel
Csak pusztá kézzel
Birokra keltem.
Ha tépett, vágott,
Nem én nyújtottam
A békeágot!
Úgy álltam ottan
Dacos-nyugodtan,
Míg mérge elpihent
És jött a fény, a csend. —
S megnőtt a távol,
Mit nem határol
Sövény, se mesgye.
Tarkára festve
Nem mért ki nékem
Az utca-végen
Tilalomtábla,
Tudákos ábra
Törvényt, irányt, határt.
Letörtem én a zárt
A titkok házán!
S nem kértem gyáván
A kulcsot kölcsön,
Hogy testet öltson,
Mit ember-elve
Örök szerelme
Dalolva, sírva
És könyvbe írva
Elérni vágott.
S nem volt előtte
Se mély, se messze.
Csak szállt az eszme
Hidegbe, hőbe.
Száz mesgyét vágott.

A bércre hágott.
Zuhant örvénybe;
A vágytól égve
Ezernyi lénybe
A kőbe, ércbe
Vizsgálta, kérde,
Hogy lássa végre,
Miért sovárgott:
A kék világot.
Hol messze, messze fent
Ezüstös éjjelen
Dalol, beszél a csend:
Szférák zenéje zeng
S az Isten megjelen.

És láttam én e nagy csudát,
Nem szóba fogva,
A betűsorba,
De küzdve érte száz tusát.
A magam útján,
Más senki után
Nem bandukolva.
Az úr, a szolga
Én voltam egybe.
Parancs és munka
Meg volt felezve.
Ha szikla, szálfa
Utamat állta,
Derékba törtem.
Ha gyom meg dudva
Elzárta léptem,
Többől kitéptem!
Mennyit temettem!
Oh, hányszor sírtam,
Amíg lebirtam
A vér, a vágy dühét.
A hírcsirát, a kincsmagot
Egyig kiszedtem.
Nagy árt fizettem:
A szívem megfagyott.

Réz Gyula.

EXPORT-IMPORT

Talán el is felejtették már olvasóink azt a kis újság-hírt, mely a múlt december második felében a Magyar-Francia Irodalmi Társaság alakuló üléséről tájékoztatva, a budapesti francia követség egy tagjának a felszólalását is közölte kivonatossan. E felszólalás a német és francia kultúrát állította szembe egymással, export-képességük szempontjából, az utóbbinak a javára; s megjegyezte, hogy a háború előtt a német kultúra igyekezett kisajátítani maga számára a magyarságot, de ez nem sikerülhetett neki, és pedig nemcsak a mondott okból, hanem azért sem, mert a magyarságnak ez a kultúra nem kellett. A Budapesti Hírlap vezércikkben szolt hozzá a kérdéshöz, mire egy-két nap múltával, maga a francia felszólaló nyilatkozott újból, az említett hírlaphoz beküldött levél formájában. E levélben viszontlátjuk azt a jól ismert francia felfogást, mely szerint a francia civilizáció *általános emberi* jellegű, ennél fogva bármely nép befogadhatja s meríthet belőle, nemzeti eredetisége veszélyeztetése nélkül; mert talál benne oly mintákat, „amelyek ráviszik, hogy saját nemzeti vérmérséklete szerint fejlessze ki nemzeti tulajdonságait“. Ezzel szemben a német művészet alkotásai (Goethe kivételével) oly igen partikuláris szellem termékei, hogy „nem alkalmasak a nagy és tartós terjeszkedésre“. A Budapesti Hírlap, mindkét esetben, époly tapintatos és udvarias modorban vitatta meg a kérdést, a milyenben az felvetve volt.

A mi célunk nem az, hogy — eső után köpenyeg — beleszóljunk a vitába. A francia felfogás egyoldalúságát a Budapesti Hírlap is eléggé megvilágította, s lehetne azt még éleesebben megvilágítani. De minket nem a német és francia kultúra vélt vagy valódi ellentétei érdekelnek, hanem saját kultúránk szükségletei. Ami a franciáknak kivitel, az a mi szempontunkból behozatal, s aki a kérdésnek ezt az oldalát mellőzi, az

gazda nélkül csinált számadást. Mert, hála Istennek, van immár *saját* műveltségünk is, mely nem éri be azzal, hogy fölvevő, passzív piacnak minősítettessék, s mely a külföldi kultúrák közül már régóta nem exportképeségük, hanem a maga alkalmi szükségletei szerint válogat. Mai nehéz helyzetünkben valóban köszönettel tartozunk mindenkinek, aki hosszas elszigeteltségünk szorításán enyhít s ismét hozzájuttat a nyugati műveltség, általában a műveltség bármely forrásához. De van a dolognak egy másik, belső oldala is, ami aztán csak bennünket, magyarokat érdekel s hadd beszéljünk erről itt magunk közt.

Kivitele lehet, hogy nincs minden műveltségnek, de behozatala mindenkinek van és volt mindenkor. Nincs mit szégyelnünk rajta, hogy a miénk állandóan jelentékeny volt. Ez csak azt jelenti, hogy magunkat sohasem szigeteltük el a nyugattól. Mindamelllett a sokszor túlságba vitt, sokszor egyoldalú idegen hatások ellenére, részben segítségükkel, kialakult itten egy magyar műveltségi egyéniség, főkép az irodalomban, a XIX. század folyamán. Távolról sem vagyunk oly nagyralátók, hogy a mi irodalmi klasszicizmusunkat általános emberinek híreszteljük. Megelégszünk azzal, hogy általános magyar. De ezt a szerzeményünket fenn akarjuk tartani, meg akarjuk védelmezni és lényege, jellege biztosításával fejleszteni akarjuk. Ezért nem lehet minket — legalább ma még nem — passzív kultúra-piacnak tekinteni. Nekünk nem *egy* bizonyos idegen műveltség kell; mi ismerni, vizsgálni óhajtjuk valamennyit, mint eddig, úgy ezután is, és a magunkéba olvasztani, bármelyikből, ami alkalomszerűleg előbbre vihet bennünket. Erre a célra egyaránt jó lehet nekünk a német, az olasz, a francia, az angol műveltség, de sohasem kizárólag egy. Mert *egyetlen* idegen nép műveltségébe fogódzni bele, annak adni privilégiumot, monopóliumot,

azt gyökereztetni meg otthon s ápolni szüntelen: nem műveltséget, hanem műveletlenséget jelent, éretlen nemzeti egyéniséget s egyúttal politikai függést. Nem kell messze mennünk a — balkáni — példaért. Az ilyen „műveltségi“ kapcsolatot neve voltaképp politikai járszalag.

Azok a nagy nemzetek, melyek kultúrát exportálhatnak, többnyire gazdasági és politikai célokhoz törik az utat ezzel. De igen megalázó volna egy népre, ha *ebben* a tudatban kapkodná magára sietve amaz idegen műveltség jelmezdarabjait. Mi emlékezhetünk ily szégyenre s ma is pirulunk bele. Mikor a „forralalom“, mindjárt első heteiben, egy-kettőre francia súlypontúvá akarta átreformálni egész közoktatásunkat: bármily okból cselekedte ezt, mi csak szégyenét éreztük, mély súlyedtségünkről kiszolgáltatott bizonyítványt láttunk benne. Oly szánalmas, önérzet nélküli nemzetnek tüntünk fel magunk szemében, mely, mikor minden erejével mentenie kellene saját műveltségi örökségét, kegyesésből, politikai balga széptevésből, a győztesek kultúrájáért esengőnek játssza ki magát. Műveltség, mint alkalmi felpénz, melyet politikai kegyekért előlegezünk: nem maga a műveletlenség ez? A magyar műveltségnek e cserbenhagyása teljesen egyértékű cselekedet volt a hadsereg békekötés előtti lefegyverzésével.

S ma hogy állunk? Műveltségünk egykori részeseinek nagy tömege túllünk kínai fallal elválasztva, műveltségi levegőjétől elzárva, megfulladásra ítélve. Mi magunk a legnagyobb nehézségekkel küzdve, anyagi létfeltételeinkben korlátozva, lelkileg megbénítva, munkatársaink s felvevő közönségünk jelentékeny részétől megfosztva: sikertelen felörlődésre ítélve. S útban már a felé, hogy műveltségi szempontból csakugyan passzív piaccá váljunk, halljuk a versengést, hogy melyik nyugati kultúra az exportképesebb? És míg a magunkét egynyelvű testvéreinkhez sem juttathatjuk el, nyugat felől megindul és kétségfeltlenül egyre nagyobb mérvet fog ölteni a „behozatál“. Mily öröm volna e nyugati előzékenység, ha megvolnának műveltségünk korábbi, egészséges feltételei. De ha a mondott passzivitás teljessé válnék, akkor valóban nem döntene sorsunk felől egyéb, mint amaz idegen kultúrák alkalmi exportképességének mértéke. Akkor eláraszthatnak bennünket azzal, amivel akar-

nak és tudnak s akkor történelmi gyökereink közül elfürészlik a legutolsó is, azt, amely nemzetlétünket, lelkünket tartja, táplálja: műveltségünk életgyökerét. S ez a legborzasztóbb gondolat, mi magyar embert bántathat.

Mindazon kegyetlenségek között, melyeket velünk szemben a győztes nyugatiak elkövettek, vagy másoknak megengedtek, műveltségünk e mesterséges meggyilkolása a legvérfagyalóbb. Ily embertelenség megátálása, úgy véljük, nem esett volna kívül egy valóban „általános emberi“ műveltség érdekkörén, sőt szolidaritásérzetén.

Míg egyfelől életerejét senyvesztik műveltségünknek az imént jelzett áldatlan körülmények, másfelől a németiséggel való korábbi szellemi kapcsolataink vannak fokozatos lazulásnak kitéve. Hogy mifelénk igenis minden egyéb nyugati kultúránál exportképesebb volt a német, azt egész történetünk bizonyítja. Ma ez a képessége kétségkívül csökkent, de nem belső természete, hanem anyagi nehézségei miatt, miknek okai ismertebbek, semhogy fejtegetnünk kellene. Míg franciák, olaszok, angolok szép könyv- és folyóirat-ajándékokkal látnak el bennünket, német részről, nem tudom, tapasztalhatni-e ily bőkezűséget. Bármint vélekedjék valaki politikai célszerűség szempontjából egykori, vagy ezután lehetséges német kapcsolatainkról, az az egy kétségtelen marad, hogy a németiségnek tőszomszédjai lévén, ezután is, mint eddig, ő általuk fogunk a nyugattal legközvetlenebbül érintkezni. De ha a túlnyomó német hatásokkal szemben valóban üdvösnék tartunk bizonyos heterogén ellensúlyt (mit, úgy látszik, ezentúl bőven remélhetünk): másrészt semmiképp sem nyugodhatnánk bele a németiségtől való szellemi elszigetelésünkbe. A műveltebb szomszédtól való elzárkózás természetellenes; elzárkózás műveltségünknek történelmileg egyik legjelentékenyebb tényezőjétől: megtagadása saját multunknak, kész műveletlenség. Nem is szólva arról, hogy a műveltebb szomszéd felé kaput zárni: fölé egy otromba politikai kihívással.

Hogy a francia politika a németiségnek nemcsak gazdasági, hanem kulturális terjeszkedését is visszafejleszteni akarja, azt érthetőnek tartjuk az ő szempontjából. A mi szempontunk azonban, mint fölvevőké, egészen más, t. i. politikátlan, sőt, ha

ügy tetszik, politikaellenes. Bárminő politikai elhelyezkedésünkben nélkülözhetetlennek fogjuk tartani a németiséggel való szellemi érintkezést, éppúgy, mint a többi nyugatiakkal. Elannyira, hogy ha „exportképesége” valóban csökkenne valamelyiknek, magunknak kellene érte menni. S hogy hozzánk való viszonylatában a német kultúrára nézve ma ez a helyzet, azt még a következő megállapítások világítsák meg.

Tőlünk német anyanyelvű testvéreink nagy részét is elszakították. E ténynek most csak azt az egy következményét vonjuk számításba, hogy bennük természetes közvetítőinket veszítettük el a német kultúra felé és felől. Nagyrészt magunkra, a magyar anyanyelvűekre háramlik most már az ő korábbi hivatásuk ellátása. Ha ezt nem tesszük meg, akkor az egész multra nézve azt az ítéletet mondottuk ki magunk felől, hogy csak „helyeztetésünk”, a dolgoknak akaratunktól független gravitációja vezette hozzánk ezer éven át a német szellemi hatások folyamait, a Dunával együtt. Ez pedig ab ovo nem volna igaz. Szent Istvántól Kazinczyig, Kazinczytól mai, legelőbbre haladott tudományos törekvéseinkig a tények százai bizonyítják a választás tudatos szabadságát. Elég az hozzá, hogy az idegen nyelvek közül ma a németnek a tanítása került nálunk a multhoz képest komoly válságba. S ezen segíteni kell minden lehető módon. A legtermészetesebb pedig az, hogy nagy számmal kell magyar ifjakat „német szóra” kiküldeni oda, ahová ma is lehet: Németországba. A német hatások forgalmazásában a mai helyzetből kifolyólag jelentékeny, sőt bizonyos tekintetben üdvös változás várható, ha köteleességünket megértjük és teljesítjük. Ami eddig a francia, olasz és angol területekre nézve állt fenn: a magyar anyanyelvűek közvetlen érintkezése velük: be fog állni újra (újra, mert régebben így volt) a némettel szemben is, hasznunkra kétségtelenül. Az a műveltség, melyet ily módon szerzünk, nem marad — mint eddig igen sokszor — a magyarrá vált közvetítők lelki sajátja, hanem a magyar anyanyelvűeké lesz, oly komoly mértékben, mint minden tulajdonunk, melyet dolgozva és gondolkozva mi magunk szereztünk.

Az export-vitával szemben ez a mi import-álláspontunk. S ha az export politikai törekvésekkel jár együtt, mi műveltségünket ezután

sem engedjük politikai eszközzé alá-sülyeszteni. Erre köteleznek hagyományaink, erre nemzeti akaratunk, erre — egyszerűen — műveltségünk, melyet komolyan veszünk.

thj.

Tisza István boldog évei. Irta: *Schmidt Henrik.* A „*Studium*” kiadása. Meleg érzéssel, jeles tollal megírt, érdekes könyv. Kár, hogy a címet nem szerencsésen választotta meg a szerző, aki — ez munkájából kétségtelen — eszes, művelt, tanult férfi, éles megfigyelő, jó ítélőtehetséggel megáldott tanár és elmondhatja magáról Arany Jánossal, hogy ezzel a munkájával „igazán tartozott”. A szerzőnek valóban kötelessége volt mindazok számára, akik Tisza Istvánnak nagy egyéniségével foglalkoznak, vagy a jelenkor történetét megírni fogják, „emlékeiből és feljegyzéseiből” közölni mindazt, amit Tisza István életének néhány évéről *közvetlen tapasztalásból* megtudott.

Schmidt 1901 júliusában lett Tisza István fiának nevelője. Ettől fogva 6 évet állandóan az ifjabb Tisza mellett, akkori tanulmányainak helyén, részben külföldön töltött; a tanulmányi szünetekben pedig hónapokon keresztül lakott Tisza István házában és ekkor naponként az ő közvetlen közelében élt. Kiemeli, hogy csak „saját tapasztalataiból” merít és a valóságon „semmit sem változtat”. Ez egészen bizonyos is.

Azokban, amiket megír, néha néha nem mond újat, de viszont megír sok eddig közzé nem tett intimítást is. Érdekes formába önti mindazt, amit Tisza István szüleiéről, méltó tisztelettel említett nejeiről, a „kegyelmes asszonyról”, a rokonokról és az akkori környezetéről megfigyelt. Eleven képet ad kellemes geszti nyaralásokról, kirándulásokról a rokonokhoz és Tisza István nyári munkarendjéről. Megkísérli feltüntetni Tisza tevékenységének és küzdelmeinek képét, sőt emberi főbb jellemvonásait is.

De miért címezi *így* a könyvét? Lélekbuvárak és történelemből-cselők tanulmányára méltó kérdés, vajjon a nagy magyarok boldogságra vannak-e teremtve? Évszázadok óta a nagy magyaroknak egész sorára vagy éveken át, vagy életük vége felé szörnyű lelki gyötrődések várnak. Gondoljunk csak II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Miklós (a költő), Kossuth Lajos, a költők közül Köl-

csey, Vörösmarty, Petőfi (mikor a „Szörnyű idő“-t kellett megírnia), Arany János életére s mindenféle lett a legnagyobbra. Széchenyi évtizedeken át küzd, hogy felébressze nemzetét dermedtségéből és mikor megindult a bámulatos haladás, ki hallgat ő reá a 40-es évek második felében, vagy életének utolsó évtizedében? Pedig a Történelmi Társulat érdeméből közzétett nagyérdékű döblingi hagyatékából látjuk: ekkor is micsoda gyöttrődéssel küzdött és a gyógyintézetben is mint dolgozott nemzetéért.

Tisza Istvánnak gyermek- és ifjúkorában bizonyára voltak „boldog éveai“. De *azokban* az esztendőekben, *amelyekről ez a könyv szól*, Tisza elmúlt 40 éves; a szülői házból és politikai pályáján szerzett ismeretek, valamint történelmi és diplomáciai tanulmányai alapján *teljesen* ismeri a hazájára váró *veszedelmeket* és tapasztalja, hogy nemzete *nem* hallgat reá. Tudja, hogy a nagy és böles, de aggastyán király oldalán ott áll a később tragikus véget ért trónörökös, akinek Magyarországra vonatkozó terveit azóta bizalmasai (első sorban Czernin: *Im Weltkrieg* c. m. főleg 54., 62., 64., stb. l.) teljesen leleplezték. Csak az agg király halálára várnak azok, akik Magyarországot beolvasztani akarják egy federalista monarchiába. Tisza az országban is küzd a parlamenti anarchia és a féktelen obstrukció ellen. *Nem* értettük meg. A nemzetnek nagy része „hordja a köveket“, de nem azért, hogy emléket emeljen neki, hanem hogy követ dobhasson ő reá. Bizonyára kevésbe veszi a gúnynak és gyűlölségnek feléje ömlő áradatát, de nemcsak későbbi beszédeiből és leveleiből tudjuk, mennyire *gyöttrődik* nemzete *jövőjén*.

Jellemének nagyságát és akaraterejét példázza, hogy panasz *nélkül* áll félre, mikor a nemzet nagy többsége ellene fordul. Természetes az is; hogy a kemény államférfi, de gyengédszívű családfő kedves *családi körben*, különösen gyermekek közt, vagy fiának derék nevelője előtt nem beszél aggodalmairól. Ez még nem jelenti, hogy boldog.

Ugyanez időben vesztette el atyját. Sokat megmagyaráz a néma hallgatás, amellyel „őszi és téli esteken *órák hosszát szóltalanul ül*“ (Schmidt m. 107. l.) egy képpel szemben. A kép egy agg férfit ábrázolt, akiről Tisza ugyanekkor (1903-ban) írt és összes munkáinak most meg-

jelenő I. kötetében (697. l.) közlendő naplójegyzeteiben nála szokatlan elálgulással így emlékezik meg: „imádott, jó atyám“.

Hazáját *így* szerető és nemzetéért *így* aggódó magyar államférfinak ezek *nem* „boldog éveai“.

Iparkodom tömörebbre fogni többi megjegyzéseimet.

Kár, hogy a gazdag anyag feldolgozásában aránytalanságok vannak. A szerző hosszabban szól a hétköznap beosztásáról (36–44. l.), az agarászatról (49–51. l.), a gazdálkodás részleteiről (66–70. l.), vagy egyes politikai észleleteiről (93–101. l.), mint a Tisza István egyéniségét közvetlenül érintő némely lényeges kérdésről.

A munka sorrendje is kifogásolható. Korábban szól Tiszának a debreceni egyetem felállítására érdekében kifejtett tevékenységéről, ami az 1911–12. évekre esik, mint az 1905. évi eseményekről stb.

Egészen elrejtve, egy geszti vasárnap leírásában, 11 sorban (47. l.) érinti Tisza Istvánnak *lelki életét*. Ebben pedig Tisza elérte a *legmagasabb mértéket*. A szerző szerint „az emberi élet és sors *kifürkészhetetlen* rejtélyei, ... a felsőbb hatalmak és erők... *érthetetlen* útjainak szemlélete az ő világos értelmét is *misztikus* sejtésekkel borította el“. Az én megfigyelésem szerint és Tisza István számtalan nyilatkozatából kivehetőleg ez tévedés. A miszticizmus távol áll Tiszától. Ő *erősen hívő* keresztény lélek volt, aki lelki alázattal borult le Isten előtt, követte Jézus vallását, mint „a szeretet és a szegény ember“ hitét és bízott abban, hogy nemzetének sorsát nem a vak esetleg, hanem a böles Gondviselés intézi.

A szerzőnek kitünő tollával szeretném *összefoglalva* olvasni mindazt, amit Tisza és családja Geszten és környékén a szegényebb néposztályok érdekében, ma így mondjuk: „a szociálpolitikai munkásság terén“ végeztek. A szerző kedvesen ír le egyet-mást, pl. azt, miként készül a geszti kastélyban az összes bére családotk részére a gyermek-kelengye. De aki ismeri Tisza István nézeteit és *tetteit*, tudja; szakadatlanul mennyi más is történt az elhagyottak és a szűkölködők érdekében.

Természetes, hogy Tisza István nagy egyéniségéről a tragikus vég óta sokat írtak. Olvastunk kitünő tanulmányokat és jellemrajzokat (Berzeviczy Albert, Herczeg F.); hallot-

tunk alkalmi és emlékbeszédeket. Néha egyes emléksorok is (pl. amiket Ravasz László a büntett után közzétett), felérnek egész tanulmány-nal. Minden ilyen újabb visszaemlékezés *kiegészíti* az óriási anyagot. A részletekből alakul így ki Tisza István életének képe egész nagyszerűségében.

Ez a könyv is közöl adatokat az élet- és jellemrajzhoz.

Akik szerettük és becsültük Tisza Istvánt, e kis könyvet olvassa, habár megüült fájdalommal, ismét órákat tölthetünk az ő körében. És ezért a szerzőnek őszintén hálásak vagyunk.

Balogh Jenő.

Herczeg Ferenc: *A fogyó hold.* A regény meséje a XVI. század második felébe viszi az olvasót, a másfél évtizeddel Szigetvár eleste utáni esztendőbe, mikor a hatalmas Szolimán halálával az oszmán hódítás alig észrevehetően bár, de mégis már alábbszállott. Béke volt; ez annyit jelentett, hogy az ágyú nem szólt, de a végeken innen is, túl is portyázó csapatok ki-kicsaptak a másik területre zsákmányért és rabért. Különösen a rabfogdosás vált kedvelt foglalkozássá, mert az értük járó sarc bőséges jövedelmi forrás volt, továbbá eszköz a túl lévő rabok kiváltására. A vázsonyi Molnár Pál, kit a hagyomány Kínizsi Pál vérenek tartott, Lippay Farkasnak, a koppányi bégnek rabja volt. A bég, a kor szokása szerint, kezeség fejében és hitre hazabocsájtja Palit, kéregesse össze a 3000 forintnyi sarcot atyjafiaitól, mert a török úrnak ritkán volt elég-séges pénze. Pali utitársául szegődik Idrisz hodzsa, akit a magyar területen Jeromos testvérenek tiszteltek s aki nem más volt, mint Bertóthy Gábor, a család utolsó fisarja. Gábornak sok volt az esze, de kevés a lelke; a vitézi élet nem tetszett neki s ezért a százszorta veszedelmesebb, kalandos kalauz-életre adta magát, szolgálván a maga módja szerint magyart és törököt egyaránt. Mostanában Gábornak nagy oka volt Palihoz szegődni. A végek vizsgálatára Stambulból küldött janicsár-aga ugyanis kéretlen hírmondásért ötvenet veretett a hodzsa talpára, mire ez Jézus nevére megesküdött, hogy ezt visszaveri a főágán. Mint harmadfélszáz évvel később Ludas Matyit, őt is a bosszú fűtötte. Kapóra jön Pali sar kereső útja; elviszi őt családi várába, egymásba szereteti hűgával, násznagynak megszerzi Ná-

dasy Ferencet, Sárvár urát, kit a törökök fekete bégnek híttak s kinél akkor épp Balassa Bálint is időzött. Gábor, azaz hogy Idrisz hodzsa, a két rettegett törökverő nevével lépze csalja a janicsár-agát; ez rajtaüt a lakodalmas népen, de kelepecébe kerül és elfogják. A török nagyúr sarca most elég nemcsak Pali, hanem még egynehány magyar vitéz vált-ságára is. Így lesz Palinak szabadsága, családi boldogsága, nagy urasága. Gábor azonban rajtavesztett; mert bosszuját megállta ugyan, de a esetepatében maga a janicsár-aga megölte.

Ez az adomás történetke gerince Herczeg Ferenc kis regényének. A háttérben azonban kitárul a török hódoltság képe, nemcsak tárgyi részleteivel, hanem, ami az elbeszélést mélyebbé teszi, a kor személyeinek érzés- és gondolatvilágával, erkölcsi felfogásával. Herczeg szereti személyeiben egy kornak ellentétes lelki világait egymással számbaállítani. A *Pogányokban* az ősi magyar lelkiséget az új, idegen, keresztény világgal; az *Élet kapujában* a fennmaradásért küzdő, egy magasabb légkörbe vágyó, nyers magyarságot a renaissance-nak művelészetben elfinomult göggyével; *Bizáncban* az eszményi rajongásban elvakult hősiséget az erkölcsi rothadás aljasságával. Ez a világgék, mely kevés, de élesen rajzolt személyben, egyszerű és szerte nem ágazó cselekvényben sűrűdik össze, teszi Herczeg Ferenc elbeszéléseit regényekké, ez adja meg az ő műfajának: a *kis regénynek*, jellegzetes bélyegét. A *Fogyó holdban* nemcsak a magyarság és a törökség áll szemben egymással, hanem a magyar földön meglepedett, hódítóból magyar úrrá váló törökség s a Mahomed régi, nyers muzulmánja. A koppányi bég, kinek magyar asszony a felesége, már nem olyan, mint a janicsár-aga, aki felháborodik a szultán magyarországi helytartóinak puha nemtörődömségén és megalkuvásán. Lippay bég véglegesnek hiszi a hódoltságot; Pecevi soha sem lesz többé Pécs városává és Székesfejérvár örökre megmarad Ústolna-Belgrádnak. Pedig ismeri a végeket szilaj magyar bajnokait, a fekete Nádasdy Ferencet, a kegyetlen Batthányi Boldizsárt, az ecetes gyomrú Zrínyi Györgyöt, a híres vererekő Balassa Bálintot; de szerinte az emberséges bánásmód jobban biztosítja a félhold uralmát, mint a rettegtes és a kegyetlenség. A jani-

esár-aga jobban látja, hogy Mohács óta változott a világ s a félhold fogórnak van, ha nem Szolimán lelke uralkodik rajta. A másik félen szemléljük a pezsdülni kezdő magyar életet, a növekvő bizakodást, mely egyelőre csak merész portyázásokban, furfangos rajtaütésekben nyilvánul, de már a nagy felszabadító harcok reménységét kelti.

A történeti kép azonban nem marad 1581 nyarának szűk keretében, hanem finom szálakkal egyrészt a multban Bakóc Tamás római útjához — az *Élet kapujához* — kapcsolódik, másrészt a távol jövőben a Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvést, a bécsűhelyi vértörvényszéket — talán a költőnek egy még megírandó művét — sejteti; a kereten túl rémlik a bécsi király kapzsi arca, a magyarság letörésének sötét tervével. Felvillan a multból Kinizsiné Magyar Benigna gögös képe, a szerelmetes Kanizsai Orsilla, Nádasdy Tamás párjának mosolya; ott ül a mulató urak közt fagyott mosolyával Báthory Erzsébet, Nádasdy Ferenc felesége, kiről a hír szele rettenetes dolgokat suttog. Megzendül Balassa Bálint nótája: „Őszi harmat után“, melyből kikozog a szilaj költőnek olthatatlan, reménytelen s holtig élő szerelme Losonczy Annához, mely bujdosásba űzi. De nemcsak a csúcsokra esik egy-egy villanó sugár. A mindennapi élet jelenetei és személyei gazdagon változnak: a kecskeméti pajkos leányok, a gulyát hajtó tózsérek csapata, a vásárütés, mulatozás és tánc, a szárcsavári szép leányok, a kardos Ráchel néne és a púpos Kolompár cigány, a bécsi király szoldjában élő, pulya, enyveskezű vallón csűrhe, lakodalom, harc a nádasban — az élőképek hosszú sora, egy-két biztos, megjelenítő vonással odateremtve szemünk elé. Herczeg művészetének egyik sajátja és jelessége, hogy kevés szóval nemesak mondani tud sokat, hanem láttatni is. Azt tartom, hogy ő legtakarékosabb s leggazdaságosabb írónk, aki beéri egy vékony kötetkével ott, hol másnak legalább három vastag kötetre volna szüksége.

A *Fogyó hold* Herczeg történeti költészetének új állomását jelenti. A *Pogányokban* bizonyos regényes eszményítés sugározza körül az alakokat; az *Élet kapujához* mély bölcseséggel és a történeti szemlélet felsőséggel állítja be a magyarság sorsát a történelem folyamába; a *Fogyó*

hold a multat nem hozza a jelenbe, hanem bennünket visz a multba és kézzelfogható valóságossággal vezet végig a negyvennapos kis történet színhelyén és cselekvényén. Az *Élet kapuja* fájdalmas lemondás, lehellet-szerű ironia és kénytelen beletörődés a magyar sorsba; a *Fogyó holdban* humor pezsdül, némi nyers és egészséges jókedv, a sötét hátteret napsütéses foltok tarkítják. Bizakodó életkedv ébred a testben, s míg amott — Mohács előtt — rettegve nézi a közeledő ítéletet, itt — Mohács után — a földre tepert nemzet az első kábultság multával tapogatja tagjait s tudatára jut élő voltának.

De még több is van e műben. Nem tudom, szándékában volt-e a költőnek, de úgy érzem, hogy ő e könyvében újra megírta a XX. század számára Zrínyi Afumát, a Nebántsd a magyart! Amit Boráros Miska kótyagos fejjel Lippay bég uramnak szemébe mond a „magyar kikelet“-ről; amikor Balassa uram kemény öklével az asztalra csap: „A magyarnak most egy becülete van: pusztítani az ellenséget“; ahogy Bertóthy Gábor csak a „szablya élén“ látja az igazságot; amint a vázsonyi Molnárok vére hatvanhárom vármegeyében, minden bajban jókedvűen, halkan danolja Thúry György énekét: „Zöldítsétek egek hamar az erdőket“ — ez mind belemarkol szívünkbe s felajzott lélekkel lessük a tavaszi hangokat. Nincs lapja a könyvnek, melyen az olvasó a mátt bele ne érezne a multba, s melyről a mult oda ne kiáltana a jelennek. S mindez ninesen kívülről ráaggatva a történetre, nem lóg ki a személyek szájából, mint az írott magyarázó szalagok a középkori képeken, hanem művészileg összeforr velük, szükségszerűen árad lelkükből, következik helyzetükből. Ezelőtt tíz-tizenöt esztendővel karosszékben ülve jóízűen olvastuk volna ezt a könyvet mulatságból, időtöltésből; ma azonban a mi fájdalmunk fáj ki belőle, a mi reményünket olvassuk beléje, s a tüskék, miket a költő bölcs kézzel elhíntegtetett benne, a mi elevenünket bökik — egészségünkre válják. Olyan könyv ez, amely a művészet balzsamával gyógyítja sebeinket s a reménység bróvával enyhíti és frissíti tikkadt lelkünket.

Hogy a tudomány követeléseinek is eleget tegyünk, állapítsuk meg, hogy minden, ami e történetben van és történik, korszerű és helyszerű, a koppányi tapasztott sövényvártól

Ráchel néne császárveres selyemruhájáig; ezt pedig köszöni Takáts Sándornak, kinek *Képei a török világból* fő tárgyi forrása volt, s akit szeretetreméltó hálával megtett Molnár Palkó vőfélyének, de erre az alkalomra, nagyobb tisztesség kedvéért megnövesztette a szakállát. Az írástudó ember pedig gyönyörűség-gel olvassa a fejezetek élére tett jellegket s a szövegbe hintett aranszemeket, mik a régi magyar költészet kincsesházából valók.

Tolnai Vilmos.

Kant erkölctana magyarul. (Kant, A gyakorlati ész kritikája. Fordította és magyarázta dr. Molnár Jenő, Budapest, 1922.)

Az erkölcsiség az élet legnagyobb misztériuma. Két dolog fogja mindig csodálkozással eltölteni az emberi elmét: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény énbennem. Míg a természeti ember boldogságra törekszik, az erkölcs feltétlen imperatívusza a kötelesség nevében boldogságunk, sőt életünk feloldozását követeli. Míg a természeti élet szempontjából tekintve, bele vagyunk fonódva a valóság ezernyi determináló tényezője közé, amelyek szabadságunkat nem engedik érvényesülni, addig az erkölcsi parancs örendelkezést s ennek folyományaként szabadságot követel tőlünk. A hétköznapi élet keretében érzelmek és indulatok hatása alatt cselekszünk; az erkölcsi kötelesség azt kívánja, hogy egyedül az etikai törvény iránti tiszteletből tegyük a jót, tekintet nélkül bármely jutalomra vagy büntetésre. Ha ily módon az erkölcsiség lényegileg független is a vallástól, mégis szorosan össze van vele forrva. Mert a mély és öntudatos erkölcsi meggyőződés szükségképpen Isten, a halhatatlanság és a szabadságba vetett hitre vezet, mert hiszen ezen eszmék ép az erkölcsi világrend végső diadalának biztosítékait jelentik.

Ezek Kant erkölctanának alap-gondolatai, melyeket két alapvető munkában fejtett ki: a „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (1785) és a „Kritik der praktischen Vernunft“-ban (1788). Ez utóbbi sikerült magyar fordítását adja Molnár Jenő. Kant rendszerének egyik legjellemzőbb vonása, hogy míg a „Kritik der reinen Vernunft“ tudás-vágyunkat távol iparkodik tartani az érzékfölötti világtól, addig a Gyakorlati Ész Bírálata inkább arra tö-

rekszik, hogy az erkölcsi meggyőződés elemzése által figyelmünket ép az érzékfölöttire hívja fel. Az előbbi az emberi megismerés határait akként vonja meg, hogy a tudományos megismerés területét csak a lehető tapasztalat körére szorítja, az utóbbi pedig elkerülhetetlennek tartja, hogy az érzékfölötti világgal foglalkozzunk s abba be is hatoljunk ha nem is a tudás, de a hit formájában. Valójában azonban Kantnál már maga az erkölcsi élet a mi érzékfölötti mivoltunknak megnyilvánulása, mintegy betörése az érzéki világba. Ép ezért Kant etikája erősen antinaturalisztikus: szerinte az erkölcsös ember nem a természeti ember hajlamaiból nő ki, de azok *el-lenére*, a velök való szüntelen harcban fejlődik. Kant nem az erkölcsiség természetrajzát, de kritikáját akarja adni s ennyiben éles ellentétben áll a legutóbbi három évszázad legtöbb etikai elméletével. Elődjét Platon ideatanában találjuk meg, melynek alap-gondolata szintén az, hogy az erkölcsiség lényege az érzékfölötti világrendhez való alkalmazkodás e földi élet keretében. Kant etikájában is sok az aszketikus vonás s ennyiben is közelebb áll a keresztény tanításhoz, semmint azt rendesen gondolják. E jellegénél fogva erősen elüt az újkori gondolkodástól, úgy hogy azokat, kik a Tiszta Esz Kritikája nyomán híveivé váltak, inkább megzavarja, semmint felvilágosítja. Kant filozófiájának a maitól lényegesen eltérő magyarázatára kell áttérnünk, hogy a benne rejlő látszólagos diszharmóniát feloldjuk és megszüntessük.

Molnár Jenő derekasan megküzdött Kant fordításának hihetetlen nehézségeivel. Magyarázatai jelentékenyen megkönnyítik e nehézkesen megírt mű megértését és tanulmányozását.

Pauler Akos.

Taine. (Nagy József könyve.) Ez a név mindig egy bizonyos varázserővel bírt az utóbbi évtizedekben. Joggal. Aki egyszer kezébe vette ennek a nagy francia gondolkozónak akár a görög avagy a németalföldi művészetről szóló könyvét, akár angol irodalomtörténetét vagy más hasonló munkáját, az megértette, hogy a tudomány is emelkedhet művészetig. Vannak emberek, kiknek megadatott, hogy úgy beszéljenek, írjanak bármilyen tárgyról, hogy annak színe, illata van, hogy szavaik

varázsától megelevenedik a mult, eltűnik a térbeli távolság, mint ama francia abbé óráin, melyekről Taine-nek egy későbbi nagy író társa olyan érdekesen emlékezett meg, ahol a római légionáriusok, Caesar, Pompeius pusztá szóra, majdnem kétezer év múlva újra megvívják csataikat, megvonták táboruk árok-sáncát, élték a maguk egykori életét az elbűvölt hallgatóság lelki szemei előtt. Ilyen színes tollú művész ez az esztétikus, filozófus, irodalomtörténetíró tanár is. Igen, ez a név illik reá mindenekelőtt, mert szenvedélyesen tanított, egyenesen erre született. „Szavával meg tudta indítani a lelket s rávette, hogy újra csinálja egész nevelését; rendet és egységet teremtsen benne. Ezért húsz éven át meleg szeretettel ragaszkodott ehhez a hivatalához.” Minden művében benne lüktet ez az energia, ez a nagy magát adni-akarás. Ezért érti meg rögtön mindenki, ki Taine-t olvassa, hogy a tudomány nem szükségképen száraz, nem kell feltétlenül az utolsó életszikrának is kioltva lennie benne! Epen emiatt azonban nagy megnyugvással olvashatjuk Taine nevével kapcsolatban a „pozitívizmus” szót, amely irányának jellemzőeként szokta kísélni, mint most is Nagy Józsefnek az *Ember és a természet* című gyűjtemény első köteteként kiadott szép Taine-könyvének az élén.

Ha a pozitívizmus ilyen formában jelentkezik, úgy öröm vele foglalkozni. Ez a mű különösen megerősíti az olvasót ebben a meggyőződésében. Persze nem a pozitívizmusról, amint azt vagy félszázad óta értjük, értelmezzük, hanem erről a pozitívizmusról, a Taine-féléről kapjuk ezt a megnyerő képet s ebben nagy része van Nagy József vonzó fejtegetésének is. Ez a pozitívizmus voltaképpen poetikus, színes romantika, amint valójában Taine-nek elég sok köze is volt Hegelhez és elméletét „németnek, misztikusnak érezték a franciák”. Ha francia, szigorú pozitívista könyvekben megnézzük, hogy miben is látták ők ennek az iránynak a jelentőségét, azt a nézetet leljük, hogy: először volt teologikus filozófia, azután jött a metafizika és — „enfin est venue la science”, bekövetkezett a tudomány uralma, amely örökre véget vetett minden gyermeki játéknak, metafizikának, miegymásnak, sőt talán a gondolkodásnak is, mert mire lesz az jó már ezután, ha minden téren

biztosan eligazít az egyedülidveztő, csalhatatlan tudomány! Itt esik azonban gondolkozóba minden nem-pozitívista jobb fej, főként ha ezen irány pápájának, Comte-nak arra a tanára is bukkan, hogy a társadalom csak akkor stabilis és erős, ha morálisan egységes. Ez pedig csak két úton érhető el: oly doktrína, hitrendszer által, amely alapvonásaiban minden egyben egyenlőn él, másrésről egy szellemi hatalom felállításá révén, mely egyházként, akadémiaiként gondozza ezt a doktrínát, terjeszti és uralmazza biztosítja! Ime a tudomány már ráeszmélt arra, hogy nemcsak ő van, sőt nem is ő a főerő. Mintha csak a mi súlyos helyzetben levő generációnk hangja csendülne ki e Comte-féle gondolatmenetből; sok ezer jó fej töri magát a mai száz sebből vérző Európában, hogy ugyanennek a problémának a megoldását megtalálja és keresi ezt ugyanebben az irányban: az új hit irányában. Látjuk tehát, hogy a nagy apostolok mind nagy rajongók és építők voltak, ha mindjárt a pozitívizmust hirdették is. Ok mindig dómokat tornyosítottak égne gondolataikból, csak a pozitívizmus kézművesei nézték folyvást egyedül azt a követ, amelynek a megfaragását tartották végcélnak, amely pedig végeredményben mégis csak egy része lesz az új dómnak, melyről ők megfeledeztek, mert nem tudnak építeni.

Taine is azok közé tartozott, kik építőmesterek voltak. Ő tudott és akart is szépet, nagyot, egészet alkotni. Nagy József már a *Minerva* folyóirat 1922. évi első számába írt, Taine és Riedl című cikkében tömören kifejezte ezt: „Taine érdeklődése a dolgokkal szemben ízig-veéig metafizikai volt . . . a legkisebb jelenében is a nagy egészet látta, s a bennük működő világerők és törvények nagyszerűsége töltötte el őt csodálattal.” Ebben a könyvében lépésről-lépésre haladva fejti ki ennek a nagy, végéket kereső, mindent lehetőleg kevés, de sokat magyarázó, egyszerű alapigazságra visszavezetni törekvő fejnek a szellemi munkáját. Milyen egységes fejlődésment áruul itt azután szemünk elé! Amint legelső tanulmányában, pl. a Livius-ról szólóban *egy* tetszetős középponti gondolatból (a szónok, kit a kor a történetírásra szorított) fejtett ki mindent, úgy látta később is a tudós és a művész, a költő egyesített élelátásával a nagy mozgató

erőket a szellemiek terén. Nem is járt messze az igazságtól Boutroux Emilnek a könyv befejezésében idézett véleménye, hogy Taine „több elmét a pozitivizmus ellen való reakcióhoz vezetett, s így közvetett úton hozzájárult az idealizmus reneszánszához“. Hozzáteszi még Boutroux: „A nagy elmék azok a források, melyből az ellenük küzdők is merítenek.“ A hiba csak abban rejlik, hogy Taine-t egyáltalán nem lehet teljesen elvitatni az idealizmustól s Nagy József sokkal találóbban s rövidebben jellemezte őt saját, Faustra alkalmazott mondásával: „Költői lélek tudós főben“, ez volt Taine.

Még egy más oldalról is érdemes lenne ezzel a művel és vele kapcsolatban a nagy francia gondolkozóval foglalkozni; ennek történetfölfojtása szempontjából. A könyv VI. fejezete erre vonatkozólag nagyon értékes fejtegetéseket nyújt. Egyben érint olyan kérdéseket, melyek ma Spengler híres könyvének, a „Nyugat alkonyá“-nak hihetetlen mérvű elterjedése óta különösen érdekelnek mindenkit. Bennünket azonban még ennél is közelebről érint a vele összefüggő X—XI. fejezet, melyek az „Origines“-ről szólnak, mert itt tűnik ki Taine meghatározó hite egész nagyságában. Hazája, Franciaország beteg s ő meg akarja gyógyítani, még pedig lelki úton. Amint valamikor Schiller Moor Ferencének az volt a meggyőződése, hogy a testet a lélek útján szét lehet rombolni, úgy most Taine-nak az a rendületlen hite, hogy a nemzeti lélekre jó irányban hatva a nemzet maga gyógyul! S egyben kitűnik itt annak az igazsága is, hogy minden igazán nagy elme mennyire kapcsolatban marad az egésszel, a közzel. „Mindegyikünknek el kell hozni a maga részét a közös épülethez“ — volt a jelszava és ő elhozta a maga nagy művének óriási összefogóerővel megalkotott kilenc kötetét, amelyeknek célja volt „megmutatni, hogy miképen jött létre a jelenkori Franciaország szelleme“, hogy ebből tanulhasson a nemzet, lássa, hol tért le a helyes útról, s az értelem világossága mellett visszataláljon arra! Különösen a mi napjaink embereit érdekelheti mindez és igaz hálával viselhetetünk a szerző iránt, aki annyi szeretettel, világosan, józan ítélettel foglalta össze egy értékes s könnyen hozzáférhető könyvből ezeket az igazságokat, szépségeket, idealista gondolatokat. *Koszó János.*

Csokonai Vitéz Mihály: Összes művei. Három kötet, öt részben, (Genius-kiadás.)

A dúsak asztalára való köntösben jelent meg a szegény poeta gazdag lelkének minden termése. Életében alig láthatta egy-egy művét nyomtatásban; közvetlenül halála után lettek közkincsesé kötetei, melyeket még ő gondozott áhítatos szeretettel. Azután baráti kegyelet és irodalmi lelkesedés adták a nemzet kezébe újra meg újra műveit, melyeknek bája és kedvessége nem halványodott egy század lefolyása alatt sem. Alaptalan ráfogás és irodalmi legenda, hogy nem ismerték, félreösmerték és mellőzték. Versei még életében kéziratban megjárták az országot; víg deákok olvasták és szavalták őket, érzelmes leányasszonyok klavír és gitár mellett énekeltek dalait. Síremléke országra szóló irodalmi pörnek, az Arkádiai Pörnek, lett okozója, melyben sokkal többről is volt szó, mint a görögországi „marhalegelőről“. Mult század nagyjaink sok ízben ihletet vettek belőle s legújabb irodalmunk nem egy képviselője szívesen hivatkozott rá, mint elődjére. Bár művének legjava eddig is könnyen hozzáférhető volt, közóhaj teljesült e pompás kiadással, mely teljesnek mondható. Harsányi István és Gulyás József, sárospataki tanárok rendezték sajtó alá a köteteket; az ő nevük kezesség, hogy minden hozzáférhető és föllelhető szöveg napvilágot lát, mellőzve egy-két nyomtatás alá nem kívánkozó dévaj verset. A kiadók, kik híresek kutató szerencséjükről (melyet helyesen kitartó szorgalomnak és lelkes buzgóságnak kell neveznünk), szinte kétszáz, eddig ki nem adott darabbal: verssel, prózával művel, levéllel, színdarabbal tették teljesebbé költőnk irodalmi képét. Értékesek a zsengek s az eddigelé a kiadóktól mellőzött alkalmi darabok, melyekben majd mindenütt fel-felcsillan a szerző művész volta; az akkori irodalmi élet ismeretére pedig véghetetlen becsek azok a levelek, melyek megértetik velünk Tempefői jelmondatát: „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországban.“ A költőnek sokat szenvedett alakja mögött a szellemi élet korrajzát kapjuk minden lelkesedésével s minden fejletlenségével; a lelke magzatjait megmenteni akaró költő aggodalmát, kényszerű megalázódását, az irodalom jövőjébe vetett hitét, a mág-

nások kegyes leereszkedését, a kiadók üzérkedését, szóval egész irodalmunk akkori küzdelmét a létért. Még teljesebb lett volna a kép, ha a kiadók nemesak a költőtől eredő, hanem a hozzáintézett leveleket is (amennyire megvannak) közölték volna, mert az ilyen levelezés-félével úgy van az ember, mint mikor hallunk valakit telefonálni, de a válasz nem jut fülünkhöz.

A szöveg gondozói mind az elő-, mind a utósóban a nagyközönség ítéletére bízzák munkájukat. Bizonyára a kiadóvállalat kikötése volt mind a két fél igényeinek kielégítése. Hogy mennyire sikerült ez a tudomány szempontjából, talán lesz, ha lesz, alkalmam másutt kifejtésem. A nagyközönség szempontjából a kiadás eléggé megfelel a célnak: megkapja az író minden művét korszerű átirásban. De éppen az általános cél szükségessé tette volna a költő életrajzát és művészetének rövid, velős méltatását is. A közönség sokkal távolabb áll Csokonaitól és korától, semhogy ilyen kalauz nélkül igazán megérthesse, s ami fő: élvezhesse. Ép így hiányzik, a kiadásnak akár elejéről, akár végéről, a művek áttekinthető mutatója; még szakembernek is nehézkes ésszben tartani, hogy miket keressen az I. 2., II. 2., III. kötet végéhez csatolt jegyzékben.

Az irodalom ínyencei ritkán jutnak ilyen finom csemegéhez, mint ez a teljes Csokonai; a könyvbarát is szívesen teszi e pompás köteteket drágaságainak gyűjteményébe. Az igazi olvasóközönség azonban, a művelt magyar középosztály s főleg a fogékony tanuló ifjúság sóvárogva nézi a könyvesbolt tükörlakán át a hozzáférhetetlen kincseket, melyeket a szegény poéta voltaképpen neki szánt.

Tolnai Vilmos.

Surányi Miklós: *A gyujtogató.* (Budapest, 1922. Singer és Wolfner kiadása.) Surányi Miklós fiatalabb elbeszélőink közül egyike az igazi értékeknek. Regényei imponáló művelődéstörténeti ismeretanyagról tesznek tanuságot, kitünő miljörajzot nyújtanak, galériájukban érdekesen meglátott emberi arcképek sorakoznak szemünk előtt, nyelvük pedig finom, hajlékony és pompázó, anélkül, hogy erőszakolttá válnék. Egyetlen hiányuk talán, hogy meséjüknek és karakterábrázolásuknak gyakran éppen leglényegesebb vonásait mossák halványra s valami

hirtelen, meglepetésszerű fordulattal szelik csonkává az elbeszélés végét.

E legújabb kis munkája is sokat mutat az író legjellemzőbb kvalitásaiból és megoldásában ez is feltűnő a sokott gyöngéjét. E hosszabb novella meséje alig egy-két évtizedre nyúlik vissza a multba, de az előtűnt járt század utolsó évtizedeinek művészi törekvéseit, eszme- és kedélymozgását nem kevesebb ügyességgel ábrázolja, mint régebbi korban játszódo regényei. Mondani- valója szintén igen érdekes. — A mese középpontjában egy böles és askéta, erősen intellektuális életet élő falusi pap áll. A kis csendes falu parasztjaira és egy-két intelligens családjára sikerül Gundy Miklósnak a maga szelíd, ájtatos lelkének bélyegét nyomnia. Zavartalan, béketűrő, istenfélő világ ez. Egyszer azonban eszébe jut a papnak a plébánia öreg templomát Isten dicsőségére restauráltatni. A szentegyház díszítésére egész kis művész-kolónia vetődik ide: festő, szobrász, aranyozó, orgona-építő, műasztalos. Ez a bohém társaság azután magával hozza a művészet egész lázongó és nyugtalan forrongását, s az ő hatásuk alatt a falu megszűnik a régi, csendes világ lenni: ágaskodó szenvedélyek, medréből kicsapó érzékiség, egymást tépő visszavonás háborgó vize lesz ez az egész kis társadalom... A pap mélyseges lelkiismeretfurdalást okoz magának és önmagát *gyujtogatónak* nevezi, — éppen akkor, amikor egy valóban pirománikus parasztember egymásután dob csóvát a falu épületeibe. Évek múlva azonban a már előrege-dett pap megbocsát magának, isteni derű tér bűnbánó lelkébe és örömmel nézi az ékebb, pompásabb templomot...

A mesének e rövid elmondásával nehéz benyomást közölni a kis elbeszélés szépségeiről. Nehéz a Surányitól meglátott és kitünően ábrázolt bohém típusokról, a kis falu egy-egy jellemzőbb alakjáról beszámolni. Nehéz fogalmat adni arról az élettől duzzadó, valóságos miljöről, amelybe azonban néha szinte démonikusan bele-belevillan a fantasztikum fénye. S végül nehéz ezt a könnyedén lejtő, gazdag és mégis művészi mérsékletű prózát jellemezni.

Sokkal könnyebb az elbeszélés főfogyatkozását megjelölni. Az író mondanivalója nem válik ki plasz-

tikus határozottsággal. Vajjon azt akarja-e mondani, hogy a művészet ellensége az erkölcsi tökéletességnek? Aligha! Hiszen ez a nagyon is élesen beállított ellentét a munka végén valami kibékítő harmóniában oldódik fel. Csak az a baj, hogy ez a megoldás alig pár mondatnál van elintézve, egy-két halvány ecsetvonással odacsapva, és az egész munkának a művészet destruáló hatását hangsúlyozásával szemben elégtelen kifejezésű. Mintha az írónak e kibékítő ellennehezéke sehogyszem tudná a munka legnagyobb részének mondanivalóját a szándékolt harmóniába egyensúlyozni. Elvégre hiszen értjük, hogy mit akart a szerző mondani, de mintha az elrendezés, a hangsúly ökonómiájával nem rendelkeznek eléggé. Különös, hogy a részletekben ennyire tudatosnak látszó művész a teljességben ilyen rapszódikusan elnagyolt.

A munkának azonban a végső — hogy úgy mondjuk — artisztikus szárnyszegettsége mégsem tudja az olvasót hálátlaná tenni azokkal a finom szépségekkel szemben, amelyek az egész mű olvasása közben gyönyörködtették.

Galamb Sándor.

A szerzetesség története. A Szent István Társulat a „Szent István Könyvek” kiadásával a múlt és jelen egyetemes érdekű problémáinak, melyek hazánk társadalmi életét irányították és a jelennek is mozgató erői, katolikus világnézeti alapon a tudomány mai állásának megfelelő feldolgozására és ismertetésére vállalkozott. E célt szolgálja Balanyi Györgynek az említett sorozatban megjelent munkája is: A szerzetesség története, amely a kijelölt célhoz és a rendelkezésre álló szűk keretekhez képest elég szerencsésen oldja meg feladatát. Vázolva a szerzetesség kezdeteit, rámutat a keleti népeknél is jelentkező hasonló irányú törekvésekre. De nem ezből, hanem az akkori társadalmi viszonyokból s főleg az új krisztusi hit tanításából eredeztetni a szerzetességet, mely inspirációt az egyiptomi remetességből merít évszázadokon át. Az intézményes szerzetesség nyugaton, a római szellem befolyása alatt jött létre. A tökéletesedés vágyától vezetve, egyének lemondanak vagyonukról, családról és akaratról, hogy Istennek tetsző életet éljenek. Szegénység, szüzesség és engedelmesség: a szerzetesség jellegzetes is-

mertetőjelei. Míg a szemlélődő életre fogékonyabb keletiek nagyobb súlyt helyeznek az önsanyargatásra, a nyugati, az európai szerzetesség idők folyamán a népneveléssel kapcsolja össze a kontemplatív életet, s így a külvilággal való érintkezést megtalálván, maradandóvá lesz. A kor szelleme hozza létre a Szent Benedek-rendet, a hitetlenek elleni harcok közt születnek meg a lovagrendek, a városi élet kialakulása pedig a kolduló rendeket hívja életre. A szerzetesi eszményt számtalan rend igyekszik megvalósítani. A fejlődés folyamán természetesen néha bajok is jelentkeznek, de az egyház mindig azok kiküszöbölésén fáradozik. Luther és Kálvin reformátóri működése is tisztító hatással van a katolikus egyházi életre. Régi szerzetesrendek, melyek már nem felelnek meg hivatásuknak, eltűnnek a porondról és helyükbe az újkor szerzetesei, a „szabályozott” papok lépnek, kik közül nagyobb elterjedtségre a jezsuiták és piaristák örvendenek. A 18. század végén egész Európán áthömpölygő hitlenség sem tudja végleg megsemmisíteni a szerzetesi intézményt, mely a 19. században éli renaissance-át, fényes bizonyosságául annak, hogy maga a szerzetesség még nem túlhaladott intézmény. Újabbán azonban valamennyi rend a kulturális téren való működésre rendezkedik be, részint az oktatás, részint a betegápolás, részint a hitejlesztés terén szolgálván az egyetemes kultúra előmozdítását.

Balanyi munkája igazolni látszik azt a felfogást, hogy a szerzetesség nem közvetlenül az egyház céljainak előmozdítása végett jött létre, azonban szervezetével fejlődésének további folyamán mégis önkéntelenül az egyház egyik pillérévé vált. Ami a munka beosztását illeti, a szerző nem időrendben, hanem típusok szerint ismerteti az egyes rendeket, s a típusokon belül csak a férfi-rendekkel foglalkozik. Balanyinak az egész munka folyamán sikerült összeegyeztetnie a tudomány követelményeit a népszerű előadás előnyeivel s így laikusok is élvezettel olvashatják.

Lukcsics Pál.

Voinovich Géza: Madách Imre és az Ember tragédiája. (Franklin.) Változatlan újra-nyomatása az 1916-ban megjelent tanulmánynak, melyet akkor a bíráló nagy tetszéssel

és elismeréssel fogadott. Újbóli megjelenése alkalmából megelégedhetünk a mű egyszerű, meleg ajánlásával. Aki a Madách-centenárium alkalmából az Ember tragédiáját újból elolvassván, szerzőjéről s a nagy költeményről közelebbi felvilágosítást keres, az legcélszerűbben Voinovich könyvéhez folyamodhat. Egyszerű és mégis emelkedett — tudnivalókat és megfigyeléseket könnyed folytatossággal közlő —, elmélyedő tanulmányból fölmerülő, de korántsem tudákos modora: meg fogja találni az utat a szakkörökön messze túl, a laikus érdeklődők lelkéhez is. Főrésze s egész tárgyalásának, adatrendszerének és gondolatmenetének végcélja — amint természetes is — az Ember tragédiája méltatása és magyarázata. Életrajza, a költő korábbi műveinek méltatása, lelki jellemzése, gondolatérlelődésének nyomon követése: mind e végső nagy feladat megalapozását célozza s a felé irányul. A könyv második, nagyobbik fele az Ember tragédiája körül állapodik meg, elmélyedő, sok szempontú figyelemmel.

M—N.

Ferenzi Zoltán: Petőfi. (A Pantheon Irod. Intézet Rt. kiadása.) Némi elfogultsággal vesszük kezünkbe ezt a kis könyvet. Írója a Petőfi-irodalom legrégibb munkása, akiben egykori mesterének: a tudós Meltzl Hugónak lelkesége oly erős gyökeret vert, hogy egész életét Petőfinek szentelte. Senki többet nem áldozhat a költőnek. Egy élet — nagy szó! — fáradhatlan munkásságának rövidre fogott eredménye e könyvecske s ez a tény már magában is elgondó arra, hogy a bírálótl lefegyverezze. „Mert ha minden egyéb fogratékos lesz is benne a lelkesedés és odaadás, a hit és meggyőződés egész lesz”, — mondja írója — kinek „összes törekvéseit kielégíti, ha azt fogják mondani, hogy a pillantás, melyet a költőre vet, világos és hogy a lényeg benne van”. É szerényre szabott törekvésnek igazán nem nehéz célt érni, ha számba vesszük, hogy az írónak saját munkássága eredményén kívül elég gazdag esztétikai irodalom állt rendelkezésére. Hiszen már Gyulai Pál és Salamon is „világos” pillantást vetett a költőre s az előbbinek előadásai a „lényeges”-t csaknem kimerítették. Ferenczi Zoltán célja körülírásában tehát túlszerűen s igéreteinél jóval többet ad. Nem csak „egy pillantást”

vet tárgyára, de belemélyed, körüljárja, minden oldalról megvilágítja, magyarázza, dicsőíti, szóval kimerítő jellemrajzot ad a költőről. A jellemrajz a nagyközönségnek készült s így természetes, hogy Ferenczi kerüli a mélyebbet s tán fásasztöbb elemzéseket. Új, esetleg vitatható szempontokból sem törekszik nézni tárgyát. Az átlagolvasókból álló nagyközönség pozitív igazságokat akar; megállapításokat s nem föltevéseket. Innen van, hogy Ferenczi könyve, célja szerint, *leszűrt* igazságokat tartalmaz s az író saját kutatása eredményeit a Petőfi-irodalomban csak olyan ítéletekkel egészíti ki, melyeket már az idő is szentesített. Nem eredetieskedő akar lenni, hanem megbízható és lelkiismeretes.

Ez a pontosság és megbízhatóság a fő erénye a könyvecskének, mint általában Ferenczi egész irodalmi munkásságának is. Szinte közmondássá vált a „Lássuk Ferenczit” szólás, ha Petőfi valamely életrajzi adatára nézve vita folyt valahol. S érdekes, hogy az író e csaknem kínos pontosságot a laikus olvasóval is azonnal éreztetni tudja, mikor tudomására hozza, hogy a *János vitéz* 1496 sorból, *Az apostol* 2816 sorból áll. Kinek juthat csak eszébe is e művek olvasásánál a sorok számára gondolni? — Ferenczinek. Mert ő annyi lelkesedéssel, oly szokatlan rajongással olvassa, forgatja, méri Petőfinek minden alkotását, hogy nagy szeretetében e talán jelentéktelen, külső adatok összeállítását is fontosnak tartja. Innen van, hogy az olvasó teljes bizalommal fogadja minden életrajzi közlését: kéri, hogy minden adat mögött rengeteg utánjárás; fásasztó kutatás és gondos mérlegelés emésztette az író idejét.

Ferenzi könyve a költő életén kívül az emberrel, a költő elveivel s végül műveivel foglalkozik. Stílusa a lehető legpuritánabb egyszerűségre törekszik, mintha ezzel is jelezni akarná, hogy nem önmagára, hanem a költőre hívja fel a figyelmet. Egy-egy hasonlata is inkább magyarázat, mint díz s ha azt mondja, hogy a Tisza Petőfi életéhez és egyéniségéhez hasonló, ezzel is inkább a költőnek a folyó iránt érzett vonzalmát akarja indokolni. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy e sorok írója egy még Ferenczi könyvének megjelenése előtt írt tanulmányában — mely azonban még nyomdafestékre vár — a költő és a

folyó közti párhuzamot szintén megvonta s azt a gondolatot, hogy Petőfi-ből kitünő drámaíró lett volna (ezt Ferenczi csak megpendíti) több érvel is támogatja. A gondolatok ilyen találkozására csak megerősíthet ítéletünk helyességében.

Hartmann János.

Keleti Artúr: *Pax vobiscum.* (Amicus kiadása). Nagy negyedréti, fényes kiállítású, 60–70 oldalas füzet. Végig egy vers. Hosszú, rimtelen sorai folyamatát csak Fáy Dezső kedves, kifejező kórajzai szaggatják meg, minden oldalon egyszer. A füzet ennél fogva első pillanatra inkább képeskönyvnek tetszik, mely Pádua utcai életéből elevenít meg jeleneteket és benyomásokat. Sétáló, vagy elsielőt papok; iddógáló, kártyázó, vitatkozó, vagy lábukat lógató dolcefar-nientézők; egy borbélyműhely eleje; galambokat etető öreg; mosóasszonyok; apáca felügyelete alatt sétáló gyermekesapat; halpiac; a kövezeten szénrajzot rögtönző dilettáns; fészület alatt gyertyát gyújtó asszonyok; elsurranó párok; utcai leányok; templomba bicegő vénasszonyok; egy gitározó alak, stb. stb.: a legvegyesebb egymásutánban kerülnék elénk a forduló lapokon. Szintúgy a versben, mely nem egyéb, mint bágyadt és mégis fáradhatatlan nosztalgiával idézgetése a szerző egykori páduai benyomásainak, vagy inkább csak hangulatainak. De azok nem különülnek el a versben oly önálló módon, mint a kórajzokon. Mert előadását komplikálja némi szenvelgő modor, mely már a címben előlegezi magát: „Pax vobiscum, avagy: egy költő pásztorlevele a nyájas olvasókhöz, amelyben Padovában eltöltött boldog napjait idézvé, látni tanítja, inti, megfeddi őket s végül is megbékül velük.“ A szenvelgés abban áll, hogy a normális formáktól való eltérés tudatát folyvást ébren tartatja az olvasóval; s hogy valahogy el ne találjuk felejtetni, szövege végére latinul is oda nyomtatja: „Hic explicit carmen didacticum“ — vége a „tankölte-ménynek“. Mutogatja magát, hogy ő nem olyan ember, mint más; kacérkodik azzal, hogy tudja, hogy nem tetszik az olvasónak; akadémikusokkal, leendő kritikussal szincerezál. A képek pedig, azaz inkább hangulataik, egyre halmozódnak, s közöttük és részleteik között ezerszámra uszkál az és, meg az és, folyvást csak az és, valami meg-

szilárdulni nem akaró, nyúlós enyv gyanánt. Mi tartja őket össze? Csak az író nosztalgája, melyet sem racionális, sem művészi akarat nem fegyelmez s mely szándékosan tünteti fel, szinte becézve fitogtatja magát illy önkénytelennek, ami pedig elég különös egy oly hosszú versben, mely mindvégig a nyájas olvasóhoz fordul. Mintha valaki folyvást azzal szórakoztatná vendégét, hogy „lásd, én negligében fogadtalak“. Ha ezt a szenvelgett társalgási formát fel nem veszi, hangulat-émlékezése figyemreméltóbbat alkothatt volna.

Tegyük egyszer szóvá az ilyen amateur-kiadásoknak egy sablonos tempózását is. Utolsó lapjukon egész litániában sorakoztatják fel a könyv kiadására vonatkozó adatokat, affektált régieskedéssel és magyároskodással. „Ezt a könyvet az Amicus könyvkiadóvállalat megbízásából nyomtatták Pápai Ernő beütésével ezerkilencszázhuszonkettő karácsonyára... Készült pedig e könyvből... és pedig... Ezenfelül huszont példányt sárga japán papírra nyomtattak“, stb. Ezt a körülményeskedést, mely régiséget szenveleg a modernség legpazarabb technikai eszközeivel, vajjon kinek a kedvéért kapták fel kiadóink? Ízlésesnek azonban aligha tarthatja más, mint a könyvek közül csak a drágábbján kapkodó talmi-műveltség. *th.j.*

VARGHA GYULA

A költészet világában, különösen a lírai műfaj terén gyakori jelenség az, hogy egy-egy ismeretlen egyéniség nagy föltűnést keltő módon lép elénk, rövid időn át teljesen a maga számára tudja lekötni a közfigyelmet, rendkívüli várakozást ébreszt maga iránt... s aztán kiderül róla, hogy tehetségének fénye a tűzijáték múltó ragyogása volt, vagy hogy legalább is hamar eljutott fejlődése csúspontjára s a halaló idő kérelhetetlen fokozatossággal teszi ránk nézve mindjobban-jobban alkalomszerűtlenné, elavulttá fölöslegessé.

Ritkább az olyan költői egyéniség, melynek arcképe egyre szebbé öregedik, melynek szépsége és érdekessége mintha az öregkor keretében tudna csak igazán érvényesülni. Vannak költők, akik fiatalokorukban nem igen emelkednek az átlagos színvonal fölé, hiszen az ő szépségük: a piros, üde arc, a szemek nyájas derűje közös kincse ennek az életkornak; hanem aztán, mikor ez

az üde arc, ez a derűs tekintet immár ősz hajfürtök keretéből mosolyog elő, mikor az egészséges jókedv boldog összhangban tud maradni a változó idővel s mintegy diadalmosan szereli le ennek testetkedélyt megőrlő fegyverzetét: ilyenkor kezdjük elismerni egyéniségük kivételes szépségét, mely csak az Idő szűrőjén át nemesedhetett kivétellessé. A Lé vayak és Baksayak költői ábrázata sokat vesztené nemcsak jó-ságosságából, hanem szépségéből és jelentőségéből is, általában tökéletességéből, ha ősz hajukat barnára festenők.

Vajjon Vargha Gyula e két csoport közül melyikbe tartozik, vagy beletartozik-e valamelyikbe? Az elsőbe nyilvánvalóan nem. Az ő költői föllépése zajtalanul történt, soha még lírai költőnek szerényebb műsája nem volt, mint az övé. Van egypár költeménye, amely azt bizonyítja, hogy az ifjúkor küszöbén az ő lelke is megszökte a maga ábrándjait a költői dicsőségről; a dicsőség késétt, egyre késétt s Vargha Gyula szerény türelme mögött bizonyára ott lappangott a keserű családás fájdalom is, de a mulékony hírnév és népszerűség magaslatáról való lebukás szégyenét nem kellett átszenvednie; ő vagy túlságosan szerény, vagy igen büszke volt ahhoz, hogy hangosan kopogtasson a költői népszerűség kapuján... Es több mint egy emberöltőnyi várakozás után fölkereste őt, ha nem is az első és kétes értékű népszerűség, de a hivatottak elismerése. Csaknem fél-évszázadon át elszórtan jelengettek meg versei egy-egy folyóirat (Budapesti Szemle, Vasárnapi Ujság) füzetében. S mit látunk? Attól a költőtől, aki ifjú- és férfikorában alig-alig lépett ki a nyilvánosság elé: öregkorában, a legutóbbi hét év alatt, két hatalmas kötetben több mint ezer lapra terjedő versgyűjtemény jelent meg a magyar szellemi élet két legelőkelőbb fórumának megtisztelő égisze alatt. Az előbbi kötet (*Költemények*, 1915) egy ötöd-fél évtizedre terjedő költői pályának — mondhatni egész természetét gyűjtötte össze, ez a kötet tehát nem az öreg költő sikere csupán, ámbár hatalmas bizonyosság arra nézve, hogy Vargha Gyula költői erét a haladó évtizedek nem apasztották meg, csak kiforrottabbá, salaktalanabbá tették. A második kötet (*Ködben*, 1922) azonban valóságos meglepetés mindnyájunk számára. Ifjú- és

férfikorában Vargha a költői alkotás terén nem fejtett ki valami különösebb szaporaságot — és íme, az ősz költő, megkezdvén a hetedik X terhének viselését, egyszerre a legtermékenyebb lírikusok sorába lép: fél-évtized alatt (1915—1921) akorra mennyiségű termést takarított be, amennyit előbbi kötetében csaknem tízszer annyi idő alatt. Ez az öregkori nagyarányú termékenység hozzá tartozik Vargha költői szerepének jelentőségéhez s ha költőnk arcképét figyelmesebben megnézzük, észre kell vennünk, hogy erre az arca a öregkori felvétel a legjellemzőbb, mint ahogy Lé vavnál és Baksaynál láttuk... csakhogy Varghánál ez öregkori arcvonások jellegzetes szépsége egészen másnemű, mint amazoknál.

Az olyan egyéniségeket, amilyen a Lé vayé vagy a Baksayé, az az összhanggá olvadt ellentét teszi széppé, mely az optimizmus nyugodt derűjét egy hosszú élet tapasztalati bölcseségének magas talapzatáról, mint valami világitótoronyból sugároztatja széllyel a gondok-bajok hullámain tévelygő emberek felé. A Vargha Gyula egyéniségével más-kép vagyunk. Az ő arcán már zsenge ifjúkorában is ott volt valami öreges redő, mely akkoriban, mondhatni, zavarólag hatott, majnem azt is mondhatnók: érthetetlen volt reánk nézve; azt a koror homlok-ráncot túlzottan, erőltetettnek, időszerűtlennek minősíthették sokan, nemcsak a költő fiatal korára, hanem hazánk közállapotára és jövődjére való gondolással is. Nos, szomorúbb elégtételt sohasem kapott még senki a kasszandrai tehetségű és sorsú költők közül, mint ő. Arcképe az egyéni enyészetnek és a nemzeti enyészet fenyegető lehetőségének küszöbén valami meghatóan tisztes jelleget kap, az örökös aggodalom mély redőjének a talányát megfejtette számunkra a balsors és most látjuk csak valóban érthetőnek, igaznak, önmagával összhangban levőnek, mindnyájunkkal többé-kevésbbé rokonnak s a költő-váteszi szerepre oly fájóan, oly stílusosan alkalmasnak ezt a nemes, komoly, szomorú ősz fejet.

Mindaz, amit eddig elmondtam, csak annyiban tartozik a tulajdonképpeni esztétikai szempont körébe, hogy a költőnek szinte előérzetig finomodott érzékenységére mutat

rá: úgy érzem azonban, hogy Vargha Gyula költői jelentőségének helyes megítéléséhez anélkül is hozzátartozik. Ha szabad egy példát emítenem: hogy Szendrey Julia csakugyan eldobta később az özvegyi fátyolt, ez a körülmény szebb bizonyára nem teszi a *Szeptember végén-t*, de az utókor számára mindenesetre érdekesebbé, emlegetettebbé, hatásosabbá, tehát történetileg jelentősebbé s Petőfi egyéniségének váteszi vonását egy adattal kétségtelenebbé. Vargha Gyula költői arcképére lehetetlen más szemmel nem néznünk most, mint ahogyan valaha, régebben néztünk. Lehetetlen, meg nem állapítanunk, hogy szomorú jelenünknek leghivatottabb, legnemzetibb költőjévé avatta őt a végzet. Meghatva olvassuk 1915-iki nagy verskötetének előszavában a szerző mentegetőzdő töprengését: „megérti-e az új irodalmi ízlésnek hódoló közönség azt a költészetet, mely gyökerének minden szálával a multba fogódzik?” Íme, akkor a szerző maga is kénytelen volt anachronizmusnak érezni költészetét, melynek hangulatáról és eszmevilágáról azonban egy rövid lusztrum mulva úgy érezzük, hogy gyökerének minden szálával a jelenbe fogódzik. A tíz év előtti divatos magyar költők közül, hej, soknak a világnézete vált kifikó anachronizmussá! — Egyetlenegyét sem tudunk közöttük olyat, akinek gondolat- és érzésvilága annyira végzetesen alkalomszerű volna ma, mint a Vargha Gyuláé. Amit mi most érzünk, mikor a baj ránk szakadt: ő azt félévszázad óta érzi, félévszázadon át látta és hirdette a pusztulás közeledtét, hanem bizony kevesen figyeltek szavára, hinni pedig még azok sem hittek neki.

De valljuk meg: az olyan kedély, amilyen a Vargha Gyuláé, alighanem zavarba jönne, ha — mondjuk — hirtelen mindenki az ő szemével kezdené látni a világ dolgait és eseményeit, ha leomolnék minden válaszfal honfitársai és ő közötté. Az ilyen lélek úgy van berendezve, hogy a vakok között a látás szomorú kiváltságát szenvedje, az önző életévezet vásári tömegében hintsen hamut a maga fejére, csöndes rezignációval fogadván el a sors kezéből azt a szerepet, hogy az ő élete ne legyen egyéb, mint valami meddő esengés egy álomvilág után, hogy az ő szerény vágyai és igényei ne jelentenek számára mást, mint a lemondás bölcsességének tanulság-

anyagát. Nem a pillanatnyi rosszkedv kifakadásának, hanem a lelki önvizsgálat bús látéletének kell tekintenünk azt a sokféle változatban kifejezett vallomást, melynek talán legkorábbi fogalmazása a *Nem voltam én soha boldog* kezdetű vers.

Nem voltam én soha boldog,
Hogy is lettem volna?
Nem öröme való e szív,
Csupa fájdalomra.

Borús voltam, bármint fénylett
Kék egem derűje,
Számban még a méznek is volt
Bántó keserűje...

Ilyen fázós, ködös légkörben dideg-reg lelkének három legfőbb, leg-nemesebb, legmélyebben gyökerező virága: a szerelem, a költői öntudat, a hazafiság.

A szerelem, az ifjúkor ez összehasonlíthatatlanul legnagyobb élménye, az ő számára a keserű csalódás nehéz iskolája volt; különben lelki világának ez az egyetlen olyan területe, melyen később kegyes lett hozzá a sors: a hűtlen első eszménykép üresen maradt helyét az eszményi hitves alakja foglalja el. A szerelmi fájdalom és a szerelmi boldogság ellentétes két véglete költőnk sajátos egyéniségében jellemző módon nivellálódik egyformán halk, egyformán szerény melódiává: amott megpróbálja egy-egy haragosabb gesztussal megfenyegetni az elpártolt ideált, de az átok rögtön panaszszá, a panasz meg csöndes fájdalommá, lemondássá, harc-feladássá, sőt akárhányszor önváddá változik, — emitt az immár remélni is alig mert boldogság megérkezése annyira meghatja, hogy ez a kedélyállapot is csak a rebegő hálának valami szemérmes bensőségével szeret megnyilatkozni.

Ami a költői dicsőség vágyát illeti: nem volna igazi költő, ha ez a vágy ott nem hevült volna szívében kezdetűl fogva. Ennek a természetes vágnak teljes kielégüléséről bizony nem lehetett szó nála — mondhatni — sohasem. De itt is megtermi az ő sajátos egyénisége azt az érdekes álláspontot, mely egyszerre tud rezignáció és erőforrás lenni. Rezignáció annyiban, mert maga is érzi és tudja, hogy nem váltak valóra azok a merész remények, amelyeket bizonyára minden fiatal költő-lélek meg szokott álmodni magának a világraszóló halhatatlanságról. Vizszont azonban azzal, is tisztában van

(lehetetlen, hogy tisztában ne legyen), hogy költői tehetsége nem akkora hírnevet érdemelne jutalmul, amekkorát eddig fizetett neki nemzete, hanem sokkal nagyobbat. S ez a tudat a Vargha Gyula egyéniségére nézve valóságos erőforrás, mindenestre kisebb szenvedés, mint az volna, ha a tehetsége és hírneve közötti viszonyt ellenkező értelemben éreznék igazságtalannak. Mikor a hírnevet elorozzák előle a tehetség-telenebb, de divatosabb költők: ezzel ő mintegy azokért a nagy költőkért (Arany) és költészeti nagy elveikért (nemzetiség, idealizmus) szenved méltatlanságot, akiket és amelyeket mindenekfölött becsül, az ilyen szenvedés pedig — már említettük — rá nézve szinte lelki szükség.

Harmadik nagy motivuma, a hazaszeretet is alig egyéb ránézve fadjalom-forrásnál. „Lelkembem én, hazám, bukásod árnyát már negyven éve hordozom“, jajdul fel költőnkben a megdöbbenő vallomás, két esztendővel a világháború kitörése előtt! De éppen azért, mivel szeme úgyszólván lát mindent, mint a másé: megfelelőbb lírai ihletanyag volt számára az az idő, mely a *Kötemények* (1915) c. kötetnek s a *Ködben* c. kötet első felének (1915—1918) tartalmát sugallta, mint a legutóbbi három év, melynek hangulatából a *Ködben* második felének versei születtek. Ő a béke gondtalan, boldog korszakában, és a háború világraszóló győzelmei közepett is éppen elég olyan öment vett észre, melyekből komoly, sőt komor sejtelmek, intelmek, tanulságok szüremlettek a költői véna művészi feldolgozó tevékenysége útján. Ha mindig a legrosszabb eshetőség gondolatával viaskodott is, de ezt a balsejtelmet volt mihez odavetíteni művészi árnyéklás gyanánt és ebből a sötét árnyékból világító és melegítő fénypontokként gyulladtak ki pl. azok a jubiláris alkalmi költemények, melyeknek lelkesítő tárgyai az ő peszszimista hajlamait is el tudták hallgattatni egy-egy kis időre. De mit képzeljünk az ilyen kedély helyzetéről nemzetünk mostani éjtszakájában? A finom szerkezetű szeizmográf, mely a roppant messzeségből jövő, általunk nem is sejtett vulkanikus lökéseket rajzolja le számunkra, vajjon meddig képes működni a borzasztó kataklizma kellős közepében? A Vargha Gyula gyöngéd, nemes lelke bámulatosan meg-

tudott maradni működő tevékenységében, de érthető, hogy a finom szerkezetű szeizmográf tüje csak a rendelkezésére álló kicsiny lap keretében tud rajzolgatni, az egészen közeli, brutális rázkódásnak megfelelő arányú kilengésekre szerkezeténél fogva képtelen. A hazafiúi kétségbeesés lélekállapotát, melynek fél évszázad alatt oly sokszor adott hatásvos költői kifejezést, művészeti szempontból véve nem tudja tovább fokozni nemzeti összeomlásunk közepette sem s ez valamelyes kielégítetlenség érzését hagyja bennünk, mert Magyarországnak mostani katasztrófáját szívünk és eszünk elsősorban a közelmúlt és a jelen között lévő iszonyú különbség mértékével igyekszik felfogni.

Igen, a Vargha Gyula egyéniségének is megvan a maga körülhatároltsága, nemcsak lélekteni, hanem esztétikai tekintetben is. A költői tehetségnek e körülhatároltságán éppen nem középszerűséget értek, hanem a költői tevékenység alkotó erőinek és művészi eszközeinek bizonyos egyéni megkötöttségét, mely annál erősebben jellemzi magát, minél nagyobb mérvű a költő termékenysége. Két vastok kötete körülbelül hetedfélszáz költeményt foglal magában; néhány epigrammszerű apróságot, néhány kedves genreképet, egy-két költői elbeszélésfélet nem számítva, csupa dal, óda, elégia, és pedig majdnem kizárólag a fentebb jelzett három motívumkörből valók, sőt, hangulatukat tekintve, úgyszólván mind egyfélék: elégiák (néhány korábbi, jókedvű vers kivételével); mert költőnk ihletének a forrása, akár dalt ír, akár ódát, körülbelül mindig valami rezignált szemlélődés, melynek tárgya vagy a költő saját szívélete, vagy a nemzeti lét nevezetes mozzanatai, vagy a természet, mellyel bensőségesen egybe tud olvadni.

Ezt az utóbbi pontot külön is ki kell emelnünk. Természetszemléletének gazdagsága és spontán jellege költőnk egész művészetének egyik legalapvetőbb és legállandóbb tényezője, belőle mint kifogyhatatlan kútforrásból táplálkozik tehetségének úgyszólván mindenik oldala. A természet jelenségei, még a legpillanatnyibbak is, finom és érzékeny rezonátort lelnek költőnk kedélyében. Ötvenével, sőt százával sorolhatnánk fel olyan verseit, melyek a külső és a belső világot, a természeti és a lelki jelenségeket állítják pár-

huzamba és ez a párhuzam éppúgy lehet a népdalszerű naiv érzéseknek, mint az életkorral együttesen érlelődő bölcséletnek, világnézetté kifejecesedő reflexióknak a hordozója. A külső természet képeire rögtön ráborulnak a lelki vonatkozások sejtető jelmezei, a külső jelenségek az emberi élet mélységes értelmű szimbólumaivá válnak.

A belső és külső világ szemléletének lírikumba olvadása tehát gyakran az ódai izzás heve által megy végbe, de legtöbbször a dalszerű érzelmesség könnyfördőjében. Vargha Gyula egyik legkiválóbb ódaköltőnké fejlődött s ez azért is érdekes, mert az ő lelkesedése az extázis fokáig sohasem tud — nem is próbál — emelkedni; hazafiúi hitének tört szárnyát sokszor kell gyógyíttatnia a vezeklő szenvedés erkölcsi erejének balzsamával; a honfiúi remény fanatizmusa hirtelen áthanyatlak vallásos fatalizmussá: emberek és nemzetek Isten akarátának eszközei. Vargha költői egyénisége akkor van leginkább elemében, mikor a külső szemlélettől megindított lelki folyamatot azon melegében, a dalszerű közvetlenség megkapó módján önti

művészi formába. Erre predesztinálja őt tehetségének legfrappánsabb vonása: nyelvének csodálatos zeneisége is. Vargha nemcsak legigazibb rokona a lírikus Aranyinak a lélek betegességig menő érzékenysége és szemérmessége révén, hanem legkiválóbb tanítványa is a vers-technika terén. Ez a párját ritkító technikai készség teszi oly hivatottá az idegen lírikusok mesterien finom tolmácsolására is. Ez a tökéletes formai készség sohasem hagyja cserben és némely kisebb-nagyobb belső foglalkozásban szenvedő költeményeit is menteni tudja s zeneileg hatni, érvényesülni képesíti. De a különböző értékű versek hatalmas tömegében van — mondjunk kerek számot — száz olyan elsőrangú alkotás, melyeket a tartalom és alak tökéletes összhangja klasszikus szépségre emel és örökbecsűvé tesz. Ezekből olyan költői erények sugároznak ki, amelyeket a legellentétebb költészeti irányoknak egyaránt tiszteletben kell tartaniok: a világnézet szent komolysága, az ihlet meleg őszintesége és a művészi gyakorlat ritka tökéletessége.

Zsigmond Ferenc.

Petőfi-kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Világért sem állítanám, hogy az évszázadi Petőfi-ünnepnek végtelen sorát túlzásnak érzem. Altalán, lehet-e e részben bármiféle határt szabni? bárkinek áldozó kedvét kirekeszteni az áldozásból? csupán a bölcsesség szavát lesni (talán hiába), a hívó együgyűségét pedig elnémitani? Petőfihez joga van mindenkinek.

De bizonyos, hogy a hódoló-alkalmak sokasága nem éppen a legdúsbabb termő-alkalma a Petőfihez méltó megnyilatkozásoknak. A Petőfi-méretű nagyságokhoz igazában talán csak — önmaguk méltók.

Ezért hiszem, hogy a Nemzeti Múzeum a hódolat legnemesebb módját választotta: az ünneplő magyaroknak — mint templomban a hívőknek a monstanciát — magát a költőt mutatja fel, önnön káprázató fényében. Aligha akad magyar, akinek meglepetés volna ez a gazdagság (az *érzésünk* ebben feleslegessé tesz minden statisztikát), de másrészt olyan sem igen akad, akinek jól ne esnék e gazdagságot ezen a kiállításon ilyen közvetlen, érzékelhető módon áttekinteni.

Íme: egy nemzeti kincsünk, amely legparányibb kárát sem váltotta szörnyű megcsönkítettásunknak! E hatszázat meghaladó könyv meg kézirat minden sorában ott él a sértetlen Magyarország; és Petőfi-nek minden sora ott él nemzetében.

Ezek a megszentelt sorok valóban „az istenség szent levelét“ tárják a kiállítás látogatói elé, kivált azokon a lapokon, amelyeket a költő gyönyörű tollvonása avatott a kegyelet örök kincsévé. „Petőfi Sándor kincse“ — ezt írta be a költő egyik kedvelt könyvébe, amely szintén ezen a kiállításon látható. „A magyarság kincse“ — ezt kellett volna felírni arra a tárlóra, amelyben kéziratjai sorakoznak. Tizenhárom éves korából való a legrégebbi kézvonása, huszonhat éves korából

a legutolsó. Amaz egy aszódi kisdíák levele egyik iskolapajtásához; diáksorsról beszél és — katonai dicsőségről ábrándozik; legalább is a levél végére lovas katonát rajzol, s a huszár tarsolyára, meg a lótakaróra odakanyarítja az *A*(lexander) *P*(etrovics) kezdőbetűket. Az utolsó kéziratot azután valóban katona írja: Bem hadsegéde. Ez költemény (*Szörnyű idő*), egy nemzet sorsáról beszél, és — hattyúdálává lesz költőjének.

E két határ között a többi kéziratok emlék a legnyugtalanabb pályafutás, a megénekelt „Tarka élet“ száz változatról szól, a költői hangnak is megannyi változatán, a halk lehellettől az indulatok detonációjáig. *S e* hang (sóhaj vagy robaj) ma nem kevésbé friss és tiszta, mint születése percében.

A Júlia-dalok közül azok láthatók itt, amiket nemcsak hogy hozzá írt, hanem neki írt is le. A Petőfikaligráfia ezekben már valóságos írásmintává szépül. „Az ősz utolsó virágai“t — ebben a leírásban — maga a költő nyujtotta át az erdői várkissasszonyoknak.

Akad a gyűjteményben első fogalmazás is, ceruzás följegyzés, meg hevenyészett emlékvors; kúsa, hánya-veti betűrovás ezek között sincs. A rendtartásnak, a maga művészete iránt érzett felelősségnek valami ritka őszöne volt eleven ebben a lángelmében, akit sokáig a bohém fegyelmetlenség példaképévé hamisított az éretlen utánzóhad.

A kiállításon van olyan darab is, amely már a költő életében is a Nemzeti Múzeum tulajdona volt. Kéziratok emlék viszont újabb száz esztendő múlva sem igen lesz több, mint amennyi ezúttal látható. Lap-pangó vagy nyilvántartatlan Petőfikézírás nem sok lehet. A múzeumi könyvtár a legközelebbi multban is szerzett ugyan igen érdekes Petőfi-levelet (a *Levelezés* tárlójában ez az 1. számú darab), hanem szövege en-

nek is ismeretes volt már Baróti Lajos művéből.

A nyomtatásos anyagból két szekrényt, meg egy üvegfedelű asztalt foglalnak el Petőfi műveinek különböző kiadásai. A sorozat *majdnem* teljes. Merőben hiánytalan gyűjteménye e részben egyetlen könyvtárunknak vagy múzeumunknak sincs. Jellemző, hogy az a könyvkiadóvállalat, amely Petőfi kiadójának, Emichnek örököse s a Petőfi-műveknek évtizedeken át egyedül jogosított közrebocsátója volt, a maga kiadványaiból sem őriz teljes sorozatot.

A Petőfi-kiállításnak ez a csoportja azt is érdekelheti, aki 1843-tól (ekkor jelent meg Petőfinek első könyvalakú munkája, a *Koros hölgy* fordítása) 1923-ig, tehát nyolevan éven át, meg akarja figyelni a tipográfia s a könyvkötés fejlődési fokait. Az egykorú kiadások nyomdailag általán igen tetszetősek, s kötésük sem ízléstelen. A század vége felé azután a stílusok képtelen vegyítése, majd meg a szecesszió hóbortja elképesztő „díszműveket” hoz létre. Ekkor készülnek Petőfiből is olyan kiadások, amínöket egyik írónk „hittérítö-ízlésűeknek” keresztelt el; vadak között nyilván mély hatást is lehetne velük kelteni. Végül a huszadik század újra észbe kap; keresi a formszépséget a betűkben is s a könyvtáblákon is. Az évszázados fordulóra is több nemes ízlésű, Petőfi köntösű is elfogadható kiadás készült. Hanem azt is meg kell mondani, hogy ezeknek újsága sem igen egyéb — visszatérésnél a múlt divatokért elhagyott régi formákhoz.

A költőnek idegen nyelvekre fordított műveiből két szekrényre való nyujt a kiállítás. Az egyik szekrényt egészen megtöltik a német fordítások, a többi tizennyolc nyelvre való átültetések együttesen sem igen haladják meg amazok számát. Hiszen az angol, francia, olasz stb. tolmácsolások „nyersanyag”-át is sok esetben valamely német szöveg (legtöbbször a buzgó Kertbenynek elég gyatra munkája) szolgáltatta. Bízvást büszkélkedhetünk a Petőfi-fordításoknak e valóban tekintélyes számával, hanem irigyelni ezúttal igazán nincs okunk azokat, akik csupán e fordítások bárme-

lyikéből ismerhetik meg a nagy magyar lángelmét. Gondoljunk arra, hogy pl. a legteljesebb német fordítás olvasói is *Lenkei's Jahrhundert*-et találnak a *Lenkei százada* címűl!

A Petőfivel foglalkozó irodalom három szekrényt foglal el. Szemrevalóban megkapó sorozat, jelentőség dolgában már kevésbbé kielégítő; hiszen hetvenhárom év kötelességteljesítéséről tesz — bizony eléggé szerény — vallomást. Ennek is majdnem fele inkább csak amúgy *invita Minerva* íródott (doktori értekezések stb.), s a másik felét sem mindig a valódi mondanivaló ihlette, inkább csak a gyógyíthatatlan — írásvágy. Az is igaz, hogy többi nagyjaink sem nagyon dicsekedhetnek több olyan igazán jeles és érdemes könyvvel, mint aminő Petőfiről is jelent meg egynéhány.

Petőfi maga is vallomást tett róla, hogy „a sikerülés remek órái” fölöttebb ritkák. A vele foglalkozó művek összessége eléggé megbizonyítja e vallomás súlyos igazát.

A zene szárnyán is széles körökbe eljutott Petőfi költészete. De bizony a kóták közt is sok az olyan, amelyben zenei igaz értéket csak a hangjegyek alá nyomtatott — szöveg ad. A dalba leginkább kívánczó Petőfi-versek egynémelyikéhez senki sem nyúlt hozzá, viszont sorozatos *népdal*-kompozíciókat találunk éppen nem népdal-lelkű költeményekre. Sokat ezek közül valami alkalmi szükséglet hívott létre, s akik e szükséglet kielégítésére vállalkoztak, néha bizony még csak Petőfi művészetének teljességét sem ismerték. Pedig a zene nyelvén csupán az szólaltathatná meg méltóképp Petőfit, aki igazán, a rokonlélek megértőképességével ismeri; az ilyen azután a melódiaival is fel tudná kelteni a *numen adest* amaz érzését, amelyet Petőfi művészete multhatatlanul felébreszt minden valamennyire fogékony lélekben.

A kiállításon a zenei darabok is inkább statisztikai vagy kort jellemző érdekességükkel hatnak; mi-ránk ma pusztán külsejükkel is meghatók azok az első kiadványok (különösen a *Talpra magyar* nyomába siető próbálkozások), amelyek közül egynéhány még a költőnek dedikáltan jelent meg.

Valódi népolvasmánya hosszú évtizedeken át nem válhatott Petőfi költészeté; csupán kiadójával való szerződésének lejártakor öltözhetett ponyvaszerű kiadványok jellegzetes köntösébe, s mi tagadás: akkor sem került a népek szánt kiadások gondozása és terjesztése arra hivatott kezekbe. Petőfit megértheti a legtanulatlanabb magyar ember is! — hangoztatjuk nyakra-főre, ami részben semmiképp sem igaz, részben pedig igaz ugyan, de e téren meg se hogy sem gondoskodunk e „tanulatlan magyarok“-nak Petőfin való okos, tervszerű és célismerő neveléséről.

A kiállítás a népirodalomnak nagyszámú Petőfi-kiadványát tárja fel, de bizony a kalendáriumok címlapján a sok gyarló variánsban megjelenő haldokló Petőfi nem éppen az az út, amelyen a költőnek a faluban való meggyökereztetését legszívesebben látjuk.

Okosan válogassuk meg: mi való igazán a nép kezébe Petőfiből, s azt azután juttassuk is el a nép kezébe, ha mindjárt képes címlap nélkül is. S itt eszembe jut, hogy egy élelmes kiadó a *János vitéz* nagy operett-sikere alkalmából megkockáztatta, hogy valóban olesó kiadásban közrebocsássa Petőfi remekét. Belül Petőfit adta szószerint, de óvatosságból jónak látta a címlapra odanyomatni — Fedák Sári arcképét a daljáték címszerepében . . .

Valahogyan esonkának éreznők a kiállítást, ha az eszményi férj és apa csarnokában nem találkozunk a hitves s a gyermek: Júlia meg Zoltán alakjával. A nagyközönség talán ma is még nem éppen ünnepi érdeklődéssel, hanem valami „szenzációt“ fürkésző mohósággal fordul ama két üveges asztal fölé, amely az elhalványult fényű költő-ideál meg az elkallódott életű költő-ivadék emlékét idézi. De ez a kiállítás elvágt a idegen irányokba elágazó szájakat, és lehetőség szerint csak annyit mutat meg ebből a két elhanyagolt pályából, amennyi bennünk Petőfi glóriás alakjára mutat vissza. Órizzze meg a kiállítás látogatója róluk is azt a sugaras képet, amellyel Petőfi verseskönyvében találkozik.

Szolgáljon büszkeségünkre mindaz, amit ezen az emlékkiállításon fölemelöt és megnyugtatót látunk;

amit pedig szívesen látnánk, de hasztalanul keresünk, az szolgáljon emlékeztetőül az elmulasztott kötelességekre.

Rédey Tivadar.

Színházi szemle. Ez ismertetéseknek nem céljuk a budapesti színházi élet minden újabb jelenségével szemben állást foglalni. Pusztán azokra az eseményekre fogunk szorítkozni, amelyek akár a színeszi munka és rendezés, akár színi-irodalmunk, akár pedig színházjáró közönségünk szempontjából tüneti jelentőségük.

Az idei színházi évad első zajosabb eseménye Molnár Ferencnek a Magyar Színházban előadott *Égi és földi szerelme* volt. A budapesti közönség és sajtó egy része tüntető magasztalásokkal fogadta a darabot s a „mélységes“, „magasztos“, „új drámai utakon járás“ jelszavai süvítettek a levegőben, sőt olyan kritikuskunk is akadt, aki *Faust* II. részével említette együtt. Ez édig dagadó hullámok azonban az első hetek után lassan elültek, s most már egy-két hónap távolságából hűvösebb szemlélettel vizsgálhatjuk a darabot is, az előadást is.

Molnár Ferenc írói kiválósága azokban az apró kis rajzokban, azokban az ügyes pillanatfelvételekben van, amelyeket a pesti élet egy-egy jellegzetesebb alakjáról lekapott. Ezekben a mulatságos apróságokban köztünk mozgó, velünk egy levegőt szívó embereket rögzített lemezre, s nem egy képe a főváros erkölestörténeti albumában állandó helyet nyert. Erre az irodalmi fajra predesztinálja a szerzőt nemcsak eleven és fürgé tekintete, hanem talán még inkább az, hogy elsősorban ötletíró, akinek alakító, szerkesztő képessége addig tart, ameddig egyetlen ötlete nyúlik. Mihelyt hosszabb futamokat próbál — kifulladás, és a mesterséges lélegzés eszközeihez kénytelen folyamodni. Ezért szenved ügyszólván minden hosszabb munkája valami gyógyíthatatlan szervi betegségben, ezért tart életük legtöbbször egyetlen évadig, ezért érezzük számtalanszor, hogy témája másfelé siklik, mint amerre indult s ezért kénytelen főötletét mindenféle al- és pótötletekkel agyonhalmozni.

Az *Égi és földi szerelemben* ez a jellemzően molnárferenci hiba még annyival súlyosodik, hogy mondanivalója öt felvonásra terpeszkedik széllyel és az elsősorban foto-

grafia-szemű, részleteket megfigyelő és realista látású író a szimbólum magasságáig akar repülni. A *repülés* szót nem metaforikus ideillősege toltta a kritikus tollára: itt valóban repülési szándékról van szó, fehér angyalszárnyakról, égi muzsikáról és karácsonyesti hangulatról.

Ezek az angyalszárnyak tipikusan pesti íróink egy része számára az utóbbi időben nagyon keresetté váltak. Egyet kerülünk, egyet fordulunk fővárosi irodalmunk utca-sarkain, s egyszer csak újra meg újra azon kapjuk magunkat, hogy a pesti pocsoiyába felhőkön kikönyökölő angyalfejecskék mosolyognak le, s a fővárosi élet zavaros zerkovitz-i muzsikájára az égi magasságból muzsikálnak le egy nem kevésbé Zerkovitz-ízű dallamot. Szép Ernőnek és Molnár Ferencnek már az ilyen kis angyalokból egész múzeumi gyűjteménye van, nem is szólva e *nagy mesterek* csip-esup kis kabaré-tanítványairól. Úgy látszik, hogy az irodalmi angyalszínálás már egészen jó üzletté vált.

Az *Égi és földi szerelem* angyalszárnyai is ebből a már agyonhasznált és meglehetősen gyári módon dolgozó divatszalonból kerültek ki. Hogy Molnár Ferenc még mindig ez ócska motívummal dolgozik, ez talán kimerültségére mutat, s ezért merőn kegyetlen dolog volna; azt azonban a stílusegység szempontjából jogosan meg lehet követelni, hogy művének szimbolikus arculatjára ne rakjon realiztikus szemlencsöket. Mert amikor az angyalszárnyakkal ékesített kisasszonyt a szerző cigarettára gyújtatja, akkor igazán csak halvány árnyalatok választják el attól a gimnazistától, aki görögpótló tankönyvébe Ludovisi Herának makrapipát rajzol.

De ez csak egyik fogyasztása a darabnak. Kínos látni, hogy az író a háború utáni idők erkölestelenül erélyes gazdagjaival az újabb, s szerinte ideálisabb nemzedéket egy féktelen érzékiségű fiatalemberben és egy hiszterika lányban akarja megtestesíteni. A csömörlésig undorító a színpadi technika raffinaltságainak hatásvadászó hajszolása, és mosolyt keltő, hogy ez ötfelvonásos dráma mondanivalója mennyire ki van már mondva az első felvonásokban, maga a történet pedig mennyire be van fejezve a negyedik felvonás végén, csak — csak még a szerző nem tudja.

Egyetlen jelessége a darabnak a rakodó munkásnak alakja. Itt a régi,

az igazi, a kisrajzú Molnár mutatkozik a maga legotthonibb biztonságában. A párbeszédnek ügyesen kihelyezettek, de itt is a legmagasztosabbnak elgondolt tirádák közé be-bevigyorog egy-egy molnárferenci stílus-fintor.

A előadásra a színház emberei nagy apparátussal készültek, de inkább csak a külsőségek sikerültek, elmélyíteni a darabot nem tudták. A színészek közül ügyes és hatásos figurát csinált Körmeny (a rakodómunkás szerepében), s igen jó volt a nagyon tehetséges Darvas Lili; az ő nagy stílus felé törekvő modora néhol majdnem elhitette velünk, hogy valóban angyalszárnyak csatognak előttünk, nem pedig papiros sárkány.

*

A Vígszínház sok tavalyi bűnéért engesztelt ki Csehov *Három nővére*nek előadásával. Végre olyan vállalkozás volt ez, amely a legtisztább irodalom és a színészeknek is alkalmat ad árnyékoló finomságokra és mélyebb emberábrázolásra. Csehov drámája a legkövetkezetesebb naturalizmus. E ma már túlhaladott irány azonban itt nem az idegizgató és az élet ocsmányságának hajszolásában áll, hanem lényege az, hogy a színpadnak a valóság jelenségeit összesűrítő formáját elveti s helyette az élet apró, de jelentékeny megnyilatkozásaira építi fel művét. A drámai forma a maga időbeli korlátozottsága és tömegre számító hatása miatt kénytelen az élet szétszórt és töredezett apróságait nagyvonalúvá stilizálni, a naturalista Csehov azonban embereinek tragédiáját nem egy-egy nagy esemény katasztrófáiban szétfűző hatásából vezeti le, hanem — az élethez híven — mint számtalan apróságtól lassan szétmorzsoló áldozatokat mutatja be. Ez a felfogás a színpad éles megvilágításához képest nagyon is halvány színekhez vezet, sűrített drámai összecsapások helyett nagyon is regényzerű esemény-mozaikot eredményez, de tagadhatatlanul mély, markolóan emberi és sóhajtásszerűen finom. A nagy orosz pusztaság melabúja fekszi meg a lelket és együtt könnyezünk a szláv embernek sorsbatörődő megadásával.

A Vígszínház színészyanyagának legjobbjai, Hegedűs, Varsányi Irén, Szerémy és Tanay kitünően bírják ez ábrázoláshoz szükséges stílust, s ezeknek a csendes fájdalomnak minden árnyalatát megfestették. A

rendezés is egységes hangulattá tudta varázsolni ezt a sok széthulló motívumot, csak azt nem értették, hogy miért kellett az utolsó felvonást sötétben játszani. A szerző nem így akarta, hiszen éjjel a szabadban nem szoktak pisztolypárbajt vívni, sem pedig utcán gyerekkocsit tologatni. E különösség kivált a Vígszínház részéről volt feltűnő, amely a valóságoságot gyakran a kelleténél is erőszakosabban hajszolja.

Amennyit azonban a Vígszínház a maga művészi épületén Csehov darabjával épített, annyit rontott egy hatásvadászó amerikai trükkdrámával és Heltai Jenő *Kis cukrászdájával*. Amarról szólni sem érdemes, emez is csak annyiban jellemző, hogy a budapesti közönségnek éppen nem kényes ízlésű része tetszésével tüntette ki. Pedig Heltai *Kis cukrászdájában* olyan italt szervíroznak, amelyet valami poshadt vizű Augsusból merítettek, aztán megukrozták, citromot esavartak bele, s azt akarják velünk elhitetni, hogy limonádé, — limonádé, ami pedig még tiszta állapotában sem igazi színházi ital. Krónikás hűséggel azonban meg kell jegyezni, hogy a darabot a sajtó is — még a keresztény sajtó is — szívesen fogadta.

*

A *Nemzeti Színház* új igazgatójának eddigi vezetése alatt több felújítást hozott, mint új darabot. A reprizek közül a legjelentékenyebb előadás *Lear király* volt. Hevesi Sándor, a tudós igazgató és rendező arra törekedett, hogy e nagy tragédiát lehetőleg csonkítás, változtatás nélkül hozza színre. Shakespeare drámáinak előadásában az eddigi rendezés számára mindig az volt a főnehézség, hogy a sok színváltozással mai színpadon nem tudtak mit csinálni. Hogy a sűrű dekorálás időrabló szünetjeit lehetőleg csökkentésék, egyes színeket összevontak, és egy-két sor betoldásával egész változásokat igyekeztek feleslegessé tenni. De e változások által elveszett Shakespeare drámáinak egyik jelentékeny formai sajátága. A nagy angol költő úgy építette fel darabjait, hogy az egymásra következő színek a maguk időben szoros következtésével egymásnak hatását fokozzák. Shakespeare színei gyakran még vég- és kezdő szavaikkal is egymásba kapcsolódnak, sőt az is többször meg-esik, hogy egymás mellett futó esemény sorok egyes tagjait az író változtatva mutatja be. A színi képek

szakadatlanságát tehát szünetekkel széttagolni, nem is elsősorban a díszítési pauzák untató hatása miatt célszerűtlen, hanem főképpen azért hiba, mert a darab felépítésének művészi hatását teszi tönkre. Hevesi Sándor — aki a *Szentivánéji álom* rendezésével már tavaly is remekelt — úgy próbált ezen segíteni, hogy a díszletezést a lehető legegyszerűbbre szabta, egy-egy szint néha csak egy függöny vagy egy hátsó fal jelez, s így az össze nem vont képek pillanatok alatt változhatnak. A díszletek különben a maguk egyszerűségében is artistikusak és mentesek minden aprólékoságtól. Így azután a rendezés annyira közel jutott a régi angol drámák színpadához, amennyire csak mai ízlésünk számára lehetséges volt. — Csupán egy kifogása lehet a nézőnek: a színpadi képet egy állandóan ott maradó kettős pillérpár keretezi be, amely alapjában igen művészi hatását, csak az a baj, hogy a színészek játéksíkjába túlságosan mélyre nyúlik be s ezek gyakran előtte kénytelenek mozogni, s így a keret csak a belsőtéri jelenetben nem visszas, míg a szabadban játszó színekben, éppen mert sem pusztá határvonalnak nem marad meg, sem pedig az egész képhe nem olvadhat bele, kissé bántó hatású.

A rendezés nagy átgondoltsága persze a színészek játékkára is kiterjed és majdnem tökéletes együttes hatást nyújtat velük. A főszerepet Pethes Imre és Bakó László felváltva adják. Amannak inkább a modern drámákhoz találó egyénisége kissé a kelleténél halványabbra tompítja Lear páthosját. Pethes Learje sok lelki elmélyedéssel, nagy gondnal kidolgozott és igen értelmes beszédben megnyilatkozó szerep, de az egész darab stílusából kiesik. Ahol a szerző valóságábrázolása romantikusan felfokozott, ahol a színpad képe nagyvonalúan stilizált, ott a színésznek sem szabad ennyire közelről nézett, ennyire halkra hangolt ábrázolást nyújtani. Ez az alakítás nem annyira Lear, mint inkább — a gyermeki hálátlanság másrik nagy világirodalmi áldozata — Góriot apó. Bakó Lászlót alakja, hangja, temperamentuma inkább képesessé tesz erre a szerepre, de élvezhetetlen beszédje, hangsiklásai és kényszeredett mozgásai kellemetlen hatásúak. Ezért méltán lett közönségünk előtt — még stílushibája mellett is — népszerűbb Pethes Learje.

Új darabot eddig csak hármat

mutatott be a Nemzeti Színház. Az első Csathó Kálmán *Új rokonja* volt. A darab a regényből átdolgozott drámák szokott fogyatkozását nyögi. Lépten-nyomon a regényszerű elgondolás nyomait érezzük. Az első két felvonás pusztán környezetrajz, s ami cselekmény, az a harmadik felvonásba zsúfolódik össze. El kell azonban ismerni, hogy a szerző nagy ügyességgel tudja alakjait levegővel körülvenni, és a vidéki magyar kuriák hangulatát kifejezni. Sok finom részletvonást, mulatságos arcképet kapunk a vidék kicsinyes, de mégis rokonszenves életéből. Az előadás ezt a hangulatot mindenestül ki tudta árasztani, látszott, hogy a szereplők épen annyira otthon érezték magukat, mint amennyire mink, amikor egy kis pihenőre valamelyik vidéki rokonunk házába leruccanunk.

A Petőfi-centenáriumot méltóan ünnepelte meg a Nemzeti Színház Herczeg Ferenek *A költő és a halál* c. egyfelvonásosával. A kis darab nem viseli magán az alkalmi művek hibáit. Nem lett pusztá aktualitás, csupán hangulat, hanem sikerült az írónak mély és akciószerű feszültséget darabja középpontjává tenni, s a költő utolsó óráiból olyan motívumokat ragadni meg, melyek Petőfi egész életére szimbólikus jelentőségűek.

A színház legfrissebb újdonsága Voinovich Géza *Rákóczi*ja. A darab hatásos és megható jelenetekben bővelkedik, finom és nemesen előkelő dikciókkal van tele, hangulatai pedig gyakran nemzeti érzésünk telijébe markolnak, de a maga egészében inkább dramatizált életrajz, mint dráma. Szinte iskolai példája lehetne annak a dramaturgiai tételnek, hogy miként lehet egy eseményekkel zsúfolt darab mégis igaz drámai akció nélkül. Laza kötésű jeleneteivel történelmi epikum inkább, mint színdarab. Pedig több helyütt megkísérli a szerző, hogy ezt a formagyűrűt áttörje: néhol a drámai összeütközés, néhol pedig a szimbólum irányában. A szimbólumok nagyon szépek, s Rákóczinak és feleségének egy-két jelenetéből, vagy mardosó önvívódásaiból valóban kiveszapható volna valami színszerű összerobbanás, de így, amint a szerző elhelyezte őket, csak a motívumok halmozására szolgálnak. S érdekes, hogy a történeti eseményeknek ez a zsúfolása sem volt elég az írónak ahhoz, hogy hősének, Rákóczinak iga-

zán plasztikus körvonalakat adjon: imbolygó határozatlanság marad nemcsak mint karakterrajz, hanem mint drámai középpont is. A színi formának e hiánya már az elégius szépségű *Mohácson* is látszott, de ott a cselekmény időbeli összehúzóerősége mégis némileg feszesebb keretet vont az ábrázolt események köré, mint itt, ahol Rákóczinak sorsa elfogatásától kezdve egészen a rodstói időkig színpadra vetítették. E drámaiatlan formában azonban nagy művészi szépségek is sorakoznak elénk. Egy-egy jelenet felépítése igen finom, hangulatai könnyekig meghatóak, az meg valósággal virtuóz, miként tud a szerző történelmi hitellességű okmányokat, leveleket frissé modernizálni. Az egész dráma egy finomízlésű, előkelő páthosú és igaz magyary léleknek megnyilatkozása. Az előadás összevágó volt, de a tömegek mozgatása kissé ügyetlenül hatott. Azonkívül éppen úgy mint *Lear király* előadásában, itt is hiányát éreztük a Nemzeti Színházunkból már-már teljesen kivesző nagy stílusnak. A főszerepet Kiss Ferenc játszotta, s egy-egy mozdulatában, arcjátékában, felkiáltásában megkapóan igaz hangok csapódtak felszínre, de nem értjük, hogy miért kell a költőnek néha éppen legszínesebb páthosát prózává szürkíteni. S nagyjában ezt látjuk a színház gárdájának legnagyobb részén. Gondolkodó fő, megrázó erejű, vagy gazdag humorú tehetség van közöttük akárhány, prózai beszédtechnikájuk pedig a magyar színészet történetében szinte korszakosnak mondható, azonban forróbb hevületű, ritmikusabban szárnyaló darabokban stílustalanok. Ez a kérdés azonban egész mai színészetünk lényegébe vág, azért talán egy más alkalommal majd bővebben róla...

Galamb Sándor.

Két önvallomás. (*Wassermann és Biró Lajos.*) Mindkettőnek, a német regényírónak úgy, mint a magyaroknak ugyanaz a belső szükség, lelki kényszer adta kezébe a tollat, hogy az első megírja az út történetét, melyet ő „mint német és mint zsidó” tett meg és hogy a második ugyancsak a zsidókérdésről kiadja a „Zsidók útja” című füzetét. Mindketten felismerték, nem tagadják és nem leplezik többé, hogy *van* zsidókérdés, amelynek ilyen vagy olyan elintézése nemcsak a zsidóságra, de mindazon népekre is fontos, amelyek körében

jelenleg a zsidóság tömegei lakoznak. Ennyiben a két írónak állásfoglalása határozottan haladást jelent azon felfogáshoz képest, melyet napról-napra megfigyelhetünk a magyar, osztrák és német liberális sajtó lapjaiban: amely szerint *nincsen* zsidókérdés, és akik mégis beszélnek róla, azokat, legyenek bármily erős emberszeretettel és humanizmussal eltelve, a valóságban mint gonosz antiszemitékat, barbár embereket kell legalább is megégetni. Wassermann és Biró Lajos mélyebben látnak és őszintébben fejezik ki meggyőződésüket és aggályaikat, ami már magában véve előfeltétele annak, hogy a jóakarátú emberek jobbról és balról egymásra találjanak.

Rendkívül érdekes az a különbség, mely a német és magyar író felfogása közt van. Biró Lajos is helyesnek tartja azt a már közhelyé vált megfigyelést, hogy minden nemzet közt olyanok a zsidók, amilyeneket az illető nép megérdemel. Más szóval, kevésbé köznapien kifejezve: az európai zsidó bizonyos fokig annak a kultúrának, nemzeti közösségnek függvénye, annak a színeit viseli magán, melynek körében él. Ha ez igaz, akkor Wassermann önvallo-másaiban a német kultúra lecsapódására, Biróéban a közelmúltbeli magyarra kell találnunk, és mint látni fogjuk: találunk is.

Wassermann könyve önéletrajz, részletekbe menő rajza a szerző fejlődésének, aki gyermekkorától kezdve a legnagyobb nyomorral küzdött, míg végre regényeivel, melyeket részben a mesemondó könnyedségével, részben nagy belső harcok árán írt, független állást és tekintélyt küzdött ki magának a német irodalomban. Nem tartozott sem a dekadensek, sem az erotikának irodalomra és pénzre váltói közé, s bár gyermekkorától sokat gondolkodott a zsidóság sorsán, s bár első regénye is zsidótárgyú, egészben véve a német nemzeti életet rajzolta, távol tartván magát a nagyvárosi beteg kultúrától, melynek megfigyelése és színezése lett a magyar zsidó írónak a századvég óta első és állandó témája. Hogy ettől a nagyvárosi légkörtől, piszkos naturalizmus és limonádés szentimentalizmus keverékétől távolmaradhatott, ez bizonyítja őszinteségét, amint hogy szintén őszintesége, keserű dolgoknak bátor felismerése és bevallása

az, mely a zsidókérdésben való állását is megszabja. Bevallja nekünk, hogy bármennyire sajnálta is a galíciai zsidókat, közösséget nem velük, hanem a németiséggel tartott. Ifjú- és férfikorának problémája: németnek lenni, németnek tekintetni zsidó származása mellett is. A cionizmust szép álomnak tartja, de ő maga *akar* mindenáron *német* lenni. Es ebben a törekvésében mindegyre akadályok tornyosulnak elébe, akadályok, melyek a magyar zsidó számára a liberalizmus idején nem léteztek. Ehhalálból, hajléktalanságból úgy menekül egyszer, hogy egy biztosítótársasági ügynöknél irnokságot vállal, míg ki nem derül zsidó eredete, amikor az ügynök könyörtelenül elbocsátja. De kisebb dolgok is, egy-egy gúnyszó, vagy egy-egy jóindulatú szánakozás is folyton ébrentartják a keserű öntudatot, hogy németiségre törekvését a németek maguk nem honorálják, nem kell nekik, nem ismerik el. Teljessé teszi keserűségét az antiszemita hullám a világháború végén és a forradalmak idején elannyira, hogy mikor aztán a zsidókérdés lényegét nézi, a személyes keserűség, a lealázások folytonos tudata szabja meg gondolkodásának irányát, mely így valóban nem lehet objektív. Pedig a logikai bátorság megvolna benne, hogy a helyzetet felismerje. Konstatálja, hogy a zsidóság forradalmi részvétele által joggal vonta magára a nemzetek antipatháját. Mert igaz: „Die Juden sind die Jakobiner der Epoche“ (118). Tanulások és dokumentárius erővel rendelkeznek bécsi tapasztalatai is: Németországban alig kellett zsidóval érintkeznie, Bécsben azonban alig van keresztény, kivel érintkeznie kellene, ott az irodalmi és azzal összefüggő tereken mindenki zsidó. „Csakhamar felismertem Bécsben — mondja —, hogy az egész közéleten a zsidók uralkodnak. Bankok, sajtó, színház, irodalom, társadalmi élet, minden a zsidók kezén volt.“ Ez érthető is szerinte: a bécsi ancien-régime haldoklóféltben volt, s a zsidó mozgékonyabb lévén e haldokló osztályoknál, az ő feladata lett, ezeket mozgásban tartani. „Mégis nagy lön esodálokzások a zsidó orvosok, ügyvédek, klubtagok, snobok, dandyk, proletárok, színészek, újságírók és költők nagy tömegén... Hogy őszinte legyek, némelykor úgy éreztem magamat köztük, mintha száműzetésben lennék. A német zsidóságban

hozzászoktam a finomodottabb polgárisághoz és a társadalmi fel nem tartéshez. Itt bizonyos szégyenkezés történt fogva. Szégyenkeztem az ő manírjaik, az ő maguktartása miatt... (102—103. l.) Aki így írt és érzett, az normális lelkiállapotában bizonyára felfogta volna azon kapcsolatot, mely a sajátmagától rajzolt zsidó hatalmi állás és az ellene felkelt reakció között (mi még nem antiszemitizmus! hisz Wassermann sem antiszemita) szükségszerűleg kell hogy feltalálható legyen. Személyes érdekelttség nélkül Wassermann kétségtelenül felismerte volna a zsidókérdés mélyebb összefüggéseit és nem elégedett volna meg az antiszemitizmus kútfői közt egyszerűen a wagnerianizmusra mutatni rá és arra, hogy a zsidó iránt való ellenszenv német betegség, a német nép lelki konstitúciójának egyik kifolyása, azon lelki konstitúcióé, melynek alapvonása a gyűlölet, a „német gyűlölet”, s amelyből hiányzik minden magasabb, tisztább elem: „fantázia, szabadság és jóság”.

És ezt a torzképet a német szellemről Wassermann adja, kinek elhiszük, hogy évtizedeken át teljes erőfeszítéssel törekedett a most egyszerűen oly alacsonyrangúnak rajzolt német szellemmel minél tökéletesebben egygyé válni, asszimilálódni! Döntő pillanatban a hibát a német népre és fajra tolja és ezáltal különválva a németiségtől, kénytelen elismerni, hogy asszimilációs törekvései nemcsak kifelé de bent, saját lelkében sem érvényesültek. Ezt a tragikus tanulságot nyújtja Wassermannak komor mélységeket feltáró előadása.

Biró Lajosnál a kiindulópont hasonlóképpen tragikus belső küzdelmeket árul el. Bizonyára heves harcokat kellett önmagával vívnia, míg el tudta magát határozni arra, hogy elhagyja budapesti kartársainak kényelmes álláspontját és véleményét mondjon egy oly kérdésről, mely a közfelfogás szerint tabu alatt van, nem tárgyalatik. Belőle ezt az elhatározást kizárólag az utóbbi évek viharos eseményei préselték ki; korábban, az áldott magyar liberális világban, a zsidóság problémája nem tartozott azok közé, melyekkel budapesti írónak érdemes lett volna foglalkozniok. De, elismerve a kiindulópontnak emberileg megható — mert lelket, lelki küzdelmet eláruló természetét — a továbbiakban Biró Lajos nem tud megmaradni

Wassermann tragikus magaslátán. Mert nem életet rajzolt, mint a német író, hanem csak irodalmat csinált. Már amint a zsidósághoz megtérését leírja, az is olyan papirosszagú. Bergson, Einstein, Spencer, Darwin szerepelnek, megtudjuk, hogy Renan vezette az evangéliumokhoz és az evangéliumokon át fedezte fel újra az ó-testamentumot. Ez a felfedezés láthatólag nagy hatással volt Biró Lajosra. Csodálatos könyvnek, bozontos remekműnek nevezi az ó-szöveget és az a különös véleménye alakul ki, hogy a bibliát keresztények nem olvassák, holott ő „tucat-számra” ismer zsidókat, kiknek a biblia, sőt az új-szöveg állandó áhítatforrásuk. A kereszténység könyveit nem a keresztények, hanem a zsidók olvassák: ez a megállapítás formailag kellemes paradoxon, amilyennel a budapesti irodalomban lépten-nyomon találkozunk. A gondolkodásnak nemcsak kifejezőeszköze a paradoxon, nemcsak stílvirág és nemcsak mankója a gondolatnak, melyen járhatson, hanem a tartalom helyettesítője, a gondolat jogainak bitorlója. A budapesti szellemes társalgás paradox fordulatokban, váratlan ellentétekben folyik le immár húsz év óta, s ennek lecsapódása a budapesti irodalom, melynek hatása Biró Lajoson félre nem ismerhető.

Égész állásfoglalása a zsidókérdésben egy ilyen paradox tételen alapul, melynek bizonyítását a lírai költő szuverenitásával mellőzi el. A keresztények manapság nem keresztények; a mai keresztények, az igaziak, csak a zsidók. Úgy-e, mily meglepő, úgy-e, mily szellemes! Igen, a keresztények nem tartják meg a krisztusi tant, mely az öldöklést eltiltja; ehelyett háborúskodnak és még ma sem akarnak pacifisták lenni. Nem hisznek többé sem a megváltás lehetőségében, sem a felebaráti szeretet hatalmában, pogányok lettek, nincs többé közöttük igazi keresztény. Viszont a zsidók nem szeretik a vérontást, nem kívánják a „hősi halált”, szívből pacifisták, tehát — mi lehetne természetesebb? (a paradoxon akkor legtermészetesebb, mikor legváratlanabb): ők az igazi keresztények. Így aztán a probléma igen egyszerű: a keresztények betegek, bűnösök, Istentől elrugaszkodottak; nemesak hogy nem keresztények többé, de még egy kis tisztességes görög kultúrára is képtelenek: az ő eliziumi mezejük a brieiy

szénmedence vagy a ruhrvölgyi vasmedence és mythológiájuk a lücker-löser Zolltarif". (11. l.) Ezekből a bűnök közül a keresztényeknek előbbutóbb ki kell vetközniök, — nem ma és nem holnap, talán csak évtizedek múlva, de Biró mégis csak optimista és hiszi, hogy a ma kereszténynek nevezett pogányok egyszer csak megint megtérnek, keresztények lesznek és hasonlók a zsidókhoz, az igazi keresztényekhez, minélfogva akkor a különbség meg fog szűnni és a zsidóság problémája is eléri végső megoldását.

De ha Biró optimista is a zsidóság jövőjét illetően, annál pesszimistikusabb a kereszténység dolgában. Nem hiszi, hogy a jövődönnek kereszténysége, evangéliumi szeretete a mai keresztény vallásokból fejlődhetne ki. Azon sajnálatos helyzetben van, hogy bár „tucatszámra“ ismer zsidókat, kik az evangélium tanítását követik, nem találkozt még egyetlen hasonló kereszténnyel sem. De igen, egyszer néhány munkással egy pesti szakszervezetben, de azok is atheistáknak vallották magukat. Úgy látja, hogy a kereszténység s annak vezetői, a katolikus és protestáns papság, teljesen alá vannak vetve a világi önző kapcsolatoknak, a „feudalizmusnak“, amely kifejezés állandó használata az októberi korszak egyik legtartósabb vívmányának tekinthető; a kereszténység, főleg Magyarországon, szerinte nem belső hit, lelki élmény, hanem egy társadalmi életfelfogásnak kifejezése, a barbár militarizmus és kapitalista gentry-gondolkodás összetétele, melynek a valláshoz édeskevés köze van. Ezért aztán a jövő kereszténységnek is új hitnek kell lennie, miután a régiek többé nem használhatók; az új hit alapítója Szerbiában, Bolíviában, Libériában, a világ valamely „nazarétien szerény zugában“ fog megszületni, amikor — persze Anatole France szerint — a pápa szegény mesteremberré zsugorodott össze, ki ismeretlenül tetgeti életét Rómában.

Tekintsünk el attól a — szelíden kifejezve — erősén szubjektív jóindulattól, amellyel Biró a zsidóságot szemléli és annak ellentététől, amellyel a kereszténységet eltéli; tekintsünk el mindennemű morális értékeléstől, bármennyire megnehezíti is ezt nekünk a szerző, aki nagy és szent dolgokhoz nyúl könnyelműen és felelőtlenül. Az egész előadásból, me-

lyet Biró Lajos a zsidóság problémájának szentel, nem marad egyéb, mint merész paradoxonok útvesztője, szójátékok és szóvirágok, heinei formaságok, melyeket Wassermann már Heinében sem állhatott ki: ő Heinében is ócsárolta a „talmudi előszeretetet a szójáték, a szóruha, a szófantom iránt“. Az újdonság Heinéhez képest a huszadik század irodalmi kulturája: Biró Lajos kifejezésbeli formalizmusának zuhatagában Nietzsche és Kant, Szent Pál és Anatole France, platói ideák, Versailles és Potsdam, szocializmus és civitas Dei sodortatnak és örölnék könnyed semmisségek, melyekkel senki sem tud többé bármint is kezdeni.

És ez a sívár kép annál szomorúbb, mert, mint mondtuk, a szerzőt a munka kezdetén kétségtelenül jóakarát, őszinteség és lelki szenvedések vezették. Magyar voltaóhoz is ragaszkodik; nem lesz cionista, mert a magyarságot nem tudja önmagából kitörölni: Arany János, Nagyvárad, Heves megye, és Budapestnek „félíg amerikai, félíg balkáni köhalmá“ lelkében vannak és nem szabadulhat tőlük. „Mi a zsidóság volta képen? Az anthropologia nem ismeri el fajnak, a tapasztalat vallásnak, a vonakodásom nemzetnek — jelenti ki. Mi tehát számomra a zsidóság? Platói idea. A dolgok mögött lévő láthatatlan lényeg. Kategorikus imperativus. Sittengesetz. Forrás, amelyből türelmet és szeretetet iszom.“ Ha azonban ebből a kissé budapesties ízű metafizikából Biró Lajos egyelőre csak annyi türelmet és szeretetet ivott, amennyit könyvében szegény keresztények és magyarok iránt mutat, akkor ennek nem a zsidóság és nem is a kereszténység, talán nem is Biró Lajos jóakarathiánya az oka, hanem egyszerűen az, hogy a zsidóság problémája sokkal mélyebb és sokkal fájdalmasabb mindkét félre nézve, semhogy azt budapesti nyelvformalizmussal és budapesti olvasottsággal, Renan Szent Páljától Marxig és Heinrich Kannerig, el lehetne intézni. Biró Lajos könyvének Wassermannéhoz hasonlítva kétségtelen alacsonyrendűségében elsősorban és leginkább az a kultúra hibás és felelős, mellyel ő sokkal jobban egybe van kötve, semmint gondolná és amely alól nekünk valóban ideje volt felszabadítani magunkat.

Törökök és magyarok. Finnországot kivéve, nincsen hely Európában, ahol a magyar név kiejtése annyi elemi rokonszenvvel találkozánk, mint Törökországban.

Ha egy szorgalmas történetíró egyszer megírja a török-magyar barátság történetét, bizonyára arra az eredményre jut, hogy ez a barátság újabb keletre s a politikai események keltették és erősítették. Első szálai akkor szövődtek, mikor a hódoltság elmúltával Magyarország Scylla és Charybdisz között — az önállóságáért folytatott küzdelemben Ausztria ellen a törököknél — a nyugat ellen a keleten — keresett pártfogást, amint ezt Thököly és Rákóczi tette. A XIX. században Kossuth és emigráns társainak kedvező törökországi fogadtatása rendkívüli mértékben hozzájárult Magyarországon a törökök iránti vonzalom erősítéséhez, viszont Törökországnak, melynek XIX. századi története a gyengülés és pusztulás jegyében folyt le, jól esett, hogy van egy nemzet Európában, mely a súlyos megpróbáltatás napjaiban vele együtt érez.

Kétségtelen azonban, hogy a török-magyar barátság kialakulásában nagy része van az ősi rokonság és kulturális érintkezés érzetének is, melyet a török a *kardas* „testvér” szóval fejez ki s mely a legutóbbi évtizedekben a *turánizmus* jelszava alatt jutott öntudatos kifejezésre.

Vannak olyan momentumok is, melyek e barátságot zavarják. Ezek nem jelentősek ugyan, de figyelmen kívül nem hagyhatók. A török ember — lelki alkata szerint — elsősorban mohamedán és csak azután török, bár az utóbbi időben a nacionalista gondolat — éppen a turáni jelszó alatt — rendkívüli módon erősödött. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a török ember előtt eltűnt régi dicsőség emlékei is fűződnek Magyarországhoz: Eger, Győr, Buda valaha török városok voltak. Melyik nemzet nem szeretné visszaszerezni azt, ami már egyszer birtokában volt, még akkor is, ha ez ellen a reálpolitikai érzéke a leghatározottabban tiltakozik? Ez a gondolat azonban a töröknél ma már szinte öntudatlanul, mint kisebb jelentőségű érzelmi velejáró nyilatkozik.

A törökség egyike az óvilág kultúrnépeinek. Ez ma még furcsán hangzik, de így van. Például, hogy

mi magyarok itt vagyunk Európa közepén, és pedig magasabb szellemi színvonalon, mint északi, keleti és déli indogermán szomszédaink, azt ennek az ókori török műveltségnek köszönhetjük, melynek mi — a legújabb kutatások szerint — már a Krisztus előtti időben részesei voltunk.

Ez az ótörök kultúra — amint ma látjuk — meglehetősen egyoldalú: az állami és hadi szervezetre vonatkozik, de kérdem: annak a népek, amelyek ma tagadhatatlanul a legelső egyike a világon — a franciákra gondolok — magas kultúrája legelső sorban és legvilágosabban nem ebben nyilatkozik-e meg? (Mert a kultúra erőt jelent minden vonatkozásban; s mi is csak ezzel az erővel kerekedhetünk felül.) Ez a török kultúra a IX., X. században Krisztus után, már hanyatlóban volt; virágzása a Krisztus előtti századokra esett.

Hogy ez az ősi műveltség szellemi téren is megnyilatkozott, abban nem lehet kételkedni, de ebben a tekintetben ma még nem sokat látunk. Sajátságos jelenség például, hogy míg az elvont, fogalmakra vonatkozó szavak legtöbb nyelvben érzéki észrevételeket kifejező szavakból származtak (például a német *erfahren* a *fahren*-nel függ össze), addig a törökben az elvont fogalmakat kifejező szavaknak nem tudjuk megnevezni az eredetét, ami világosan mutatja, hogy ezek mögött hosszú szellemi fejlődés áll.

A főbb természetesen az, hogy a törökség kutatásában ma még csak szótványos munka folyik, rendszeres kutatásról nem lehet beszélni. Főleg ezen akart segíteni a magyar kormány, midőn Konstantinápolyban a Magyar Tudományos Intézetet felállította. Elsőrangú érdeke a történeti tudományoknak, hogy ez az intézet minél előbb újra megkezdje működését.

A mai törökség régi erejét elvesztette s ahhoz, hogy mint egyenlő rangú fél vegyen részt a modern Európa életében, még nem szerzett magának elég új erőt.

Gazdaságilag a volgai tatárok azok, kik a legerősebbek a törökségben. Eleven észjárású, energikus, kitartó emberek, Közép-Oroszország legértékesebb népeleme. Nagyszerű gazdasági és kulturális életük ma még szinte ismeretlen Nyugaton, de

kétségtelen, hogy még a mi századunk köztudata be fogja őket venni a számottevő európai népek sorába.

A középzásiai törökök állapota kevésbé virágzó, de különösen ha sikerülne az Enver basa által alapított középzásiai török birodalomnak önállóságát megőrizni, meg volna a lehetőség arra, hogy gazdaságilag és műveltségben ezek is megerősödjenek.

Földrajzi helyzeténél, számbeli erejénél és történelmi múltjánál fogva egyaránt legfontosabb tagja a törökségnek az Oszmánbirodalom.

Ez a hatalmas ország ma új történeti korszak küszöbén áll. Azok a területek, melyeket a régi politika (mely csak hódított anélkül, hogy egységbe szervezte volna a birodalom részeit) a birodalomhoz csatolt, egymás után elszakadtak — sajnos, kelletlenül több is elszakadt. Törökország most mint etnikai, politikai és földrajzi egység kezdi új életét, határozott célkitűzéssel, mely a gazdasági és kulturális talpraállásban és megerősödésben áll.

Az új Törökországnak két főrésze van: egy beteg feje és egy beteg teste.

A beteg fej Konstantinápoly, melyben az európai műveltséget elsősorban a levanteiek képviselik. Egy élesszemű német katona a következőleg jellemzi a levanteieket: „A levantei ember bevándorolt nyugatiaknak Keleten született, ott felnévelt, azaz fel nem nevelt, Keleten működő ivadéka. Rendesen vegyes házasságokból származnak: görög apa — spanyolzsídó anya, örmény apa — görög anya és a zsidónak, örménynek, görögnek franciával, olasszal, keresztényen szírral s egyebekkel való mindenféle keveréke. Parvenű modorú, ordináre gondolkozású, hangos, szemtelen, kívül-belül tisztátalan, ezért morálisan és fiziológiailag egyformán rosszszagú szokott lenni a levantei s ehhez még gondoljátok hozzá azt, ami nektek utálatos, szörnyű, közönséges, felületes, műveletlen és stílustalan s életetek áll a levantei. Mert ha mindezek a tulajdonságai nincsenek meg, akkor már nem *pur sang*. Ma Konstantinápoly európai negyedében kevesebb tudomány, művészet és kultúra van, mint a legkisebb német városkában.“ Ime, az európai kultúrára törekvő török ilyen állapotban látja maga előtt a mintaképet, az európai kultúráját. Ezen az állapon ma már segíteni nem lehet. A törö-

kök egyik leghőbb (és tegyük hozzá: legjogosabb) óhajta, hogy Konstantinápolyban ezt a „nyugati“ életet lehetetlenné tegyék. Ez azonban nem fog sikerülni. Az egyetlen megoldás az, hogy Törökország véglegesen valamelyik kis-ázsiai városba teszi át a birodalom székhelyét. Ez a török újjászületésnek egyik elengedhetetlen feltétele.

A konstantinápolyi kérdéssel függ össze egy másik, nagyobb veszedelem is, melyből azonban Törökország aligha fog tudni kimenekülni, ez Franciaország, helyesebben Párizs kulturális befolyása. A formai értékek teremtésében páratlan francia kultúra lelki rokonságbán van egy másik fényes, bár kevésbé ismert kultúrával, a perzsával. Ez az oka annak, hogy amint Törökországban a XIX. században a perzsa befolyás megszűnt, szinte automatikusan lépett helyébe a kizárólagos francia, azaz párizsi befolyás. E befolyásnak legveszedelmesebb hatása a külsőségek előtérbetolása. Nem a jól végzett munkának nyugodt biztosságot adó tudata a fontos, hanem az, hogy az ember megnyilatkozásaiban mindig a pillanat helyzetének magaslatán legyen; nem a lényeg a fontos, hanem a forma. Ez a lelki diszpozíció megölje minden igazi műveltségnek. Persze, dolgozni is megtanulhat a török Párizsban, de erre is el lehet mondani, amit a Bacsó Pál költője mond, mikor a tiszamenti kastélyban meglátja Maupas-sant-t a zongorán:

Úgy látszik, mentül keletibb az ember,
Mind azt, mi nyugat fölényét teszi,
Be annál keservesebben veszi;
De mit ledérül alkot szelleme,
Ragad rá, mint az operettzene.

Jótékony hatással volna itt a német befolyás. Ez azonban nehezen következhetik el, mert a perzsa-francia műveltségű török lélek és a lényeg keresésében túlbuzgó német lélek nem férnek össze egymással. A töröknek nemcsak azt nem lehet megmondani, hogy ez „Sauwirschaft“, hanem barátságosan sem lehet felvilágosítani arról, hogy valami nincs rendjén; kerülő úton kell hozzáférni, de ez is csak akkor lehetséges, ha a török is akarja.

Törökország boldog jövőjét csak úgy lehet elképzelni, ha elsősorban a maga lábán jár, ősi morális és szellemi tőkáját továbbfejleszti s amellett mindenkitől megtanulja azt, amit megtanulni érdemes.

Ennyit Konstantinápolyról és a konstantinápolyi modern kulturális hatásokról.

Ami most már a beteg ember testét, Kis-Ázsiát illeti, ez a mérhetetlen természeti kincsel megáldott ország, ma hihetetlenül elhanyagolt állapotban van. Elég legyen csak egy adatot mondani: lakossága a nyomorúság következtében fogy. Tud-e az új Törökország ezen a földön új életet, kultúrát teremteni: ettől függ Törökország jövője.

*

Törökország újjáépítéséhez nekünk, magyaroknak, minden erőnkkel hozzá kell járulni. A török jobban bízik bennünk, mint bármely más európaiban, s mi lelkiileg közelebb vagyunk hozzá, mint bárki más. Folytatni kell azt a munkát, mely már a háború alatt megkezdődött, midőn műgyetemünkön, gazdasági iskoláinkban s egyéb intézetekben több száz török ifjú volt elhelyezve, kiknek nagy része mint kész ember hagyta el Magyarországot. E munka folytatásának azonban volna egy elkerülhetetlen előfeltétele. A hozzánk jövő töröknek ma előbb fanciánul vagy németül kell megtanulnia, hogy francia vagy német könyvek segítségével magyarul megtanulhasson; ki kellene tehát adni Pröhle Vilmosnak kéziratban lévő magyar nyelvtanát törökök számára s Fekete Lajos magyar—török szótárát, melyet a Kőrösi Csoma-Társaság megbízásából készített.

A török jövő közelről érdekli a magyar jövőt. Hinnünk kell hát benne és tehetségünk szerint dolgozunk érdekében.

Németh Gyula.

A berlini Népszínház. A németeknek tőlünk sokszor megbámult haladása nem annyira gyakorlati, praktikus érzékükön alapul, mint inkább szervezetségükön, társadalmi összetartásukon, melyen még az utóbbi évek megpróbáltatásai sem bírtak sokat rontani. Kitűnő igazolása ennek a nagy háború folyamán befejeződött szép, új népszínházuk a Bülow-téren (Volksbühne). Ennek története tulajdonképp Gerhart Hauptmann-ék fellépésének az idejéig vezethető vissza. Ez a nagy, sziléziai származású dráma- és regényíró, kinek hatvanadik születésnapját csak pár héttel ezelőtt ünnepelte egész Németország, tudvalegyőleg az 1880-as évek végén kezdődő heves,

berlini irodalmi, főként színpadi harcokban tűnt föl legelőször. Nemcsak mi vagyunk úgy a nyugati szellemi áramlatokkal, hogy azok csak pár évvel azután érnek el hozzánk, mikor eredeti hazájukban már elérték fejlődésük csúcspontját, hanem bizony sokszor a németek is. Így volt ez a naturalizmussal. A franciáknál már a szimbolisták kezdtek a nyolcvanas évek végén fellülkerekedni, 1892-ben a naturalisták rémülten állapították meg maguk is, hogy az idealizmus valóságos vihara („la tempête idéaliste“) közeledik s 1894-ben megbukott a „Théâtre libre“, ahol az irány legszélsőségesebb darabjait adták leggyakrabban. Berlinben 1889-ben alapították a „Freie Bühne“-t, amely nemcsak névben hasonlított francia mintaképéhez. Az alapítók Otto Brahm, Paul Schleichner, a Hart-testvérek, Fritz Mauthner, M. Harden voltak, de ehhez a körhöz tartoztak Bruno Wille, Halbe, Hartleben, Dehmel, Wedekind és a Hauptmann-fivérek: Karl Hauptmann (szül. 1858.) és Gerhart (szül. 1862.). Éppen ez utóbbinak nevéhez is fűződik a döntő színházi küzdelem, amely „Vor Sonnenaufgang“ című darabja körül fejlődött ki, (első előadása 1899 okt. 20-án) s amelyhez fogható legfeljebb annak idején a Victor Hugo-féle „Hernani“ idézett elő. Ami azonban ennek az iránynak németiségét illeti, arra elég fényt vet, hogy legnagyobbbrészt idegen: francia, orosz, norvég darabokat adtak elő és az ezeket követő német írók legtöbbszörének naturalizmusa sem volt olyan túlzott, amilyenek tévesen nézték, sőt nézik sokan ma is; sok jó német idealizmus vegyült abba. Gerhart Hauptmann szintén az egészen ellentétes művészeti nézetek alapuló művek egész sorával ajándékozta meg azóta honfitársait.

A Freie Bühne még 1891-ben utánzásra talált Berlinben. Az előbbi körhöz tartozó és már említett Bruno Wille, ki 1920-ban ünnepelte hatvanadik születésnapját a Berlin melletti Friedrichshagenben, alapította a „Freie Volksbühne“-t, egy az előbbihez hasonló, zárt színházi társaságot, melynek kimondott célja az volt, hogy a szegényebb embereknek olcsó pénzért jó darabokat nyújtson. A „Freie Bühne“ időközben megszűnt, a „Freie Volksbühne“ pedig, a társaságban lábrakapott szocialista szellem egyoldalúsága miatt, csakhamar a „Neue Freie Volksbühne“-be mentette át a nyu-

godtobb elemeket, s ez fennáll ma is, sőt már 1914—15. telén, gyönyörű színháza elkészültekor, 75.000 tagot számlált. Legnagyobb részt jobb munkások és kispolgárok adták össze filléreiket (a legkisebb összeg 10 Pfennig volt), s aránylag hamar, 5 év alatt, csaknem egymillió márka gyűlt össze, mely összeg annál tekintélyesebb, ha tekintetbe vesszük, hogy a gyűjtés még a boldog békeidőben érte el ezt az eredményt.

Most pedig ott áll a gyönyörű épület, mely talán a porosz világárosnak legszebb színháza, Berlin északi részének egy még csak kiépítendő nagy terén s impozáns szépségéből semmit sem von le az az egyelőre még szegényes környezet. Modern díszítései Metzner művészi kezéről tanuskodnak. Kétezer ülőhelye van a mahagoni fával kirakott előkelő s mégis otthonos, barátságos nézőtérnek, a vörösesebarna faburkolatba a székek szürke huzatai kellemben illeszkednek bele. A negyven méter széles színpad a legmodernebb berendezésekkel bír. Jóleső érzés, igazi öröm ide belépni. Ha hozzávesszük, hogy a színház a kiváló színművész, Friedrich Kayzler vezetése alatt áll, ki 1917-ben váltotta fel az igazgatásban a mindenütt ismert Reinhardt-ot, és hogy minden művész a legjobbat nyújtja, mert a népnek, mint gyermeknek, az is csak éppen elég jó, még mindig nem mondtunk eleget. A műsor rendkívüli gondnal van összeválogatva s az ilegen írók mellett (a mult évben Shakespeare, Strindberg, Rabindranath Tagore stb.) mind a klasszikus német írók (Goethe, Schiller, Kleist), mind az ifjabbak kellő mértékben szóhoz juthattak. Kayzler arról is gondoskodik, hogy a nézők igen olcsó — vasárnap d. u. ingyen — színlapokhoz jussanak, amelyeken igazi hozzáértéssel és nagy szeretettel megírt magyarázó méltatások olvashatók. Aki ott ült pl. egy Strindberg-féle „Luther“-előadáson, melynél Kayzler maga játszotta a címszerepet, az egyszerűbb közönség soraiiban, sohasem feleli el azt az áhítatos figyelmet, esendét, amellyel még a legnehezebben érthető jeleneteket is igyekszik ott mindenki magáévá tenni. Nem kell többet mondani, mint hogy a „Nach Damaskus“ két estére felosztva, ismételten telt ház mellett kerülhetett színre, s ezt is számtalan kisémbert nézte végig. Valóságos iskola ez, a legjobb értelemben.

Szomorú összehasonlításra nyílt alkalma annak, ki ugyanez időtájt pl. egy Tasso-előadást a „Staatstheater“-ben (a „vult“ királyi színházban), amely állami támogatásban részesül, nézett meg. Itt alig lelt nézőközönséget. Ez az itteni magas beléptidíjnak tulajdonítható. A mérsékelt jegyárak a Volksbühne második főelőnye. A „Neue Freie Volksbühne“-társulat tagjai tagdíj ellenében kapják jegyeiket, még hozzá sorshúzás útján. A többi jegyet a pénztárnál adják el igen mérsékelt áron. Így nem csoda, hogy a példa követésre talált s másutt is próbálkoznak hasonló színi társulattal. Magának a „Neue Freie Volksbühne“-nek is pár hónappal ezelőtt jelentek meg új felhívásai: „Erwerbt Teilschuldverschreibungen!“ Ezekben különösen arra hívják fel érkező és új tagjaik figyelmét, hogy csakis akkor valósíthatják meg legfrissebb tervüket, egy második nagy Népszínház építését, ha a polgárság és a munkásság áldozatkészsége az első esethez hasonlóan függetleníti őket a mindent megdrágító banktőkétől! 50-től 3000 márkáig terjedő összegek jegyzéséről volt szó, a pénz után ötszázalékos kamatot adnak s 25 éven belül visszafizetik. Ebben az új színházban (vult Kroll-Oper) operaelőadásokat is tartanának. Megnyitását már e télre tartották lehetségesnek. Mindez nemcsak a német népre vet jó világot, hanem komolyan gondolkozóba kell hogy ejtsen mindenkit, aki a drágaságról panaszkodik, anélkül, hogy maga is igyekeznék ellene tenni valamit.

Koszó János.

Marcel Proust. Meghalt Marcel Proust is, váratlanul, influenzában, 51 éves korában. A magyar közönség előtt teljesen ismeretlen még ez a nagy író, ki a háború óta került fel színre, megnyervén a legelőkelőbb irodalmi babért: a Goncourt-díjat. Nem csoda, ha az összes budapesti napilapok, miután a párizsi hírt pontosan közölték, másnap Marcel Proust-ról, az ügyes tollú szalonmalacról írtak nekrológot, kinek regényei úgy látszik általánosan ismertek újságíróikörökben is.

Pedig Franciaország ma két táborra oszlik: Proust-pártiakra és Proust-ellenesekre. Proust mellett van a *Nouvelle Revue Française*, a mindig friss, mindig fiatal, izléses és széles, humánus látókörű folyóirat,

melynek szerkesztőségében oly sajtóságnak kerültek össze a francia protestánsok (André Gide, Jacques Rivière és mások). De ez a folyóirat (és kiadóvállalat) adja ki Claudet is, ápolja Dostojewski, Ibsen, Shakespeare és általában a világirodalmi értékek kultuszát, hirdeti a hivatalos és nem-hivatalos politikával szemben a német szellemmel való megbékülést. Amennyi objektivitás, mozgékonyág és szellemi frissesség francia emberbe csak belefér, ebben a folyóiratban megelhet. Mindamellett távol áll Barbusse-ék közönséges naturalizmusától és bolsevizmusától, de elég távol Romain-Rolland szintelen, nemzetietlen pacifizmusától is.

Ez a folyóirat fedezte fel Marcel Proustot, kiben a franciák határozottan világirodalmi értéket vettek.

Proust elleneseinek tábora is igen nagy; mindazok, akik rendszeren az újszerűt félredobják, mert formájában nem egyezik a megszokottal, bosszún vetik el sűrűn nyomott és sűrűn következő köteteit: „Unalmas, bosszantóan cikornyás, franciátlan stílus, nehézkes mondatok! És hol a szerkesztés, a cselekmény?” hallik az ellenséges oldalról. „Nem regény, naplóimpressziók felhígítása és egybefűzése” mondja a fölényes kritikus.

Aki az izgalmas, érdekfeszítő, külső eseményekben gazdag regényt kedveli, ne is vegye Proustot kezébe. Proustból csakugyan hiányzik két eddig kiválóan francia minőség: a világos szerkesztés és a kristálytisza stílus. De ha tisztába jövünk költészete lényegével, belátjuk, hogy ezek a tulajdonságok nem is férnek össze zsenijével, melynek új stílus, új kifejezési mód felel meg.

Marcel Proust egész opusa — több kisebb tanulmánykötettől eltekintve, benne van egyetlen regényciklusában, mely mint Romain Rolland Jean-Christophe-ja, egy életet rajzol és ezen az egy életen keresztül a makrokozmoszt. A ciklusnak *A la recherche du temps perdu* (Az elveszett idő keresése) címet adta és a cikluson belül a következő rendben jelentek meg a kötetek: *Du c té de chez Swann* (Swannék felé), *A l'ombre des jeunes filles en fleurs* (Virágzó leányok árnyában) *Le c té de Guermantes* (A Guermantes-i táj), *Sodome et Gomorrhe*. Kéziratban van a *Le temps retrouvé* (A megtalált idő).

Proust egy serdülő fiatalember életét rajzolja egész regény-ciklusában. Az eddigi regényíró-hagyománnyal ellentétben nem történik jóformán semmi különös evvel a jól nevelt, szívhajos, előkelő fiúval: gyerekszerelmek, melyek mindig simán végződnek — hosszú, de nem intenzív szenvedések árán, — nyaralás a tengerparton, aztán kielégített szerelmi állapot, közben egy idősebb ember szerelmi története, mely kaland nélkül házasságban végződik. Ezért unalmas azoknak, akik eseményt, drámai lüktetést várnak a regénytől. De hát mivel tölti ki az író hat kötetét?

Ez a regény az első példája annak, hogy egy író a lelki élet teljes képét igyekszik adni és adja is. Műfelett érzékeny, finom és művészi hangszer ennek a törékeny, élvsovár fiúnak a lelke, akit az érzelmi élet epikureistájának lehetne nevezni. Az író ezt a nuance-okban rendkívül gazdag lelket eddig még ismeretlen finomsággal elemzi. Marcel Proust a bonyolult lelki életnek olyan bámulatosan teljes analizisét adja, mely mellett a jellegzetesen analitikus francia irodalom minden eddigi kísérlete, hogy az ember belső életét elemeire bontsa, elhalványul, üresnek, sommásnak, mechanisztikusnak tűnik fel. Proust nem siet mint Flaubert, Goncourt, Bourget vagy Barres, az ő regényében a napról-napra élés minden impressziója teljes és az én egész multjával összefüggő érzelmi értékével szerepel. Itt van először a külsőleg társadalmi élet nuanceainak elemzése: az előkelő, a parvenu, a régi hű cseléd, a bourgeois minden egyes szava, gesztusa ruhájának minden részlete visszatükröződik az ifjú dilettáns lelkén: senki sem figyelte meg ennyire azt az ezer apróságot, amiből az elegancia összetevődik. S ami megint csak olyan érzelmi érték, melyet eddig is éreztünk ugyan, de melyet csak Marcel Proust analizise tett tudatossá.

A külső világ, természet és ember M. Proust érzelmi életének művészi lecsapódásaképpen tükröződnek művében. Soha nem érezte az olvasó ennyire, mily szoros kapcsolatban lehet az irodalom a festészettel. Beszél is róla bőven. Mert a regény általában tele van szórva szép és eredeti művészi elméletekkel, ötletekkel, megfigyelésekkel. Csak egy részletét fordítom ide egy ilyen művészi leírásnak, melyben Swann-né déli

korzózását festi a művészi hatásokban gyönyörködő ifjú:

„A szép napok újra visszatértek és a meleg is. Mivel tudtam, hogy Swann-né ebéd előtt egy órát sétál és az Avenue du Bois-ra, az Étoile környékére megy járkálni; arra a helyre, melyet akkor azok miatt kik odajártak nézni a nekik csak hírből ismerős gazdagokat, „Lezülöttek Klubjának” hittak — kikertem az engedélyt szüleimtől, hogy vasárnaponként, — mert a hétnak csak ezen a napján voltam szabad, — ő utánuk jóval később ebédeljek, egy-egyedkettőkor, és hogy előbb jár hassak egyet. S ezt mindig megtettem május havában, mert Gilberte vidékre utazott barátnőihez. Déltájban értem az Arc-de-Triomphe-hoz. Az út elején lesbe álltam, szememet szüntelen annak a kis utcának sarkára szegezve, ahonnan Swann-né szokott érkezni, kinek odáig lakásától csak néhány métert kellett megtennie. Mivel ilyen időtájt már sok sétáló haza szokott menni ebédelni, csak kisebb, s többnyire választékosabb közönség maradt már ott. Egy-szerre a faszor homokolt útján, elkésvé, halkkal és pazarul, mint a legszebb virág, mely csak délben nyílik, feltűnt Swann-né mindig más toalette-ben pompázva, de amely, mint visszaemlékezem, többnyire lilaszínű volt; aztán sugárzásának teljében feltartotta és kinyitotta széles napernyőjének hosszú száron ülő selyemlobogóját, mely ugyanolyan árnyalatú volt, mint ruhájának nyiladozó szíromlevelei. Egész kíséret vette körül; Swann, négy vagy öt klubtag, ki délelőtt nála járt látogatásban — vagy akivel csak találkozott: — és az ő fekete vagy sűrűre engedelmes csoportjukban, mely az élettelen keret szinte gépies mozdulatait írta le Odette körül, az aszszony, kinek egyedül volt eleve ség a szemében, úgy festett, mintha kinezné a férfiak közül, mint mikor valaki az ablakhoz megy; úgy vált ki közülök lágyan, bátran, szelíd színeinek meztelenségében, mint egy más rendű, ismeretlen fajú és szinte harci hatalmú lény, minék folytán egymaga ellensúlyozta nagyszámú kíséretét. Mosolyogva, boldogan járt a szép időben, a napban, mely még nem tűzött kellemetlenül, az alkotó biztonságával és nyugalomával, aki csak imént fejezte be művét és nem törődik más semmivel, abban a biztos tudatban, hogy az ő ruhája, — még

ha a közönséges járókelők nem értékelik is, — valamennyi közt a leg-edelegánsabb; csak maga és barátjai kedvéért hordta, természetesen, túlzott figyelem nélkül, de nem teljes nemtörődömséggel; hagyta, hogy blúzának és szoknyájának kis csokrai könnyedén előtte libegjenek, mint valami kis eleven lények, melyeknek jelenlétéről tudomással bír és amelyeknek ő jóakaratóan megengedi, hogy ő előtte játszadozzanak saját ritmusukban, azzal a kikötéssel, hogy az ő járásához igazodjanak; sőt lila napernyőjére is, melyet odajövet gyakran még csukva tartott, rábocsátotta időnként mint valami pármai ibolyacsokorra, boldog és kedves tekintetét, mely még olyankor is mosolyogni látszott, midőn nem barátaival, hanem csak egy élettelen tárggyal foglalkozott“.

A morális kapcsolatok ismeretét is kimélyítette Marcel Proust. A szerelmi érzés csodálatos gazdagságába és személyességébe süllyed el legszívesebben a belső gyönyörökkel táplálkozó ifjú. Mindent, külvilágot, családi és társadalmi életet átfest sajátosságosan érzékeny lelke, melynek érzelmi és emlékezeti hullámaiba újra meg újra elmerül. Az emlékezet csodája összes árnyalataival, játékával, érzelmi átalakulásaival, illuzióival a regény legfontosabb tárgya és *módszere*. Psychologus egész kincseshányát talál Marcel Proust-ban s dúskálhat a szebbnél szebb, finomabbnál-finomabb megfigyelésekben. Legmeglepőbb Proust intuiciója a tudatalatti vagy félig tudatos, átmeneti állapotok elemzésében: ennyi nuance-ot, komplikált érzelmi jelenséget sem író, sem psychológus nem tett tudatossá. Itt van például az ébredés állapotának megdöbbentően igaz és mély megfigyelése:

„Mikor így Gizella csak reggel felé ment el tőlem, sokkal mélyebbet aludtam a rendszeré. Minthogy az ilyen alvás — átlag — négyszerte pihentetőbb a könnyű álomnál, az alvó előtt, mikor felébred, négyszerte hosszabbnak tetszik, holott annyiszor rövidebb. Nagyszerű tévedés ez a tizenhatal szorzás, oly széppé teszi az ébredést és az életbe valósgos megújulást visz be, mint a nagy ritmusváltozások, melyek következménye, hogy az andantében a nyolcad ugyanolyan soká tart, mint a prestissimo-ban a félkóta és melyek ismeretlenek az ébrenlét állapotában. Az élet mindig ugyanannak

látszik; ez magyarázza az utazások csalódásait. Ugy tűnik fel, mintha néha az álom az élet leggerombább anyagából lenne készítve, de ez az anyag ott feldolgozódik, összelapul, kihűződik, mert az ébrenlét óráhátárai nem gátolják abban, hogy oly magasságokba száladosdjék fel, ahol már nem lehet reá ismerni. E reggeleken, mikor Gizella későn ment el, sokszor megesett velem az a szerencse, hogy az álom szivacsra kitörölte agyamból a napi elfoglaltság jeleit, melyek úgy vannak oda rajzolva, mint valami fekete táblára és hogy emlékezetemet szinte fel kellett támasztanom, eltökéltséggel újra meg kellett tanulnom azt, amit az alvás vagy egy roham emlékezeti kiesése elfeledtetett velem: apránként új életre kel az, mihelyt a szem nyiladozik, vagy a benuflás enged.

És sokszor egy órányi továbbalvás a kelleténél, felér egy kis gutaütéssel, mely után újra rá kell jönnünk, mint használjuk tagjainkat és újra kell tanulnunk beszélni. Az akarat maga akkor már nem elég. Túl soká aludtunk, tehát nem létezőnk. Az ébredést alig érezzük, mechanikusan és öntudatlanul, mint amilyen lehet egy csőben a csap elzárása. Erre következik egy a meduzáénál is lelketlenebb élet s ez állapotban az ember épúgy hihetné, hogy a tenger fenekéről húzták ki, vagy hogy a fegyvergyarmatról jött meg, ha ugyan tudna valamit gondolni.

De ekkor az égből kihajol Mnemotechnika-istennő és felénk nyújtja a feltámadás reményét a reggeli kávékérés szokásának formájában. De rendszeren az emlékezetnek ez a hirtelen ajándéka nem is oly egyszerű. Az első percekben, mikor az ember átesúszik az ébrenlétbe, egészen különböző valóságok állnak mellette, melyek közt, azt hiszi, úgy válogathat, mint egy csomag kártyában. Péntek reggel van és az ember most érkezik haza sétáról, vagy most van a tengerparton a teázás ideje. Az alvás gondolata és az a tudat, hogy hálóingben fekszünk, sokszor csak legutolsónak jelentkezik. Azt hisszük, csengettünk, pedig nem, csak bolond dolgokat forgattunk. Annyi órát éltem néhány perc alatt, hogy mikor Franciskának csöngetni akartam s a valóságnak megfelelő és órára beállított szavakat intézni hozzá, az erőlködésnek teljes belső hatalmára volt szükségem, hogy azt ne mondjam: „No, Franciska, már este van, öt óra, és én nem láttam

Magát tegnap délután“, — és hogy visszafojtsam álmaimat. Velük ellenkezve és saját magamnak hazudva (most, hogy sikerült felcsayarnom a villanykörtét mert a mozgás visszadja a gondolatot), ezt mondtam vakmerően, de teljes erőmmel elhallgattatni iparkodván magamat, ezt mondtam, lassan, de értelmesen: „Franciska úgy-e már tíz óra? (Sőt, nem is azt, hogy: tíz óra, hanem hogy: tíz óra tíz perc, — csak azért: hogy a valószínűtlen „tíz óra“ valami természetesebb látszatot nyerjen). „Hozza be a reggeli kávémat.“ Hogy e szavakat kimondjam azok helyett, melyeket félig ébren, félig alva gondoltam, époly egyensúlyzó fáradtságomba került, mint mikor valaki kiugrik a vonatból és fut egy pillanatra a sínek mellett és mégsem esik el. Fut egy pillanatra, mert az a környezet, melyet otthagy, nagyobb gyorsasággal bír és egészen más, mint egy mozdulatlan talaj, melyhez lábai nehezen alkalmazkodnak. De, oh mily csoda! Franciska nem is sejtette az irrealitásnak azt a tengerét, melyben még akkor nyakig ültem és melyen keresztül sikerült átjuttatni különös kérdésemet. Csakugyan így felelt: „Tíz óra mult tíz perccel“; s ettől észszerű látszatot nyertem magam is és képes lettem elterelni figyelmemet azon szeszélyes társalgásoktól, melyekbe oly véget érhetetlenül bele voltam ringatózva oly napokon, mikor nem valami egyéb, a végtelen semmiség, zibbasztotta el bennem az életet. Akaratom megfeszítésével újból bekapcsolódtam a valóságba“.

Azonban ennek a túlfinomult belső látásnak és állandó érzelmi élvezésnek életformájából kiérzik a dekadencia: az akarat teljes hiánya; aki annyira belső életet él, mint M. Proust, akire a külső benyomások csak művészi és érzelmi értéket jelentenek, az képtelen a tette, az hagyja az életet keresztülfolyni lelkén, a passzív, szemlélődő, élvező vagy szenvedő ember tehetetlenségével. Ezért nincs esemény Proust regényeiben és ezért teszi az mégis ránk az intenzív élet benyomását. Ezért alakul át nála a racionális, világos francia stílus, az alárendelt mondatok és zárjelek kusza szövénységévé! Ott, ahol a racionális élet uralma megszűnik, a féligtudatos árnyalatok, az ösztönök és érzelmek folyamának szeszélyes világában, a mondatnak is híven kell követnie a gondolatot a bomlottságba. Ha-

sonló, sőt helyenként azonos a szimbolista költészet elmosó, határozatlanságot kereső stílusa. (Proust 51 éves volt, mikor meghalt, tehát ifjúsága a szimbolizmus virágzásába esik.) Ezért hiányzik nála a szerkesztésnek, ahol a belső élet egységes folyamának hű elemzése a művészi cél? Hasonló ehhez Montaigne esete, ki szintén képtelen volt tervszerűen dolgozni, mert ő a saját lelki világát legapróbb árnyalataiban igyekezett megrögzíteni, nem pedig egyfogású rendszerben bemutatni.

Könnyű Proust szellemi forrására rámutatni: ő Bergson filozófájának irodalmi kifejezése. Proust regénye az intuício regénye, az álom, az ösztön és érzelemfolyamaté, melyben az állandó cél a bergsoni elv megvalósítása: az intuitív lelki élet minél tökéletesebb kiélése. Bergsonnál is háttérbe szorul a logikai ész és az akarat, minélfogva misztikus és pszichológikus irányú filozófiája igen termékeny lehet irodalmi hatásában, de veszedelmes erkölcsi szempontból, mert az akarat elem nem játszik benne fontos szerepet. Hasonló a stílusuk is: metafórikus társítás Bergsonnak is, Proustnak is, szokásos kifejezési módja, ott, ahol a logikus abstrakciók kifejező ereje megszűnik.

Így, ha a nagy francia erények: a világosság és a szerkesztés elvesztek is, egy régi francia irodalmi érték, a lélek-elemzés, mélypontját érte el a világ ez egyik legnagyobb *ráemlékező* tehetségének alkotásában.

Eckhardt Sándor.

Támadás az irodalomtörténeti tankönyvek ellen — Franciaországban. A francia folyóiratokban és napilapokban érdekes vita kavargó néhány hónap óta. Fernand Vandérem indította meg a Revue de la France 1922 aug. 15—dec. 15-i számaiban folytatólagosan megjelent cikkeivel, melyekben erős támadást intéz az egyetemen és a középiskolákban használatos irodalomtörténeti kézikönyvek ellen.

Mindenfelől visszhangzik a felháborodás. Hozzászolt a kérdéshez az új írók tekintélyes folyóirata, a Nouvelle Revue Française; fölemelte a szavát a nacionalista pártvezér és szenvedélyes tollú kritikus, Léon Daudet; a napilapok félreverik a hangokat, a L'Intransigeant, számos kiváltság aláírásával, nyílt felhívást intéz a Közoktatásügyi Tanácshoz;

az ellenfél pedig ijedten védekezik: ne oly hangosan, az Istenért, megtalálják hallani a külföldön.

Hogyan, hiszen Vandérem azt bizonyítgatja rengeteg példával és vagdalkozó elmésséggel, hogy az iskolában használatos negyven-, sőt négyszázhatvanezer példányban elterjedt irodalmi kézikönyvek közül legföljebb egy állja meg a helyét: a legkevésbé használt. Pedig lelkiismeretesen átböngészett közülök vagy tizenötöt.

A távolbáb eső századokra vonatkozólag természetesen már megállapodott értékeléseket vesznek át e kézikönyvek, itt tehát kevésbé különböznek egymástól; a francia romantizmus képe, Victor Hugo, Musset, Vigny írói jelleme is elég világosan kerekednek ki belőlük. De azután az utolsó, „Napjainkig“ fejezetben mennyi tévedés, mennyi kihagyás, mennyi meg nem értés, mennyi banalitás!

Ez pedig nem jelent egyebet, mint hogy nagy értékek elkallódnak, s az utóbbi hatvan év irodalma jelentéktelen szürkeségbe vész a ma felnövő nemzedék szeme előtt. Kivált, ha a kézikönyvhöz olyan tanára akad, ki azt vallja, hogy az irodalom ideje leűnt, ma „nem írunk többé“, a holnap a természettudományoké.

Vandérem mindenekelőtt azt veti szemükre a kézikönyvíróknak, hogy az irodalomban nem tudnak egyebet látni egymásra következő iskolák, irányok sorozatánál s az eleven életet zárt skatulyákba szeretik elraktározni. Ez a módszer rendesen beválik a másodrendű íróknál. De már Flaubert — a Mme Bovary és a Salammbó írója — romantikus-e vagy naturalista? És Stendhal? Balzac? A kézikönyvek szerzői itt sem tudják az írók magában fejlődő egyéniségként vizsgálni s ismét csak megelégszenek azzal, hogy ellátják őket az „analízis“ vagy „szimbolizmus“ címkéjével, mely írói jellemüket távolról sem meríti ki.

Másik nagy bajuk, hogy szinte valamennyien filozófusnak nézik a költőt. Mély gondolatokat, sőt szisztemát várnak tőlük, s ezzel a követelménnyel méresikélik a fantázia gyönyörködtető ragyogását, a szív kicsurrano érzelmét, a művész vésőjének finom arabeszkjeit. De ebben nagy példák állanak előttük. Már Faguet megmondta Stendhalról, hogy „mint gondolkodó vajmi bárgyú“ s Maupassantról, hogy „nem volt szisztemája, hiányzott benne a

bírálat képessége...“ Lanson, a legvaskosabb s egyszerűs mind legjobb kézikönyv (1894) írója is állandóan beleesik az intellektualizmus hibájába. Ezért nem tudta Victor Hugo képzeletgazdagságát sem helyesen értékelni. Igaz hogy 1912-i új kiadásában a lapok alján elhelyezték „bá-nom-jegyzetek“ben kijavítja régi hibáit s — tanulva Benedetto Croce kitűnő Esztetikájából — bevallja, hogy valamikor túlzott fontosságot tulajdonított a gondolatnak a költészetben: „Végül is a költőnek nem kötelessége, hogy gondolkodjék...“ De akkor már egy egész tanár-nemzedék megtanulta tőle, hogy pl. Théophile Gautier, ez a finoman cizelláló művész csak „középszerű intelligenciával rendelkezett“, hogy Banville-nek nincsenek gondolatai s nem is érzi szükségét a gondolkodásnak. Pedig: ahol nincs, ott ne keress. Meglévő értékek mellett ily hiányokat fölhánytorgatni csak önmagunkra jellemző, nem a költőre, kiről szó van.

S mennyi téves ítélet! Flaubert egyik főmunkájáról a legtöbb kézikönyv csak azt tudja, hogy „unalmas de különös tanulmány“. Esetleg azon is mosolyoghatunk, hogy ő állítólag a „kísérleti módszert“ alkalmazta volna műveiben. Stendhalról megtudhatjuk, hogy a pszichológiai analízist ő vitte be először a regénybe, holott akkoriban ennek már elég szép tradíciója volt. Maupassant műveit pedig kár oly nagy buzgalommal magyarra fordítani, mikor a francia diák azt tanulja róla, hogy sem pszichológus nem volt, se gondolatai nem voltak, még csak olvasni sem szeretett: lelke egyszerű fényképező-lemez!

S mennyi banalitással találkozunk ott, ahol a tankönyvíró maga sines tisztában egy költő értékével! Különösen a Baudelaire és Verlaine körül virágzó semmit-mondásokból két tréfás kis csokrot Vandérem. Még hagyján, ha a tankönyv beírja nevük említésével, költeményeik helyett azonban bizonyos Eugéne Manuel verseit ajánlja. (Valóságban igen gyöngék). De ha egyszerű nyilatkozásra szánják el magukat, mint igekeznek, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon! A hibák és hiányok hosszú sorával kezdik s azután jön a de... „de van sok szép költeményük is“. Csupán egy nagyon kevés elterjedt kézikönyv tudja igazságosan kijelölni e két író történelmi helyét. Szerzője pap s szinte

az egyedüli, ki lelkiismeretesen végigolvasta a francia irodalmat, hogy egyéni véleményét alkothasson magának írókról és könyvekről.

Itt rejlik ugyanis e paedagogiai munkák nagy hibája. Vandérem csodálkozva fejezi föl, hogy — beszámítva legvaskosabb tévedéseiket — csaknem minden véleményük a XIX. század két utolsó nagy kritikusából, Brunetiereből és Faguetből van többé-kevésbé lelkiismeretesen kivonatolva. Innen származnak aránytalanságaik is. Hosszú cikket szentelnek azoknak az íróknak, kiknek jó méltatását az említetteknel készen találják; zavarosan vagy röviden szólnak azokról, kiket Brunetiere és Faguet nem értettek meg (Stendhal); s megfelejtkeztek azokról — Sénancour, Fromentin, Baudelaire, a katolikus Huysmans, Henri Becque — kiket Brunetiere-ék akarattal mellőztek. A kézikönyvek nagy része ezelőtt 25 évvel készült. Pedig ma már az a bizonyos időbeli távolság, perspektíva, mely egy író megítéléséhez szükséges, sem hiányozhat. Különben pedig Boileau-nak nem volt szüksége idő-távlatra ahhoz, hogy Racine, Corneille géniusát az egykorú kontárok műveitől megkülönböztesse s biztos kézzel kijelölje az értékeket, miken három évszázad perspektívája sem változtatott egy jótányit sem.

S Vandérem itt vél a baj gyökerére tapinthatni. Az irodalomtörténész — szerinte — a kritikusra támaszkodik.

Ha a kritika éles szemmel fel tudta fedezni s ki tudta jelölni az értékest saját kora irodalmi termeléséből, az irodalomtörténész bátran építhet rá; ha nem, magának kell a válogatás és bírálat munkáját elvégeznie. Epp erre voltak képtelenek a francia kézikönyvek szerzői.

Abban tehát, hogy e kézikönyvek oly silányak az utolsó 70 év irodalmi termelésének megítélésében, Vandérem szerint a kritikára hárul az értelmi szerzőség bűne. Bűnös benne, mert az újabb irodalmi érzésmód bírálat helyett csak tagadással találkozott a hivatalos kritika részéről, megértés vágya helyett egy közlegyintéssel. Bűnös, mert értékeket nem tudott meglátni, vagy felületesszóval intézett el. Az irodalomtörténeti kézikönyvek csak a kritika parancsai szerint cselekedtek.

Kastner Jenő.

A HÁROMPIPA-UTCA. Van-e ebben a milliós fővárosban száz ember, aki tudja, hol volt ez az utca valamikor? S a száz közül tadja-e tiz, hogy Arany János lakott benne. de nemcsak lakott benne, hanem meg is énekelte? A Nyugat városaiban van elég olyan utca, melynek ötszáz esztendeje megvan és megmaradt a neve, de a mi folyton a Nyugat után törtető és a Nyugatot majmoló fővárosunk hétvéenként levetkezi a régi neveket, mintha röstellené a régiséget, a tisztos hagyományt. Így mutatja a város külső arculatja lakosainak lelki képét.

Úgy látszik, hogy már Arany idejében megvult ez az átkeresztelő hóbort, mert ilyen eset adott alkalmat arra, hogy megénekelje a fennebbi címen. E kis rögtönzésnek történetét ő maga mondja el a Szépirodalmi Figyelőben (1861. I. 271. I. febr. 27): „Emlegetik a lapok, hogy a „hárompipa utcát“, melyben szerkesztőségünk ideigvaló sátorát felütötte, Kisfaludy-utcának keresztelek. Mi ugyan e változásnak legkisebb nyomát sem vettük észre; mindazáltal úgy megörülénk e tragicomicus pipák reménybeli változásán, hogy tüstént az itt alább olvasható verset rögtönzők, mely keveset ér ugyan, de elég jó a „három pipa“ mellé:

Kisfaludy egy pipáról

Monda elmés pipadalt:

Méltó, hogy e „három pipa“

Nyujtson érte diadalt.

Éljen hát az ő utcája!

S a magyarnak „nagy pipája“

(Mint a régi példa jár),

Legyen egyszer tömve már!

A Kisfaludy Sándor kedvelt formájában írt ötlet céloz Kisfaludy Károly „Pipadal“-ára, a korabeli félszagségeket gúnyoló kis szatírára, meg arra a régi magyar szólásra (példa): „Nagyipipájú, kevésdohányú magyar“, mely annyit jelent, hogy a magyar ember mindig tel van jó szándékkal, nagyralátó tervvel, de nincs hozzá elég „vagyít dohánya“, azaz esze és kitartása. Így vegyít Arany ily cseppnyi semmiségbe is egy kis értékes fűszert.

A Szépirodalmi Figyelő azon évfolyamának egy későbbi számában (aug. 15., 655. lap) ezt írja: „A mi Kisfaludy-utcánk, úgy látszik, megmarad 3 pipának. Figyelmeztetjük is azon tisztelt egyéneket, kik szerkhivatalunkat fel akarják keresni, hogy ám

jusson eszükbe Kisfaludy, de valóságban csak a három pipát vigyázzák, mert különben nem jutnak czélhoz.“ (Említi még Tompához, 1861 aug. 25-én írt levelében is.)

Arany első lakása Pesten ebben a megénekelte utcában, a mai Erkel-utcának s az Üllői-útnak sarkán volt (akkor Üllői-út 11, ma 15); 1864 ápr. 24-én az Üllői-út 7. számú ház I. emeletére költözött (I. Koszorú II. 384); innen járt be az Akadémiába, míg 1867 ápr. 24-én az Akadémia palotájában megkapta a titkári szállást, amelyben holtáig lakott. *Tolnai Vilmos.*

SZENT LÁSZLÓ-LEÁNYA BIZÁNCBAN.

Nemzeti történetünk egyik régi, középkori forrása: Márkus barát képekkel díszített krónikája Szent László történetével kapcsolatban felemlíti, hogy a nagy király leánya, akit Piroskának neveztek, konstantinápolyi császárné volt. Ez a rövid néhány szó úgyszólván minden, amit róla a hazai írók feljegyeztek. A magyar királyleány a Duna-Tisza öléből a Boszporus kék vizei mellé, idegen, fényes világba, Bizánc trónjára került s emléket hazájában elfeledték, alakja elmosódott. De ha a középkori görög történeti műveket forgatjuk, újra találkozunk Iréné császárnéval, Komnénosz János bizánci császár feleségével, aki a pannónok királyának, Lászlónak volt a leánya. Még többet tudunk meg róla, ha az egykorú XII. századi bizánci udvari költők verseit olvassgatjuk. E dicsőítő költemények közt fennmaradt Iréné császárné sírverse, amely bizánci szokás szerint az elhunyt ajkára adja élete történetét.

A kis Piroskát, aki a boldog nyugati uralkodók családjából származott s akit a szépség khariszai koszorúztak meg, a bizánci császárok nevelték fel. Alig volt két-éves, amikor édesanyja: rheinföldi Adelhaid árván hagyta, s néhány évre rá elvesztette édesapját is: a legendás Szent László királyt. A kis árva királyleányt, aki szülei halála után unokabátyja: Kálmán családjába került, csakhamar megkérte Bizánc ura: Aleksziosz császár, fia számára feleségül s a kis Piroska a kupolás Bizánc császári termeiben nőtt fel, felvéve az Iréné nevet. Kis leány volt még, amikor bizánci szokás szerint eljegyezték a trón örökösével: a Dukászok és Komnénoszok büszke sarjával, a későbbi császárral, akit alatt-

valói jósága és nemes emberszeretete miatt röviden csak „Jó János“-nak nevezték. Boldog családi életükből négy fiú és négy leány származott, köztük Mánuel, a későbbi császár. A császárné megosztotta férjével az uralkodás gondjait, átélte férje fényes diadalait Kelet, Nyugat, Észak és Dél felett. De élete végén elhagyta a császári koronát és a bíborpalástot és az „apácák rongyát“ öltötte fel. 1134-ben halt meg, amikor a császár a kisázsiai szelduk-törökök ellen harcba indult.

A bizánci történetírók Iréné császárné életéből még egy tényt említenek: ő emelte a középkori Bizánc egyik legszebb díszét és ékességét, a Pantokrator (= Mindenható) dicsőségére épült monostort. Az athéni, párizsi és oxfordi könyvtárakban őrzött kéziratokban fennmaradt egy egykorú görög költemény, amely a monostor felavatási emlékkünnepére, augusztus 4-dikére készült. A költemény ismeretlen szerzője szerint, amikor a császári pár arról tanácskozott, hogy koronájuk ragyogása ellenében mivel járuljanak hozzá Bizánc nagyságához, a császárné monostor alapítására vágyott. Fel is építtette egy Nikéforosz nevű építész tervei szerint a csodás templomokat, melyek szép fekvésével és művészi pompájával a szem alig tudott betelni, a szerzetesek lakóházait, melyeket virágos kertek és szökőkutak vettek körül, a kórházakat a betegek, és menedékházakat az öregek számára; s a császárné szerető, gondos keze mindezek el látásáról bőségesen gondoskodott. A költemény befejező része könyörgés a Mindenhatóhoz, hogy adjon győzelmet a császár fegyvereire a hitetlen agarénusok felett és Ksené (= Idegen) császárnét, aki e világ minden káprázatával szemben idegen maradt, sorolja be a szentek karába és adjon neki örök életet. Vajjon mit jelent ez a Ksené név?

Ha a görög szentek és vértanúk ünnepeit és életét tartalmazó szünakszarionokat tovább lapozzuk, augusztus 13-dikán újabb bejegyzésre találunk: „A boldog és dicső császárnénak, a Pantokrator-monostor alapítójának emlékezete, aki a szent angyali fátyol felvétele által Ksené nevet nyert.“ E befejezés után a párizsi kéziratban egy hosszabb elbeszélés következik, amely elmondja Iréné életét és a monostor felépítését, amint azt a költeményekből is megismertük. De a császárné sóvárgó lelkének — folytatja a névtelen író — nem volt elég mindez. Egy alkalommal látta, a császárt, kezén fogva a Pantokrator-templomba vezette s a földre omolva, könnyek között kérte, vegye oltalmába az újonnan épült templomot. A császár ekkor megígérte, hogy a monostorról gondoskodni fog, el fogja látni adományokkal és kiváltságos helyzetet fog biztosítani számára. A császárné kevéssel ezután meghalt, a császár pedig telje-

sítette ígértét. Reánk maradt az a görögnyelvű alapítólevél, amelyben Komnénosz János császár megemlékezően elhunyt felesége szerepéről a monostor felépítésében, felsorolja a monostornak adományozott ingó és ingatlan javadalmakat, melyek egy része még a császárnétól származott s részletesen, utolsó csillárig megszabja a monostor berendezését és felszerelését. Ez az alapítólevél, amely a császárné utolsó kivánságának szellemében készült, beváltása annak az ígéretnek, melyet a császár feleségének a templomban tett.

Iréne császárnét az általa alapított monostorban temették el, amelynek egy része Zeirek Klisze Dsemiszi néven mint mohamedán mecset Konstantinápolyban ma is megvan. A mecset előtt egy nagy kőszarkofág áll s az isztamboli török hagyomány szerint ez a császárné síremléke. Ott aludta álmát a magyar királyleány, a kis Piroška, aki a pannónok földjén született s élte első gyermekéveit, a bizánci császárné, Iréné, aki új hazája büszke fővárosát a Pantokrator-monostorral ajándékozta meg és Krisztus menyasszonya, Ksené, aki e névvel ment át az örök hazába...

A régi görög írók, melyek a monostor alapításáról szólnak, megrajzolják nekünk a császárné ismeretlen alakját is. A szünakszarion és a költemény névtelen szerzői a középkor rajongó szeretetével írják róla. Amint a nemes növény már kiskorában elárulja magát, úgy nyíltak ki a magyar királyleánynak még gyermek-lelkében kiváló erényei, virágai s egész lényét beragyogta testi és lelki szépsége. Gyermekait gondosan felnevelte, de a bizánci élet külső, puha szépségei elveszték számára; a fény és pompa nem vonzotta. Megvetve a császári udvar hideg csillogását, ajkán egyre Dávid zoltára zengett: „Mit használ az én vérem, ha romlásba szállok?“ A császárné idegen volt Bizáncban és idegennek érezte magát mindig. Lelke — a legendás, nagy király lelkének egy darabja — telve volt jósággal és szeretettel, hittel és rajongással. Kezét kinyújtotta az árvák és özvegyek, a szerencsétlenek és szenvedők felé s hajlékot emelt a szeretetnek. Hogy lehetne leírni többi erényei raját — mondja életírója —, szelídségét, lelki nyugalmát, alázatosságát, másokkal együttérzését és Isten iránti odaadását?

Mindezek a vonások a középkori Bizáncban a magyar királyleány alakját a szentek fénykoszorújával vették körül. A görög szünakszarionok „boldog“-nak nevezik és a keleti egyház augusztus 13-dikán ünnepli emlékét.

Szent László leánya abban a világitásban, melyet alakjára az egykorú bizánci irodalmi emlékek vetítenek, méltán beleillik a szentéletű Árpád-házi hercegnők: a Szent Margitok és Szent Erzsébetek sorába.

Moravcsik Gyula.

FRANCIA HATÁS MAGYARORSZÁGON HÉTSZÁZ ÉVVEL EZEDELŐTT. A magyar-francia érintkezések egyidősek a magyar kereszténységgel és királysággal. A két nép Szent István óta az egész Árpád-koron át szinte folytonos egyházi, politikai és családi összeköttetésben állt egymással és ez az összeköttetés a magyar művelődés terén is jelentékeny következményekkel járt. A francia nép politikai és művelődési tekintetben főképen az 1200 körüli évtizedekben jutott vezérszerepre Európa-szerte. És a francia hatás nálunk is éppen ezidőtájt: III. Béla és utódai alatt érte el a tetőfokát. A magyarországi francia befolyás e virágkorát akarjuk itt vázlatosan megrajzolni.

III. Béla, Árpád-házi királyaink egyik legkiválóbbika, volt az, aki hazánkat a legszorosabb és legsokoldalúbb kapcsolatba hozta a franciasággal. Ő erősen francia jellegű nevelést kapott a konstantinápolyi görög udvarban, amely élén Mánuel császárral, Szent László nagyteltségű unokájával, akkor minden tekintetben a francia iránynak hódolt. Alig lehet kétséges, hogy Béla már konstantinápolyi tartózkodásának első éveiben tudott franciául. Még bensőbbben fűzte őt a franciához az, hogy első felesége, Chatillon Anna antiochiai hercegnő, Mánuel Mária nevű nejeének, „a világ legszebb asszonyának” mostohánya, francia nő volt, a Szentföld egyik fejedelmi családjának tagja. Második felesége pedig Margit, VII. Lajos francia király leánya. Fiai házasságai ugyancsak gyarapították a francia rokonságot. Imre királynak Konstancia aragoniai királyleány lett a neje; II. Endre pedig a szomorú emlékü Gertrud királyné halála után a konstantinápolyi trónon ülő Courtenay-családból vette nőül Jolántát.

A francia családi kapcsolatok nyomán szokás- és divatbeli hatások támadtak a magyar udvarban, sőt ezek a hatások a magyarságnak az udvar körén kívül eső egyes rétegeire is átterjedtek. A királyi hitvesek ugyanis nem egyedül jöttek a magyar udvarba, hanem voltak francia kísérelők és vendégeik. III. Béla második házassága után francia lovagok telepedtek meg Magyarországon. Imre király felesége, Konstancia révén megfordult itt a kalandos életű híres trubadúr: Peire Vidal és magasztaló verset írt a „jó” Imre király vendégszeretetről. II. Endre második feleségének udvarhölgye egy Ahalyz (Alice) nevű francia nő.

A királynék és kísérelők rákapatták az udvarhoz tartozó vagy az udvarba járatos magyar előkelőket a francia szokásokra és francia divatra. Főképen az udvar francia légköre magyarázza meg, hogy a XII-ik század végén és a XIII. elején jelentékeny francia befolyást észlelhetünk a fel-

sőbb magyar köröknél. Ennek köszönték a jelzett időszak gazdag és hatalmas magyar urai az ő lovagi megjelenésüket. Így az 1217-ik évi keresztes hadban II-ik Endre magyarjai alig ütöttek el külsejükre nézve a syriai franciáktól. II-ik Endrével együtt a losonci Bánffyok ősei, a Kán, Csák, Száh, Rátold, Huntpázmán, Gutkeled-nemzetségek tagjai francia módra beretváltak; épen oly fegyverzetet hordtak, épen úgy büszkélkedtek zászlaikkal, címeres pajzsokkal, mint francia bajtársaik. Alig jött divatba Franciaországban a csöbör- vagy fazékforma, hengeralakú sisak, Magyarországon is viselni kezdték. A pajzs rövid, háromszögletű lett, minő a francia lovagoké és Kán László mester pécsettjén olyan lándzsaszáslócskát láthatunk, mint a Montmorency-címeren.

A franciás lovagi élet maradványa nyelvünkben a francia származású tárgy szó, amely eredetileg pajzsot jelentett és később vált a célkorong, majd általában a cél nevévé.

Az udvar francia vendégei és a házában megtelepedett előkelő francia családok megismertették nálunk a francia lovageposzokat, pl. a Roland-éneket, Lancelot történetét. A lovagköltészet szereplőinek a nevei is divatba jönnek így felsőbb körökben. Ezért van XIII—XIV. századi embereink között annyi *Roland*, *Oliver*, *Olivant* (mi tulajdonképen Roland kurtjének a neve), *Lancelot*. Az itt megforduló franciák más francia neveket vagy névalakokat is elterjesztettek. Pl. *Lajos*, mely a régi magyarban *Lojs*-nak hangzott, az ó-francia *Lois* (mai francia *Louis*) névnek felel meg. A bibliai *Mózes* név francia *Moise* változata is megjelenik nálunk *Mojs* vagy *Majos* formában. *Dénes* keresztnevünk a francia *Denis* átvétele (*Denis* egyik legkedveltebb szentje a franciáknak).

III. Béla és utódai francia tájékozódásának eredményeképen a magyar egyház is jelentős erősítéseket nyer az ekkortájt megújított francia szerzetességből. A cisztercita kolostorok egész sora keletkezik ebben az időszakban Magyarországon. Ezekben francia szerzetesek telepednek meg, akik hosszú ideig megőrzik franciaságukat. A francia ciszterciát azonban nemcsak a léleknek pásztora, hanem a földnek megmunkálói is. Új hazájuk számos vadon területét hódítják meg a műveltség számára, és egyes gazdaságilag elmaradottabb vidékek népességének a maguk fejlettebb földművelési módszereivel mintagazdaságokat szolgáltatnak. Terjesztői a gyümölcsnemesítésnek és zöldségkertészetnek, továbbá az állattenyésztés helyesebb módjainak. Azonkívül úzik a mesterségeket és mindegyik kolostor maga készíti el a szükséglete körébe eső iparcikkeket. A ciszterciék még a kereskedéstől sem zárkoznak el és eljárnak a vásá-

rokra. Beköltözésük nemcsak vallási, hanem gazdasági tekintetben is számottevő mozzanata a magyar művelődés történetének.

Körülbelül a ciszterciakkal egyidőben válik a francia befolyás közvetítő szervévé a premontréi rend, valamint az egyházi lovagrendek: a templomosok és a Szent János-viték.

Az európai udvaroknak, köztük a magyar királyi udvarnak is, ez időben rendes alakjai a francia udvari papok, mint ahogy a francia divat másodvirágzásakor, a XVII–XVIII. században valamire való főúri udvar szintén nem lehetett el francia abbé nélkül. II. Endre szentföldi hadjárata is magával visz két cisztercita szerzetest. A francia papok mint az udvar kegyeltjei gyakran a főpapság körébe emelkednek. II. Endre alatt pl. négy francia tagját ismerjük a magyar püspöki karnak.

III. Béla alatt részben nyugati befolyásra fellendült a magyar jogélet. Hogy ennek az igényeit kielégítse, fokozottabb mértékben és fejlettebb formában alkalmazta az okleveleket. Az oklevél-szükséglet kielégítése végett főképen francia mintára megszervezte a királyi kancelláriát. A kancellária tisztviselői nálunk épen úgy, mint másutt, udvari papok voltak. Ezek pedig kiképezetésüket leginkább a párizsi egyetemen nyerték, amelynek „*facultas artium*” elsősorban az oklevelezés tudományát tanította és kitűnő jegyzőket nevelt. A párizsi iskoláztatás következménye, hogy III. Béla és utódai idejéből való okleveleink kiállítás, formulák és stílus tekintetében szoros kapcsolatot mutatnak az a korbeli francia oklevelekkel. Ugyancsak ezzel függ össze, hogy a XII. század elejétől a XIII. közepéig a magyar helyesírás francia hatás alatt áll. Ebben a korszakban több francia eredetű hangjelölés fordul nálunk elő, pl. a *ch* mint a *cs* hang jele.

A párizsi egyetem tanítványai az udvari papság és királyi jegyzőségén kívül is jelentékeny szerepet játszottak, pl. fontos diplomáciai megbízásokat végeztek és rendszeren magas egyházi méltóságok viselői lettek. A párizsi magyar tanulók közül választott III. Béla nevelőt ifjabb fia, Endre számára.

A magyar papok párizsi iskoláztatása hozta a magyar nyelvbe *Párizs* városának nevét és ugyanannak köszönhetjük *mester* szavunkat is, mely az egyetemi fokozatot jelölő latin *magister* szónak ó-francia megfelelőjéből: *mestr*-ből fejlődött.

A régi magyar történetírás főművének létrejöttében szintén része volt a párizsi egyetemnek. Ugyanis ezen a főiskolán szervezte a maga korában magas színvonalú tudományát Béla király névtelen jegyzője, a honfoglalás jeles krónikása. A párizsi egyetem tananyagához tartozott a regés Dares Phrygiusnak tulajdonított „Trója

historiája” és „Nagy Sándor története”, amikre Névtelenünk műve előszavában mint mintákra utal a honfoglaló hősök viselt dolgainak megírásánál. — A trójai história a XIII. században nálunk egyébként is kedvelt olvasmány volt. S belőle kapták az akkori magyar előkelők közül sokan a görög és trójai hősök neveit, pl. *Achilleus* (magyar formái: *Ehelleüs* vagy *Ehellös*), *Priamus*, *Hektor*, *Páris*.

Ebben a korban már különösen jelentékeny szerepet játszottak a nyugati románnyelvű vendégek: a franciák és vallonok (a vallon nyelv a francia közeli rokona, Belgium és Lótharingia területén), akik közül egyébként az elsők nemskóra Szent István után tűntek fel hazánkban. A szepesi vallonok 1050-től kezdve külön tartományban éltek és elsősorban földműveléssel foglalkoztak. A hegyaljai francia és az Eger-vidéki vallon telepek a magyarországi szőlőművelés fellendítése terén szereztek érdemeket. A francia-vallon föld- és szőlőművelő gyarmatosoknak telepük számára legtöbb esetben erdőt kellett irtaniok. E munkájukhoz főeszközüket a bárdot használták és az eszközzel együtt annak nevét: mai *bárd* szavunkat is ők adták át őseinknek. Hasonlóképp tőlük ered a *Tálya* helynév, egy hegyaljai és egy Eger-vidéki helység neve; ez mint ófrancia-vallon közszó irtást, erdővágást jelentett. A XIII. század első felében a francia kolostorokkal együtt e gyarmatosok ismertették meg nálunk a malomnak fejlettebb formáját: a vízimalmot. Ennek bizonyossága, hogy *malom*, régen *molun* vagy *molon* szavunk az ó-francia *molin* (mai *moulin*) szóra megy vissza. Szintén ők plántálták magyar földre a nevezetes *jurmint*, azaz „búzaszőlő” fajtát. Ez a szőlőnév a *must* és *mustár* szavakkal együtt az ő szókincsükből került a magyarba.

A XII. század második felétől kezdve egyre nagyobb számban költöznek be hozzánk iparral és kereskedelemmel foglalkozó franciák és vallonok. Ezek részben új városokat alapítanak, részben a már meglévőkhöz csatlakoznak külön városrészekben. Nevezetesebb városi telepeik: Nagyvárad, Esztergom, Székesfehérvár, Buda, Zágráb. Altalában ezek a francia és vallon telepek azt a két nagy közlekedési és kereskedelmi vonalat kísérik végig, amely Közép-Európa két fő útjának folytatásaként ágazik Magyarországra: egyik Sziléziából a jablonkai hágon át Felső Magyarországra, a másik Bécsből Pozsonyon és Székesfehérváron át Budára.

Ezek a városi telepek a maguk fejlettebb anyagi műveltségének számos elemét elterjesztették nálunk. Az ő befolyásuk alatt elsősorban a magyar városi élet öltött szembetűnően francia színezetet az Árpád-kor második felében. A franciás városi élet azonban nemcsak egész csomó műveltségi

tárgyat és eszközt hozott forgalomba, hanem ezeknek francia-vallon nevét is belevitte a magyar nyelv szókincsébe. Az ilyen oldalról nyert francia-vallon hatás emlékei következő ó-francia kölcsönszavaink: *kilincs* (vallon változatból) és *lakat* (6-francia *loket*); *botos* („nemezből készült meleg cipő vagy csizma”); *csemelet* („teveszór-posztó”); *házsárt*, eredeti jelentése „kocka, kockajáték” (a mai franciában *hasard* „véletlen”); a *házsártos* („kockajátékos”) később vette fel természetesen átvitel útján a „civakodó, veszekedő” értelmet.

Ezek voltak szembetűnőbb eredményei a magyar-francia barátságának hétszáz esztendővel ezelőtt.

Pais Dezdó.

MAGYAR VERS AZ ARPÁD-KOR VÉGERŐL. Egykori szövetségeseinknek, a németeknek, sok mindenféle „jóvátételen” kívül egyebek közt a belgiumi Louvain (Loewen) egyetemi könyvtárát is helyre kell állítani, vagyis a háború folyamán elpusztult könnyű- és kézirat-anyagát megfelelő értékekkel pótolni. Ily rendeltetéssel került, vásárlás folytán, az említett könyvtár „helyreállító bizottság” tulajdonába egy latin kódex is, melynek egyik lapja váratlan meglepetést és gyönyörűséget tartogatott számunkra: az eddig *legrégibbnek minősülő magyar verses emléket*. Amily nagy dolog ez, oly sietve szeretnők tájékoztatni felőle olvasóinkat. Sajnos, ezidőszent csak futólagos értesítéssel szolgálhatunk. Most, mikor e sorokat írjuk, még csak hevenyészett hírlapi közleményekből tud felőle a közönség, de mire e füzetünk megjelenik, meg kellett történnie (január 29-én) a drága lelet bemutatásának az Akadémia összes ülésén. Ha majd, a bemutatás után, illetékes tényezők (remélhetőleg haladéktalanul) közlést teszik a szükséges adatokkal együtt az eredeti kézirat fénykép-mását, folyóiratunk is részletesebben beszámolhat e nagyfontosságú lelet minden vonatkozásáról. Addig is a Gragger Róbert berlini egyetemi tanár úr szívességéből tudomásunkra jutott adatok alapján (kinek ezért őszinte hálával mondunk köszönetet), a következőket közölhetjük.

A kódex, amelyről szó van, latinnyelvű prédikációkat, beszéd-vázlatokat, biblia-magyarázatokat, legendákat, himnusokat, példákat tartalmaz, miket még a XIII. század második felében, minden valószínűség szerint Olaszországban írtak bele. Maradtak benne egyelőre beiratlan laprészek és teljesen üres lapok, s a kódex ily állapotban jutott későbbi tulajdonosok birtokába, akik aztán újabb bejegyzésekre használták fel üres lapjait. A kódex ez újabb tulajdonosai között két magyar ember is volt, akik az 1300-as évek körül tartózkodtak Olaszországban (talán Rómában), valószínűleg mint prédikáló és gyóntató papok, magyar zarándokok

lekiszükségleteink ellátására. Ezek is gyarapították a kódex latin szöveganyagát. De mindketten írtak bele magyar szöveget is: glosszákat (magyar értelmezéseket) s azt a verset, melyről szólanı kívánunk. E vers leírója dominikánus szerzetes lehetett, mert azon szentek közül, kiknek legendáit latinul ugyanesak ő írta be a kódexbe, valamennyiét sokszorosan meghaladó terjedelemben foglalkozik Szent Domonkossal.

Az ekként teleírt kódex a legújabb időkig Olaszországban lappanghatott. 1910-ben u. i. Toscanában vásárolta meg az a müncheni antiquarius, kitől a múlt év áprilisában az említett német bizottság a „jóvátétel” céljaira megszerezte. Egyéb, hasonló-célú szerzeményekkel együtt került Münchenbe, a bajor állami könyvtár kézirat-osztályába, melynek vezetője, Leidinger György, készítette róluk a katalógust. Neki tűnt fel először a latin kódexbeli idegen (magyar) szöveg s ő hívta fel reá Babinger Ferencnek, a kiváló nyelvtudósnak figyelmét, aki látván, hogy itt régi magyar szöveg került napvilágra, sietve értesítette róla Gragger Róbertet, a berlini egyetem magyar tanárát, a múlt november közepe táján. A német illetékes tényezők hálára kötelező előzékenységének s Gragger Róbert céltudatos, serény és áldozatot nem sajnáló buzgalmának köszönhető, hogy ma már az egész kódexről megbízható fénykép-mások állnak a magyar tudományosság rendelkezésére. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr késedelem nélkül lehetővé tette, hogy Jakubovics Emil, a Nemzeti Múzeum kiváló tudós szakértője is kiutazzék Németországba, hogy a helyszínen tanulmányozhassa a kódexet.

Az eddig ismert legrégebb összefüggő magyar szöveg tudvalevőleg az a *Halotti beszéd és könyörgés*, mely körülbelül az aranybullával egyidős. Innen kezdve vagy száz éven át 1320 tájáig: az ú. n. *Gyulafehérvári*, s a későbből, de még szintén a XIV. századból való *Königsbergi töredékekig*) sajnálatos hézag tátongott szövegemlékeink sorában. A most felfedezett magyar verssel az említett hézag összességben szorul, s e vers (mint 1300 körüli lejegyzés) időrendben a második helyre kerül összefüggő nyelvemlékeink sorában. Így már pusztán nyelvtudományi szempontból is megbecsülhetetlen érték.

De ez emlék egyúttal vers is, és verses formája avatja az irodalom- és verstörténet számára valóban korszakos jelentőségűvé. Mert, hogy állottunk eddig vers dolgában? E felfedezést megelőző ismereteink szerint oly magyar szöveg, melynek vers-volta vitathatatlanul megállapítható, csak a XV. század második felétől, tehát Mátyás uralkodásától kezdve maradt reánk egykorú leírásban. Az imént említett Gyulafehérvári és Königsbergi töredékek verses jellegét u. i. legfeljebb valószínűnek, — megdönthetetlenül

kimutatottnak azonban nem tekinthetjük. A most fölfedezett vers ellenben, jöllehet korábbi eme kéteseknél, oly nyilvánvalóan vers, hogy kész gyönyörűség a magyar ritmus-érzéknek. A magyar verstörténetet amely örvendetesen meglepi, oly zavarba is fogja ejteni, éppen ritmikai határozottságával, melyhez a 200 évvel későbbi maradványok közül is csak a kivételesebbeké fogható. Az a körülmény pedig, hogy e legrégebb vers már rimes is, és hogy rimelése a sokkal későbbi, még a XVI. századbeli verseknél is általában véve jobb, vagy az ottani legjobbakéval vetekszik: valóban fogas kérdéssel szaporítja a magyar verstörténet problémáit. De örülünk neki; mert az eddigi föltevésnek ellentmondó adatai föltevéseket tesznek semmivé és a történelmi igazság megismeréséhez visznek jelentékeny lépéssel közelebb.

Tartalma szerint a vers *Mária-siralom*, a Szűzanya siralma fia megfeszítettése miatt. Ilyenmő siralmakat (vagy „epeségek“-et) eddig is ismertünk XVI. század-eleji kódexeinkből — de csak prózában. Azok is a legszebb, lírailag legteltebb emlékei közé tartoznak kolostori irodalmunknak. Verses siralmat népköltészetünkben is csak elvétve találai. Egy ilyennek első és utolsó szakaszát közöljük itt Erdélyi János gyűjteményéből, hogy legyen mihez viszonyítani az alább idézendő régi verset:

Nyugodjál már virágom,
Meghervadt aranyágom,
Jézus, fényes csillagom!
Árván maradt édes anyád,
Aki gondot viselt reád.
Jaj, jaj, édes magzatom!

Ki léssen már gyámolóm,
Ki léssz megvigasztalóm?
Jézus, fényes csillagom!
Benned bízott az én lelkem,
Te voltál egész örömem.
Jaj, jaj, édes magzatom!

Óh milly véres a tested,
Mellyel a földet fested.
Jézus, fényes csillagom!
Jaj, hogy nézzem szent fejedet,
Elfordítod szemeidet.
Jaj, jaj, édes magzatom!

Elhagytad tanítványid,
Minden kedves rokonid,
Jézus, fényes csillagom!
Jaj, de gyámoltalan lettem,
Milly árvaságra jutottam.
Jaj, jaj, édes magzatom!

Óh te kegyetlen halál,
Melly szörnyűkép megfosztál
Jézusom, szép csillagomtól.
Kihez hajtsam már fejemet?
Bánat elnyomta szívemet.
Jaj, jaj, édes magzatom!

Oh én szelíd galambom,
Gyászba borult hajnalom,
Jézus, fényes csillagom!
Oh bár veled meghalhatnék,
Egy koporsóba fekhethnék,
Jaj, jaj, édes magzatom!

A most előkerült versnek, szerencsére, már latin eredetije is ismeretes. Szerencsére, mert ez sok hiú találgatásnak elejét veszi. Magában a most talált kódexben is olvasható latin eredetijének egy változata, ugyanazon kéz írásában, mely a magyar szöveget mentette meg.

A magyar vers korántsem aggodalmaskodó átültetése a latinak. Inkább ihletett átdolgozásnak minősíthető, mintsem szoros fordításnak. Eredetijével való futólagos egybevetéséből is valóságos látászik, hogy ez emlékből nem akármilyen átlagvers maradt reánk az 1300 körüli évekből, hanem egy kivételes költői fogékonysággal, eleven ritmusérzékkel, naivnak is, merésznek is egyaránt lenni tudó, termékeny stíluskézséggel megáldott magyar embernek valóban halhatatlanságot érdemlő, szép alkotása. Hovatovább azt kell hinnünk, hogy az Árpádok korában sokkal erőteljesebben megindult már a magyar műköltészet, mintsem eddig álmodni is mertük. Amely korszak *egyetlen*, véletlenül feltalált költői maradványa ily meglepő érettséget tüntet fel, abban jelentékeny irodalmi gyakorlatot kell feltennünk, még ha — mint gondoljuk — kivételes tehetség műve is ez az egyetlenegy. Reméljük, hogy e nem-várt szerencse, mely az Árpádok magyar szavát zendíti át hozzánk több mint hatszáz év távolából, új kutatásokra fog ösztökélni. Majdnem belenyugodtunk már, hogy nincs tovább — a Halotti beszédnél. Most már merünk remélni is a kutató buzgalom új feléledését várjuk.

Most pedig lássuk magát a *Mária-siralom*-at. A kézirat betűhív másolatát nem tehetjük közzé: az első közlés joga nem bennünket illet. Hogy azonban olvasóink e régi magyar versről legalább megközelítő benyomást kaphassanak, közöljük (baloldalt) a verset, lehetőleg az egykorú *ejtés* szerint. Mellette pedig (jobbról) mai nyelvre tesszük át értelmét.